1135 2679

ARCHITEKTONICKÉ LISTY FAKULTY ARCHITEKTÚRY STU
ARCHITECTURE PAPERS OF THE FACULTY OF ARCHITECTURE SUT

04 ¦ 2011
1 €

AL FA

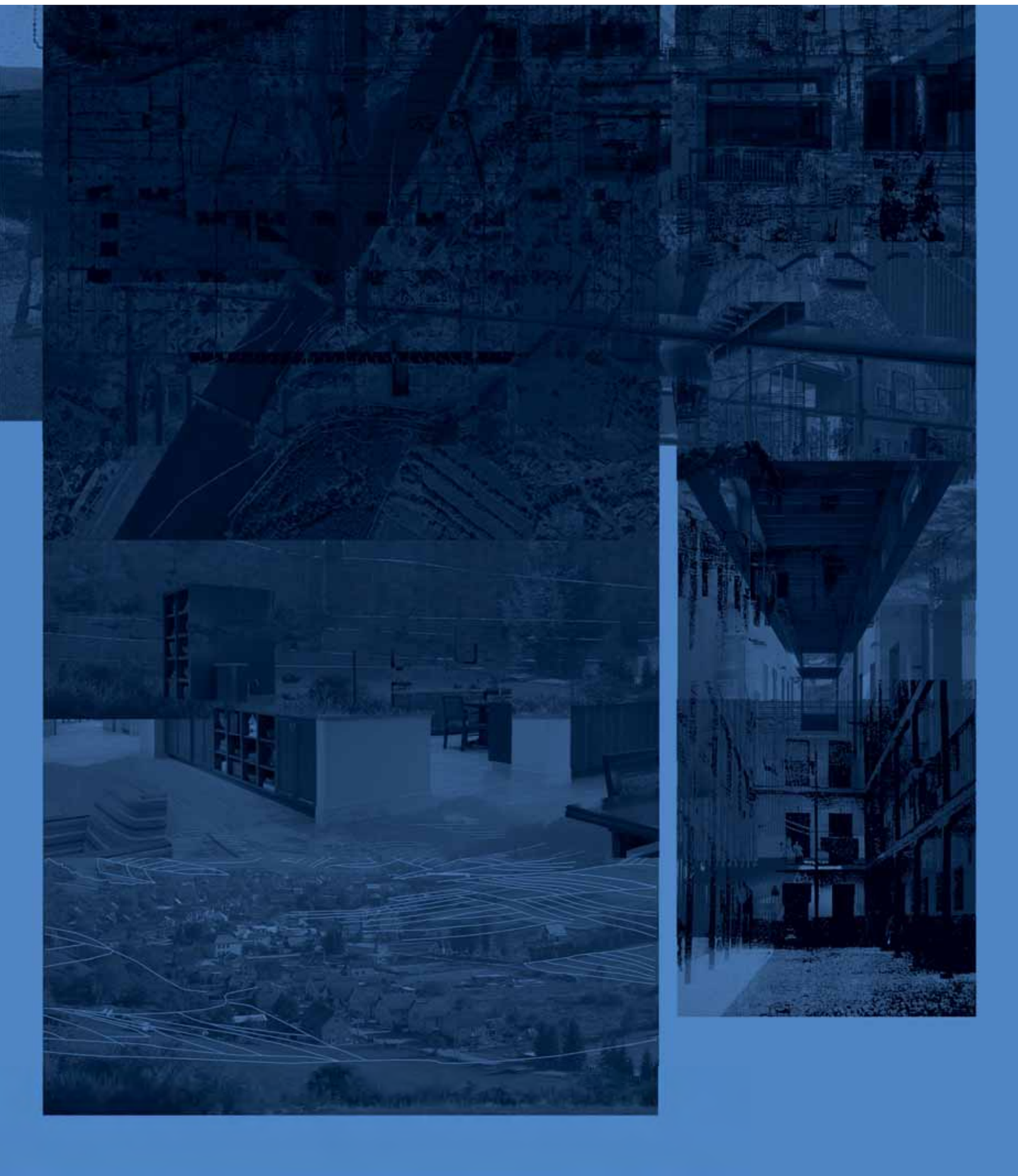

Architektonické listy

Fakulty architektúry STU

Obsah ¦ Contents

5 ¦ **Editoriál**
Editorial
Ingrid Belčáková

VÝSKUM NAVRHOVANIA DESIGN RESEARCH

6 ¦ **Nové Sans Souci v Iliašovciach – Zabudnutá krajina**
The New Sans Souci in Iliašovce – Forgotten Landscape
Katarína Kristiánová

12 ¦ **Ekologická autenticita architektúry**
Ecological Authenticity of Architecture
Lukáš Šíp

22 ¦ **Pamäť krajiny – Faktory ovplyvňujúce premeny krajiny**
Landscape Memory – Factors Influencing Changes in Landscape
Miriam Heinrichová

DOKTORANDSKÝ VÝSKUM DOCTORAL RESEARCH

28 ¦ **Sociálne bývanie v Španielsku a na Slovensku – Porovnanie vývoja (1900 – 2010)**
Social Housing in Spain and Slovakia – Comparison in development (1900 – 2010)
Mercedes Ortego González

40 ¦ **Bývanie seniorov – Súčasné trendy v problematike navrhovania zariadení pre seniorov**
Housing for Seniors – Current Trends in Nursing Home Design
Daniel Szabó

RECENZIA REVIEW

46 ¦ **Výnimočné stavby dlhého storočia**
Exceptional Structures of the Long Century
Peter Vodrážka

ŠTUDENTSKÉ REFLEXIE STUDENTS' REFLECTIONS

48 ¦ **Vitae – Moje mesto budúcnosti**
Vitae – My Town of the Future
Michal Valúšek

50 ¦ **Pôsobenie mesta ako architektonického útvaru**
Impact of Town as Architectural Unit
Lucia Benkovičová

51 ¦ **Slušnosť**
Politeness
Darina Manová

52 ¦ **Anglické abstrakty**
English Summary

55 ¦ **Autori**
Authors

Editoriál

Vzájomné väzby a úzku prepojenosť krajinnej tvorby a architektúry stavieb sledujeme od začiatku vývoja ľudskej spoločnosti. Jednotlivé historické obdobia nám zanechali rozličné formy uplatnenia prírodných prvkov tvoriacich externé prostredie stavieb alebo dotvorenie verejných priestorov vo výstavbe sídiel.

Krajinná architektúra ako praktické umenie a veda o adaptácii krajiny pre ľudské potreby poznáva a rozvíja tvorivé aktivity v oblasti historicko-vývojových aspektov záhradno-architektonickej tvorby cez vývojové trendy verejných plôch zelene až po moderné prístupy k tvorbe záhrad, parkov, areálov zelene škôl, nemocníc, rekreačných a športových priestorov, ale aj špecifických plôch a objektov, ako sú botanické záhrady, arboréta, výstavné areály a podobne.

Aj dnes obdivujeme krajinárske a záhradné umenie, ktoré od čias André le Notra prekročili svojimi osovými konceptmi všetky dovtedy platné tvorivé postupy alebo umenie geniálne premyslenej barokovej komponovanej krajiny či anglického prírodného parku. Mestské parky, ktoré už od konca 19. storočia formovali jedinečný urbánny priestor prírodného rázu slúžia aj v súčasnosti ako miesto na oddych a rekreáciu mestského obyvateľstva. Obdivujeme pritom ich navrhnuté dotvorenie mestskej krajiny a často sa ich v súčasnosti snažíme zapojiť do celkového systému zelene v mestskom prostredí. Mnohé prvky krajinnej tvorby sa, bohužiaľ, nezachovali alebo zostali úplne zdevastované, o čom svedčí príspevok Miriam Heinrichovej o pamäti krajiny alebo Kataríny Kristiánovej o zabudnutej krajine francúzskej barokovo-rokokovej záhrady v Iliašovciach na Spiši.

Politické zmeny a stále rastúce ekologické problémy otvorili za posledné desaťročia celý rad nových otázok súvisiacich s plánovaním a manažmentom krajiny, ktoré si vyžadujú nové prístupy. Potreba integrácie technických a ekonomických riešení s rešpektovaním krajinno-ekologických požiadaviek a ochranou krajiny je tak v súčasnosti čoraz viac skloňovaná nielen v krajinnej tvorbe, ale aj v architektonickej a plánovacej praxi. V tomto duchu sa nesie aj článok Lukáša Šípa o ekologickej autentickej architektúre.

Príspevky doktorandov a študentské reflexie, ktoré dotvárajú obsah tohto čísla, sú odrazom celého spektra štúdia a výskumu v oblasti architektúry a krajinnej architektúry v našom akademickom prostredí.

Ingrid Belčáková

Nové Sans Souci v Iliašovciach

Zabudnutá krajina

Katarína Kristiánová

Pozerajúc sa na súčasnú krajinu vnímame predovšetkým to, čo je tu a teraz. Hoci aj vrátane viditeľných, hmotných ruín minulosti. Hovoria o histórii krajiny a pridávajú nášmu vnímaniu rozmer času, obohacujú ho o filozofickú rovinu pominuteľnosti.

Niektoré skutočnosti v pamäti krajiny však nevidieť alebo nie sú čitateľné na prvý pohľad. Takouto krajinou je aj zabudnutá krajina francúzskej barokovo-rokokovej záhrady v Iliašovciach na Spiši. Obr. 1

História Iliašoviec a Čákiovci

Obec Iliašovce[1] sa nachádza v severozápadnej časti Hornádskej kotliny v doline Iliašovského potoka, neďaleko Spišskej Novej Vsi a Levoče. Obec bola služobníckou osadou Spišského hradu a jej najstaršie zachované meno *Villa Ursi* svedčí o tom, že jej obyvatelia pomáhali panovníkom a ich sprievodu pri poľovačkách na medvede. Po tatárskom vpáde doviedol sem komes Eliáš nemeckých kolonistov, ktorí obec dosídlili. V 14. storočí patrila do Spoločenstva spišských Sasov, bola bohatým mestečkom, ktoré si kúpou zväčšilo svoj chotár. V roku 1465 sa stala majetkom spišského hradného panstva.[2]

V roku 1636 Štefan Čáki (Csáky István 1603 – 1662) získava Spišský hrad a spolu s ním 123 usadlostí, medzi nimi aj Iliašovce a Hodkovce.[3] V Hodkovciach si sám začal stavať sídlo, ktoré nazýval *castellum subarcense*, kaštieľ v podhradí[4], iliašovské panstvo prevzala jeho tretia manželka Kristína Mindsenty (Mindszenti Krisztína) od Lőrinca Feketeho. Zdedil ho ich syn gróf Štefan Čáki (Csáky István 1635 – 1699) a po ňom jeho syn gróf Tomáš Čáki (Csáky Tamás 1675 – 1705).[5] Čákiovci, jeden z najvýznamnejších a najrozvetvenejších rodov v Uhorsku, zohrávajú významnú úlohu v dejinách Spiša. Ich vzťah k mimoriadne krásnej a bohatej krajine Spiša dokumentuje aj to, že titul spišského župana používali pred všetkými aj oveľa vyššími titulmi.[6] V okolí Spišského hradu si príslušníci rodu postavili rad honosných sídiel, kaštieľov obklopených parkmi, napríklad v Hodkovciach, Bijacovciach, Spišskom Hrhove i rad menších kúrií, napríklad v Bystranoch, Richnave, Kluknave a v Smižanoch.

Iliašovce si za svoje sídlo zvolil gróf Štefan Čáki (Csáky István 1741 – 1810)[7]. V rokoch 1759 až 1761 navštevoval viedenské Theresianum, kde sa počas štúdia naučil vynikajúco po francúzsky.[8] Tu sa zoznámil aj s Michalom Stáraim (Sztáray Mihály 1749 – 1798), Lajošom Erdődym (Erdődy Lajoss) a s Júliou Erdődy (Erdődy Júlia 1747 – 1809), ktorú si ako sedemnásťročnú v roku 1764 berie za manželku.[9] V Iliašovciach začínajú v roku 1765 budovať svoje sídlo s pompéznou originálnou záhradou – zábavným parkom, ktoré nazvú Sans Souci – miesto bez starostí.

Nové Sans Souci

Gróf a jeho žena Júlia Erdődy boli obidvaja veľmi vzdelaní a zdieľali spoločnú záľubu a záujem o francúzsku literatúru a umenie.[10] Ich bohatá knižná kolekcia[11] obsahovala vydania francúzskych kníh 18. storočia. Od filozofických diel až po diela francúzskej literatúry, ktoré by sme mohli označiť ako pikantné.[12] Aj prostredníctvom tejto literatúry si možno predstaviť celkového ducha doby osvietenstva i liberalizmu, ktoré formovali cieľ obidvoch manželov prostredníctvom Sans Souci v Iliašovciach „vzkriesiť idylickú zlatú dobu básnikov a vytvoriť útulok pre filozofiu, krásne umenie, pokoj a slobodu“[13].

Obdivovanie francúzskej kultúry i tvorby šľachtických sídiel, letohrádkov a záhrad v štýle francúzskych záhrad bolo v tom čase veľmi módne. A to nielen medzi uhorskou šľachtou, ktorá sa inšpirovala zahraničnými vzormi. Aj pruský panovník Fridrich II. si postavil v roku 1744 letohrádok a barokovo-rokokové záhrady Sans Souci v Potsdame. Ďalším zdrojom inšpirácie pre Štefana Čákiho a jeho ženu Júliu mohla byť aj slávna baroková záhrada jej otca Jána Erdödyho v Bratislave, ktorú jeho súčasníci, napríklad Rotenstein[14], prirovnávali k letohrádku Sans Souci v Potsdame. Podobne ako záhrady v Potsdame, bola situovaná vo svahu a rovnako aj jej súčasťou bol i vinohrad.[15]

1 ¦ Krajina Nového Sans Souci v súčasnosti
Foto Katarína Kristiánová

2 ¦ Areál Nového Sans Souci na mape z diela M. Pajdušáka
A – borovicový les, B – kaštieľ, C – hosťovské domy, D – kaplnka, E – ubytovanie služobníctva, F – holandský dom, G – jazdiareň, H – hostinec, I – kľukatá cestička k ihriskám, K – kolotoč, L – súťažné hry, M – hod do cieľa, N – hry na šťastie, O – hry s holubmi, P – hľadisko, Q – pustovňa, R – údolie Dafné, S – kúpeľ, T – voliéra pre vtáky, U – Parnas, V – loptové hry Zdroj: Rapaics, 1940

O tom, ako vyzeralo iliašovské Sans Souci v čase najväčšej slávy sa dozvedáme predovšetkým z literárnych prameňov. Na počesť jeho postavenia v roku 1776 napísal gróf Michal Stárai krátku oslavnú prózu vo francúzštine, ktorá sa však nezachovala. Nazval ho Novým Sans Souci. Do maďarčiny ju preložil sám Štefan Čáki a do latinčiny Tomáš Antal Sirmai (Szirmay Tamás Antal).[16] Z roku 1777 pochádza preklad do nemčiny autora s iniciálami F. B. von C.[17] Ďalším zdrojom je latinské dielo Jána Demka[18] a veršované 113-strofové dielo Lajoša Erdődyho (Diószeghy Erdődy Lajos) v maďarčine[19]. V roku 1790 preložil nemeckú verziu Imre Vitéz Ivánkai (Ivánkay Vitéz Imre). [20]

Jednotlivé opisy záhrady nie sú rovnaké, akoby autori i prekladatelia zapojili do opisov svoju vlastnú fantáziu a dojmy. Z tejto mozaiky si však možno vytvoriť celkový obraz záhrady.[21] Záhrada bola záhradou určenou na zábavu, ale aj na odpočinok. V zábavnej časti obsahovala miesto na jazdecké aj loptové hry, kľukatý chodník viedol dolu po svahu k ihrisku s hojdačkami a kolotočom, strieľaním do cieľa a na holuby. V centre hernej plochy bola pyramidálna vyvýšená tribúna, z ktorej bolo možné pozorovať hry a súťaže. Autorov opisov najviac zaujal kolotoč. Ženy sedeli na labutiach, muži na koňoch a točiac sa na kolotoči snažili sa udrieť do srdca visiaceho nad nimi, trafiť vystrkujúcu sa hlavu alebo pomocou šable získať obruč. Prizerajúci sa víťaza odmenili potleskom. Demko opisuje, že tieto hry boli určené pre hostí a priateľov, ale i pre obyvateľov blízkeho okolia, sedliakov. Pre zábavu sedliakov bola postavená aj „palota", kde mohli jesť, piť a tancovať.[22]

Ako vyplýva z opisov, Štefan Čáki rád trávil čas v pokojnej časti záhrady, vo svojej obľúbenej pustovni, kde rád čítal knihy a venoval sa aj fyzickej práci v záhrade. Pustovňa i celé jej zariadenie bolo vyhotovené z dreva. Ako opisuje Demko a vtipne i Erdődy, ešte aj rýľ bol celý z dreva. V pustovni bola uložená aj kniha hostí, kde každý hosť musel napísať niečo o samote.[23]

Lokalitu Sans Souci však približujú nielen literárne pramene, ale je známa aj z mapových podkladov. Zachytená je napríklad na mapách z I. a II. vojenského mapovania. Najlepšiu predstavu priestorového usporiadania záhrady poskytuje mapa, pôdorys záhrady z diela Matúša Pajdušáka (Pajdussák Mátyás)[24]. Zobrazuje celý areál aj s opisom jednotlivých atrakcií. Obr. 2

Podľa tejto kresby vnútornú časť areálu lemuje borovicový les (A), cez ktorý vedú rovné aleje na vrchol kopca a k záhradným kaštieľom, uprostred pravidelnej parkovej úpravy s kvetinovým parterom a s tvarovanými drevinami, ktorá je lemovaná stromoradím. Budovy slúžili na ubytovanie domáceho panstva (B), hostí (C) i služobníctva (E). Na samotnom vrchole kopca bol postavený tzv. holandský dom (F), ktorý slúžil ako vyhliadka na obdivovanie panorámy Vysokých Tatier. V parku sa nachádzali aj ďalšie atrakcie charakteristické pre záhradnú tvorbu tohto obdobia. Na vzdialenom vrchole, ktorý nazvali Parnasom (U) sa nachádzal francúzsky klasicizujúci Apolónov chrám s desiatimi stĺpmi, so sochou Pegasa a sochami deviatich múz, údolie pri potoku nazvali údolím Dafné (R), kde v chladivom tieni stromov skláňajúcich sa nad potokom stála socha Dafné. Tieto inšpirácie motívmi z gréckej mytológie, veľmi farbisto, využijúc všetky svoje znalosti, opisuje Lajoš Erdődy.[25] V potoku plávali pstruhy, bolo na ňom vytvorené jazierko a bol tu postavený aj objekt kúpeľov (S).

Barokovo-rokokové formy pravidelných úprav typicky geometrických foriem v okolí budov a herných priestorov boli v iliašovskom Novom Sans Souci doplnené aj o prvky, ktoré predznamenávajú už prechod k novému slohu prírodnokrajinárskych a sentimentálnych parkov, napríklad pustovňa alebo kľukato nepravidelne vinúca sa cestička. Do kompozície Nového Sans Souci bolo zakomponované aj okolité prírodné prostredie, kopce a údolia, inovatívne spájajúc prvky charakteristické pre francúzske barokovo-rokokové záhrady s prvkami typickými pre anglické prírodnokrajinárske parky, ktoré sa stali charakteristickými

3 ¦ Kaplnka na fotografii zo začiatku 20. storočia
Z archívu občianskeho združenia Sans Souci – Letohrádok Iliašovce

4 ¦ Obelisk na fotografii z roku 1955
Zdroj: Magyar szemle http://www.magyarszemle.hu/galeria/uj_folyam_xx_7 – 8_szam

pre záhradnú tvorbu vo vtedajšom Uhorsku až neskôr – v 19. storočí.

Nové Sans Souci v kontexte doby a jeho zánik

Zánik Nového Sans Souci je opradený romantickými legendami o konci života bez starostí a o konci lásky medzi manželmi. Grófka si vraj príliš osvojila francúzsku voľnú mravouku[26] a jej nákladný život plný zábavy[27] viedol k finančnému úpadku, čo spôsobovalo aj manželské nezhody. Pri jednej zábave pravdepodobne v roku 1803 mal vraj gróf Štefan Čáki hostí a poslal po víno na letohrádok ku grófke. Ona mu však odmietla víno vydať, preto rozzúrený gróf vydal rozkaz zbúrať a zničiť všetky budovy a objekty letohrádku – túto verziu uvádza Eckhardt.[28] Aj podľa Pajdušáka[29] dal gróf príkaz zničiť letohrádok, z dôvodu, aby v ňom znemožnil pobyt svojej žene.

Úpadok Sans Souci však bol pravdepodobne dlhodobejším procesom. Manželstvo Štefana Čákiho a Júlie Erdődy zostalo bezdetné. Olga Granasztói uvádza, že archívne materiály, pokiaľ sú dôveryhodné, hovoria o dcére – dievčatku, ktoré na Parnase venčilo girlandami víťazov hier a ktoré v roku 1777 zomrelo.[30] Odvtedy gróf začal tráviť menej času v Iliašovciach a v roku 1785 sa presťahoval do novopostaveného striedmeho sídla patriaceho k panstvu Humenné. [31] Sans Souci využívala počas letných mesiacov len jeho manželka, až kým v roku 1803, uvádzajúc zdravotné dôvody, definitívne neopustila Iliašovce a odsťahovala sa k svojej rodine do Bratislavy. V roku 1809 zomrela.

Aj starnúci gróf pravdepodobne trpel chorobami, o čom svedčia jeho listy, už od roku 1790 písané roztrasenou rukou. Od roku 1800 zaňho píšu listy iní.[32] Od roku 1800 rieši závažné finančné problémy a žije v skromných pomeroch. Už od roku 1800 jedná s manželkou o deľbe majetku, a definitívne sa s ňou rozchádza v roku 1803, keď je vyhotovený aj inventár ich majetku. Zariadenie zo Sans Souci je predané na dražbe, vysťahujú sa aj z humenského kaštieľa. Manželke priznáva životnú rentu.[33] V posledných rokoch života hľadá útechu vo viere. Zomrel v roku 1830 a je pochovaný v iliašovskom kostole. Pajdušák o tejto udalosti píše takto: „Dňa 30. mája 1810 Štefan Čáki odobral sa z tohto smrteľného života na večnosť. Odpočíva vo svätyni iľašovského kostola. Všade zanechal pamiatky svojej otcovskej starostlivosti, bol mužom pevného ducha a vzorom kresťanskej cnosti, neupadol v moc slabomyseľného ducha ani za cisára Jozefa II.“[34] Tieto Pajdušákove slová poukazujú i na to, že ťažké obdobie a zlá finančná situácia rodiny bola spôsobená aj závažnými zmenami v celospoločenskom, politickom a ekonomickom živote. Skončilo sa obdobie vlád Márie Terézie v Rakúsko-Uhorsku, Fridricha II. Veľkého v Prusku, Kataríny Veľkej v Rusku i Ľudovíta XVI. a Márie Antoinetty vo Francúzsku a prišlo obdobie Francúzskej revolúcie, jozefínskych reforiem, neskôr napoleonských vojen. Bezstarostný život vystriedali starosti.

Nové Sans Souci dnes

V súčasnosti na kopci Zámčisko nad Iliašovcami nájdeme len lesom pokrytý pahorok s enklávami trávnych plôch a terénne reflexie po bývalých stavbách.[35] Zachoval sa objekt Kaplnky sv. Štefana, ktorej názov zľudovel a v súčasnosti je známa ako Tisícročná kaplička (obr. 3, 5), zvyšky francúzskeho obelisku (obr. 4) a šachta vyložená kameňmi, pravdepodobne cisterna na vodu. Časť pôvodného areálu sa rozprestiera aj v katastri susedných Harichoviec.

Steinhübel v roku 1990 konštatuje :„Keby sme sa chceli presvedčiť na tvári miesta, čo sa tam menom slávneho letohrádku Fridricha II. vlastne označuje, boli by sme sklamaní. Nič už neostalo po niekdajšej slávnej rokokovej záhrade.“[36] Podobne Supuka v roku 2000 uvádza: „Škoda, že sa areál Sans Souci s jeho honosnými budovami a barokovo-rokokovými záhradami nezachoval do dnešných čias. Bol by jedinečným dokumentom veľkolepých krajinárskych úprav a elementov kultúrneho dedičstva našich predkov a historickým fenoménom krajiny pri Spišskej Novej Vsi.“[37]

Skutočnosť, že z bývalého letohrádku Sans Souci sa zachovalo len málo však neznamená, že jeho stopa v krajine zanikla. Fragmenty architektúry i samotné jednotlivé miesta z Pajdušákovej mapy sú čitateľné i v súčasnej krajine. Ich historická a krajinárska hodnota aj vo forme výhľadov, priehľadov a scenérií zakladajú potrebu lokalitu chrániť a hľadať nové spôsoby jej súčasnej prezentácie.

Tisícročná kaplička (obr. 6, 7) sa už od začiatku 20. storočia stala obľúbeným miestom nedeľných výletov obyvateľov okolitých obcí a občanov Spišskej Novej Vsi. Prvý pokus na záchranu kaplnky bol koncom päťdesiatych rokov tesárskym majstrom pánom Jaduščákom z Iliašoviec. Koncom deväťdesiatych rokov občianske združenie Domov bez starostí si dalo za cieľ obnoviť kaplnku a zachrániť časť histórie pred nepriazňou času a vandalov.[38] To sa podarilo len čiastočne. V súčasnosti členovia občianskeho združenia Sans Souci – Letohrádok Iliašovce, miestni občania a nadšenci, ktorí si uvedomujú hodnotu tohto miesta, akým je napríklad pán Ondrej Frankovič a jeho priatelia, chcú pokračovať v tejto práci. Ich cieľom je záchrana kaplnky a oživenie miesta vytvorením „oázy oddychu a pokoja pre duševné vyžitie občanov okolitých obcí a tiež turistov regiónu Spiš, obnovenie záujmu a úcty k prírode a zaktivizovanie mládeže k záchrane pamiatok po dávnych predkoch“.[39] Spišský dejepisný spolok v Levoči v roku 2007 organizoval konferenciu Rod Csáky a Spiš, na ktorej

5 ¦ **Kaplnka, známa pod názvom Tisícročná kaplička, v súčasnosti** Foto Katarína Kristiánová

odzneli aj príspevky venované lokalite Sans Souci v Iliašovciach.[40]

Hodnoty miesta a jeho turistický potenciál si uvedomuje aj územný plán obce Iliašovce spracovaný v roku 2007[41]. Podľa územného plánu je potrebné „chrániť kultúrno-historické zdroje v oblasti Sans Souci, ktorá by mohla slúžiť ako rekreačno-oddychové zázemie obce i okresného mesta a vhodný stimul na podporu rekreácie a cestovného ruchu v oblasti, pričom súčasný minimálny areál bývalého letohrádku je možné rozšíriť až na pôvodnú veľkosť s obnovou niektorých činností, ktoré v ňom boli realizované. Treba vidieť, že pre mnoho týchto činností neboli pôvodne vybudované žiadne zariadenia, ale len vyčlenené a pomenované plochy. Takýmto prístupom by bolo možné nenáročným spôsobom vybudovať jednoduché oddychové a športové zázemie pre návštevníkov obce, ale aj jej obyvateľov či obyvateľov sídliska Západ v Spišskej Novej Vsi."

Ďalším navrhovaným opatrením územného plánu je aj: „... zriadenie nenáročných vychádzkových trás na území katastra s pokračovaním mimo neho, ktoré môžu slúžiť pre obyvateľov obce a predovšetkým jej návštevníkov, ale aj žiakov školy a pod. Tieto trasy vedené po existujúcich komunikáciách, poľných cestách a pod. je potrebné v teréne jednoduchým spôsobom zviditeľniť – označiť a spracovať k nim nenáročných tlačených sprievodcov. Mnoho obyvateľov obce, mládež nevynímajúc, nevie o prírodných a historických hodnotách v katastri obce a jej širšom okolí a ich zviditeľnenie môže v obci žiaduco zdržať aj návštevníkov".[42]

Územný plán však napríklad, v opise súčasnej krajinnej štruktúry a v časti venovanej ochrane prírody a ekostabilizačným opatreniam, neskúma alebo neuvádza súčasný stav vegetácie územia v jej prípadných možných historických súvislostiach, hoci priamo na území bývalého areálu Sans Souci vyčleňuje ekologicky významné segmenty – genofondové lokality flóry, fauny a významné biotopy, napríklad údolie prítoku Iliašovského potoka, fragment trávnatého biotopu pri Tisícročnej kaplnke a fragmenty trávnych spoločenstiev na stráni nad prítokom Iliašovského potoka.[43]

Areál Sans Souci v súčasnosti nie je vyhláseným chráneným územím v zmysle zákona NR SR č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny v znení neskorších predpisov a nie je chránený ani v zmysle zákona č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu. Z hľadiska územnej ochrany prírody sa v území katastra Iliašoviec nachádza prírodná rezervácia Čintky, vyhlásená v roku 1988 o výmere 5,11 ha. Okrem nej sa tu nenachádzajú žiadne vyhlásené objekty a územia, lokality alebo chránené dreviny. V súčasnosti má obec Iliašovce zapísané v Ústrednom zozname pamiatkového fondu v registri nehnuteľných kultúrnych pamiatok len dva historické objekty – kostol a liehovar.[44]

Snahy o ochranu tohto výnimočného miesta pritom tvoria dnes už „vybrané kapitoly z dejín ochrany prírody na Slovensku v dvadsiatych a päťdesiatych rokoch 20. storočia".[45] V roku 1927 bol lesný park so zvyškami letohrádku a kaplnky Sans Souci pri obci Iliašovce pomerne rozsiahlou agendou Štátneho referátu na

6, 7 ¦ Výhľady a priehľady ako hodnota
Foto Katarína Kristiánová

ochranu pamiatok na Slovensku.[46] Spišský dejepisný spolok, známy aj pod názvom Historický Spolok Spišský, založený v roku 1883, adresuje 21. februára 1927 „Slávnemu referátu na ochranu historických pamiatok na Slovensku" nasledujúce podanie: „Na území dediny Iľašoviec (ž. XIX. Spiš) nachádzajú sa ruiny povestného letohradu menom Sans – Souci, stavaného r. 1773 zemepánom Štefanom Csákym. Históriu letohradu napísanú Matúšom Pajduššákom (s. 56 – 63) pripojene zasielame sl. Referátu. Teraz je tam ešte jedan obelisk neporušený a prázdna kaplnka so strechou už veľmi porúchanou. Sans – Souci patrí k pamätným miestam Spiša a výletníkmi a turistami je veľmi navštevované. R. 1926 Iľašovcania odkúpili od Hilária Csákyho les Sans – Souci a premyšľajú pri rúbaní lesa srútiť i kaplnku. Slávny Referát stará sa bedlive zachrániť všetké historické pamiatky a preto uctive prosíme, nech ráči vziať pod ochranu i tich na Sans – Souci, nech ráči svojou autoritou naložiť obci Iľašovciam, aby ich šetrila, strechu na kaplnke už i z piety dala opraviť, veď spustošením robila by svoju minulosť len prázdnejšou a svoj terajší vek len chudobnejším."[47]

V júli 1927 adresuje Historický Spolok Spišský referátu ďalší list, podpísaný Matúšom Pajdušákom, podpredsedom spolku a Dr. Jozef R Hajnóczym, tajomníkom, v ktorom úrad žiadajú: „V záležitosti opravy kaplnky letohradu na Sans Souci uctive navrhujeme: nech ráči nad uvedenú kaplnku vyhlásiť za historickú pamiatku, aby civilný úrad, okresný úrad v Spišskej Novej vsi, vplyvne poskytnul ochranu proti zámeru občanov chcúcich ju svaliť. Ďalej nech ráči úradne vyskúmať pomery cirkevné a patronátne, aby sa mohol vyzváť bývalý zemepán, rodina totiž Csákých a terajší zemepán, obec Iliašovce, žeby pomerne snášaly výlohy na opravu tejto kaplnky. Ona zaslúži vplyvnú starostlivosť a pečlivosť sl. Referátu, veď je ako romantická pamiatka romantického veku, obľúbeným miestom vzdelaných výletníkov celého okolia. Bola by to škoda a hanba pre nás keby celkom zahynula pre nedostatok úradnej ochrany a opatery."[48]

Žiaľ, ani tieto akcie nemali vplyv na realizáciu rekonštrukcie objektov Sans Souci. Po rozpade Československej republiky nové ústredné orgány nemali záujem o túto pamiatku. V súčasnosti aktivity miestnych „osvietených ľudí" obce Iliašovce, občianskeho združenia Sans Souci a Spišského depisného spolku sú nádejou udržania hmatateľnej spomienky na minulosť.[49]

Záver

Krajina v priebehu histórie je svedkom mnohých premien, no stále je to tá istá krajina. Citlivo vnímame jej súčasné zmeny, ale často nevieme veľa o minulosti ani o minulých fyzických prejavoch stôp človeka v krajine, ktorými ju pretváral. Ruiny minulosti tvoria stopu v krajine, pripomínajúcu plynutie času. Ich prostredníctvom si uvedomujeme aj dočasnosť súčasných počinov. Nad krajinou sa vznáša pavučina jednotlivých – aj neviditeľných vrstiev prítomnosti človeka. Aj tento druh artefaktov tvorí významné kultúrne dedičstvo, ktoré je potrebné chrániť a prezentovať, aby – povedané slovami Historického Spolku Spišského, „naša minulosť nebola len prázdnejšou a náš terajší vek len chudobnejším".

Až v priebehu 20. storočia sa do zorného uhla pamiatkovej starostlivosti dostali aj fenomény, ktoré pojem pamiatka typologicky, respektíve časovo, rozšírili o artefakty, ktoré pôvodne neboli cieľom ochrany[50]: kultúrnu krajinu, prírodné dedičstvo, prostredie alebo krajinný obraz a je potrebné učiť sa budovať koncepty zaobchádzania s týmito fenoménmi.

[1] Pôvodne aj 1263 (villa) Ursi, (villa) Sperarum, 1282 Helyaszaza, 1320 Spernsdorf, 1354 Ilysfalua, 1773 Ilassowsze, 1808 Eliássowce, 1920 Iľašovce, 1927 Iliašovce, nem. Spernsdorf, Selgersdorf, maď. Illésfalu, pozri Vlastivedný slovník obcí na Slovensku I. Encyklopedický ústav SAV, VEDA 1977, s. 491.

[2] Tamže.

[3] V roku 1636 zomrel Michal Thurzo, ktorý zanechal závet, v ktorom majetok zanechal Eve Forgáčovej (vnučke Alexia Thurzu a Barbory Zrínskej), mohol však platiť len s povolením kráľa. Štefan Čáki nečakal na rozhodnutie, hrad hneď v roku 1636 obsadil a Kráľovská komora v Bratislave vyslala na Spiš vojsko. Donačnú listinu získal od kráľa Ferdinanda III. až v roku 1639. Pozri MENCLOVÁ, Dobroslava: Spišský hrad. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1957, s. 128 – 130.

[4] Štátny oblastný archív Levoča: Inventár archívu rodu Csáky – Hodkovce, s. 2.

[5] RAPAICS, Raymund: Magyar Kertek. A kertmuvészet Magzarországon. A Királyi Magya Egyetemi Nyomda 1940. 304 s.

[6] Županský úrad zastávali na Spiši až do prvej svetovej vojny.

[7] Zložitým dedením zdedil aj majetok v Humennom, ktorý po jeho smrti pripadol Andrássyovcom. Iliašovský zemepán bol spolu so svojimi súrodencami spoluvlastníkom aj Veľkého Slavkova, Mlynice a lesov pod Slavkovským štítom. Bol náruživým poľovníkom, ktorý na podnet Tobiasa Mauksha, veľkoslavkovského evanjelického kazateľa dal postaviť pri „Kyslej vode" pod Slavkovským štítom najprv loveckú zrub. Neskôr tu vyrástlo viacero objektov, z ktorých vznikla osada Starý Smokovec.

[8] GRANASZTÓI, Olga: A franciás műveltségű magyar arisztokrácia három különleges figurájának portréja könyvgyűjtő tevékenységük tükrében. Magyar Könyvszemle 116. évf. 2000. 1. szám.

[9] Tamže.

[10] Aj ich blízky priateľ Michal Stárai, mal blízky vzťah ku francúzskej kultúre a umeniu. Jeho matkou bola Thérèse Desfaigny de la Tournelle z francúzskej šľachtickej rodiny. Michal Stárai bol členom sprievodu dcéry Márie Terézie, Márie Antoinetty, pri jej odchode do Paríža. Pozri GRANASZTÓI, Olga: A franciás műveltségű magyar arisztokrácia három különleges figurájának portréja könyvgyűjtő tevékenységük tükrében. Magyar Könyvszemle 116. évf. 2000. 1. szám.

[11] Dnes sa táto knižnica, ktorá sa povodne nachádzala v Humennom, nachádza v knižnici v Arade. Obsahuje 5 160 zväzkov a nachádzajú sa v nej hodnotné kompletné vydania a prvé vydania diel francúzskych liberálov, filozofov, dramatikov i básnikov, ako sú napríklad Gassendi, La Mothe le Vayer, Saint Evremond, Locke, Puffendor, Voltaire, Rousseau, Diderot, Dorat, La Morlière, Mirabeau a podobne. To, že ide o knižnicu Štefana Čákiho a jeho manželky objavil literárny historik Sándor Eckhart. Pozri ECKHARDT, Sándor: Az aradi közművelődési palota francia könyvei. Arad, 1917, alebo GRANASZTÓI, Olga: A franciás műveltségű magyar arisztokrácia három különleges figurájának portréja könyvgyűjtő tevékenységük tükrében. Magyar Könyvszemle 116. évf. 2000. 1. szám, tiež PARASCHIV, M., Veliciu, O.: Circulation of French books in rural east-central European Aulic: Montesquieu, Rousseau, Voltaire. Erasmus Magazine, no. 13/2002, Bucharest: Ars Docendi, 2002.

[12] GRANASZTÓI, Olga: Veszedelmes olvasmányok – Erotikus illusztrációk a 18. századi francia irodalomban. Kossuth Kiadó Zrt, 2007. 196 s.

[13] SUPUKA, Ján: Barokovo-rokoková záhrada Čákyovcov na Spiši. Životné prostredie. Ústav krajinnej ekológie SAV Bratislava, ročnik 2000, číslo 5.

[14] RAPAICS, Raymund: Magyar Kertek. A kertmuvészet Magzarországon.A Királyi Magya Egyetemi Nyomda 1940. 304 s., pozri aj Rotenstein Gottfried, Edler von: Reisen durch einen Teil vöm Königreichs Ungarn, seit dem J. 1763. U. o. X. 1783.

[15] GRANASZTÓI, Olga: The New Sans Souci. Remembrance of a Garden of Szepesség, Hungarian review Volume II., No. 4.

[16] Zachoval sa maďarský preklad s názvom Új Sans-Souci, avagy Gond nélkül-való Helynek rövid Le-írása, melly Francia Nyelven G. Sz. M. által iratott: azt Magyarra pedig G. C. I. fordította. 1776, pozri Granasztói, Olga: A franciás műveltségű magyar arisztokrácia három különleges figurájának portréja könyvgyűjtő tevékenységük tükrében. Magyar Könyvszemle 116. évf. 2000. 1. szám a Rapaics, Raymund: Magyar Kertek. A kertmuvészet Magzarországon.A Királyi Magya Egyetemi Nyomda 1940. 304 s.

[17] Iniciály patria pravdepodobne priateľovi rodiny, barónovi Capaunovi (Freiherr Baron von Capaun) pozri Granasztói, Olga: A franciás műveltségű magyar arisztokrácia három különleges figurájának portréja könyvgyűjtő tevékenységük tükrében. Magyar Könyvszemle 116. évf. 2000.

[18] DEMKO, J. N.: Novum in Scepusio Sans-Souci sive locus absque curis. Lőcse. 1777.

[19] Ujj Sans Soucinak, avagy gond nélkül való helynek rövid leírása..., mellyet utoljára együgyű magyar versekben foglalt Dioszeghi Erdődy Lajos. Lőcse 1777.

[20] Prvýkrát spomenutý v korešpondencii Ferenca Kazinczyho, pozri GRANASZTÓI, Olga: The New Sans Souci. Remembrance of a Garden of Szepesség. Hungarian review Volume II., No. 4 a v Granasztói, Olga: A franciás műveltségű magyar arisztokrácia három különleges figurájának portréja könyvgyűjtő tevékenységük tükrében. Magyar Könyvszemle 116. évf. 2000.

[21] Tamže.

[22] DEMKO, J. N.: Novum in Scepusio Sans-Souci sive locus absque curis. Lőcse. 1777.

[23] RAPAICS, Raymund: Magyar Kertek. A kertmuvészet Magzarországon.A Királyi Magya Egyetemi Nyomda 1940. 304 s.

[24] PAJDUŠÁK, Matúš.: Smižany, Iľašovce a Sans-souci. Nástin dejepisný. Kníhtlačiareň D. Ferenca v Spišskej Novej Vsi 1925, 70 s. alebo PAJDUSSÁK, Mátyás: Schmögen, Sperndorf und Sans Souci. Lőcse, 1926. s. 27 – 28. Nákres areálu obsahuje aj latinský preklad Tomáša Antala Sirmaiho.

[25] GRANASZTÓI, Olga: A franciás műveltségű magyar arisztokrácia három különleges figurájának portréja könyvgyűjtő tevékenységük tükrében. Magyar Könyvszemle 116. évf. 2000. 1. szám.

[26] Charakter Júlie Erdődy ako emancipovanej, osvietenej ženy avšak s trochu liberálnejšou morálkou opisuje Ferenc Kazinczy v KAZINCZY Ferenc: Kazinczy levelezés. Szerk. Váczy János. Bp. 1890. IX, 91, 243.; XIX, 164., alebo KAZINCZY Ferenc: Az én életem. Bp. 1987. 9., pozri aj Granasztói, Olga: A franciás műveltségű magyar arisztokrácia három különleges figurájának portréja könyvgyűjtő tevékenységük tükrében. Magyar Könyvszemle 116. évf. 2000. 1. szám

[27] Zábavy opisuje napríklad MEDŇANSKÁ, Irena: V dobe W. A. Mozarta. V Iliašovskom letohrádku sa muzicírovalo. In: Slovenský východ. roč. 1. č.204 31. 8. 1991 s. 4, alebo DRAVECKÝ, Ján: Kapitoly zo života grófa Štefana Csákyho a jeho krásnej ženy Júlie. Sans souci. In: Spiš, Liptov, Orava roč. 3, č. 1, 1993, s. 13.

[28] Túto legendu spomína napríklad Eckhardt Sándor: De Sicambria à Sans Souci. Bp. 1943. 281., pozri GRANASZTÓI, Olga: A franciás műveltségű magyar arisztokrácia három különleges figurájának portréja könyvgyűjtő tevékenységük tükrében. Magyar Könyvszemle 116. évf. 2000. 1. szám a aj SUPUKA, Ján: Barokovo-rokoková záhrada Čákyovcov na Spiši. Životné prostredie. Ústav krajinnej ekológie SAV Bratislava, ročník 2000, číslo 5

[29] PAJDUŠÁK, Matúš: Smižany, Iľašovce a Sans-souci. Nástin dejepisný. Kníhtlačiareň D. Ferenca v Spišskej Novej Vsi 1925, 70 s. a PAJDUSSÁK Mátyás: Schmögen, Sperndorf und Sans Souci. Lőcse 1926, s. 27 – 28.

[30] GRANASZTÓI, Olga: The New Sans Souci. Remembrance of a Garden of Szepesség, Hungarian review Volume II., No. 4.

[31] Vo Vŕťazovciach (Vitézvágás), sídlo nazval Stephans Ruhe, Štefanov pokoj. Pozri GRANASZTÓI, Olga: A franciás műveltségű magyar arisztokrácia három különleges figurájának portréja könyvgyűjtő tevékenységük tükrében. Magyar Könyvszemle 116. évf. 2000. 1. szám.

[32] ORSZÁGOS Levéltár, Csáky család P73. Fasc. 47 n. 32.

[33] ORSZÁGOS Levéltár, Csáky család P73. Fasc. 1 n. 15. a n. 19, Fasc. 10 n. 30. a n. 33., pozri Granasztói, Olga: A franciás műveltségű magyar arisztokrácia három különleges figurájának portréja könyvgyűjtő tevékenységük tükrében. Magyar Könyvszemle 116. évf. 2000. 1. szám

[34] PAJDUŠÁK, Matúš: Smižany, Iľašovce a Sans-souci. Nástin dejepisný. Kníhtlačiareň D. Ferenca v Spišskej Novej Vsi 1925, 70 s., pozri aj SUPUKA, Ján: Barokovo-rokoková záhrada Čákyovcov na Spiši. Životné prostredie. Ústav krajinnej ekológie SAV Bratislava, ročník 2000, číslo 5 a TOMAŠKO, Ivan: Historické parky a okrasné záhrady na Slovensku. Veda 2004, s. 106 – 107.

[35] SUPUKA, Ján: Barokovo-rokoková záhrada Čákyovcov na Spiši. Životné prostredie. Ústav krajinnej ekológie SAV Bratislava, ročník 2000, číslo 5.

[36] STEINHÜBEL, Gejza: Slovenské parky a záhrady. Osveta 1990, 140 s.

[37] SUPUKA, Ján: Barokovo-rokoková záhrada Čákyovcov na Spiši. Životné prostredie. Ústav krajinnej ekológie SAV Bratislava, ročník 2000, číslo 5.

[38] Podľa http://sans-souci.webnode.sk/news/legenda/ text Štefan Mitro.

[39] Podľa webstránky občianskeho združenia http://sans-souci.webnode.sk/o-nas/

[40] Príspevky: GRANASZTÓI, Olga: Nové Sans Souci. Rekonštrukcia csákyovského letohrádku na základe súdobých literárnych súpisov a Mitro, Štefan: Letohrádok Sans Souci v Iliašovciach In: Z Minulosti Spiša. Ročenka Spišského dejepisného spolku v Levoči, XV. ročník. Zostavil: Ivan Chalupecký. Levoča 2007.

[41] Územný plán obce Iliašovce. Obstarávateľ: obec Iliašovce, odborný obstarávateľ RNDr. Eleonóra Weissová, hlavný riešiteľ Ing. arch. Lukáš Mihalko, architekt urbanista Ing. arch Ján Pastiran, Ing. arch. Martin Jaško, časť ekológia a životné prostredie Bc. Milan Barlog júl 2007.

[42] Tamže.

[43] Tamže.

[44] Ústredný zoznam pamiatkového fondu, register nehnuteľných kultúrnych pamiatok

[45] STOCKMANN, Viliam: Vybrané kapitoly z dejín ochrany prírody na Slovensku v dvadsiatych a päťdesiatych rokoch 20. storočia. Sans Souci. Informátor Archívu PÚ SR č. 39/2008, Archív PÚ SR Bratislava 2008, s. 4 – 6.

[46] Obsiahlu agendu tohto úradu týkajúcu sa lokality Sans Souci uvádza STOCKMANN, Viliam: Vybrané kapitoly z dejín ochrany prírody na Slovensku v dvadsiatych a päťdesiatych rokoch 20. storočia. Sans Souci. Informátor Archívu PÚ SR č. 39/2008, Archív PÚ SR Bratislava 2008, s. 4 – 6.

[47] Tamže.

[48] Tamže.

[49] STOCKMANN, Viliam: Vybrané kapitoly z dejín ochrany prírody na Slovensku v dvadsiatych a päťdesiatych rokoch 20. storočia. Sans Souci. Informátor Archívu PÚ SR č. 39/2008, Archív PÚ SR Bratislava 2008, s. 4 – 6.

[50] KVASNICOVÁ, Magdaléna: Výskum a prezentácia architektonických pamiatok. ALFA, Architektonické listy Fakulty architektúry STU, 2011, roč. 16, č. 2, s. 14 – 23.

Ekologická autenticita architektúry

Lukáš Šíp

Ekologická architektúra ako relevantný postoj k základným princípom architektonickej tvorby sa ustavične formuje; podstata a výraz tohto fenoménu sa hľadajú celosvetovo. Význam termínu ekologická architektúra, s ktorým sa stretávame už prinajmenšom od sedemdesiatych rokov 20. storočia, pôsobí z terminologického hľadiska pomerne exaktne. Široké spektrum rozmanitých architektonických koncepcií realizovaných diel, ktoré sa ako ekologické označujú, však stavia podstatu ekologickej architektúry na tenký ľad. Termínom ekologická architektúra sa dá nazvať jednoduché ľudské obydlie v niektorej z krajín tretieho sveta rovnako vhodne ako technologicky vyspelý dom v energeticky pasívnom štandarde. Niektorí protagonisti tohto žánru vidia dosiahnutie ekologického statusu vo formálnej „imitácii" prírodných tvarov a foriem, iní zasa v splnení vysokých energetických štandardov. Pre ekologickú architektúru je charakteristická výrazová a koncepčná subjektívnosť. Možno práve preto sa s týmto pojmom asociuje viacero architektonických „žánrov" – tendencií – koncepcií, ktoré siahajú od neo-vernakulárnej cez solárnu až po organickú či bionickú architektúru. Zatiaľ čo kategórie ako nízkoenergetický či energeticky pasívny dom vieme definovať v podstate „matematicky" presne, ekologická alebo udržateľná architektúra zostáva „... všeobecnou kategóriou bez jedinej formálnej, priestorovej či teoretickej typológie. Môže zahŕňať široké spektrum koncepčných filozofií, od vedeckých, ktoré sa usilujú o sebestačnosť (architektúry) vďaka nulových energetickým systémom, po poetické, ktoré sledujú vytvorenie zmysluplného priestorového kontextu pre zažívanie prírody".[1]

Zvykli sme si, že ak architektúre priradíme akékoľvek adjektívum, tak toto bude predstavovať určitý súbor vlastných vonkajších znakov, ktoré sú pre túto architektúru charakteristické. Dnes je pomerne jednoduché identifikovať autentickú gotickú, renesančnú či modernú architektúru. Priradením mnohovrstevnatého pojmu ekológia k architektúre vzniká ťažko definovateľný smer. Aký výrazový aparát či súbor vonkajších znakov je vlastný architektúre s adjektívom „ekologická"? Obr. 1 Bude vôbec možné niekedy rozlišovať autentickú ekologickú architektúru? Ak by sa potenciálny jazyk ekologicky autentickej architektúry stal súčasťou „mainstreamu", znamenalo by to vznik (zavedenie) novej estetickej paradigmy v architektúre? Cieľom tohto výskumu je zodpovedať práve tieto kľúčové otázky.

Architektúra s adjektívom „ekologická"

Na začiatok je nevyhnutné analyzovať vzťah pojmov ekológia a architektúra, ako aj priemet tohto vzťahu do architektonickej tvorby. Ekológia je vedný odbor biológie, ktorý skúma vzťahy medzi organizmami a životným prostredím, a vzťahy medzi živými organizmami navzájom[2]. Ekológia je tiež interpretovaná ako veda o súvislostiach v prírode; skúma vzťahy medzi organizmami a ekosystémami, v ktorých žijú. Architektúra je umenie a veda o navrhovaní a stavbe budov, objektov, stavieb a ich súborov, pamätníkov a rôznych architektonických doplnkov[3]. Ak pripustíme, že architektonický priestor (vecné životné prostredie[4] je ekosystémom človeka rovnako ako živá príroda, potom spojenie architektúry a ekológie dáva zmysel. Do definície ekológie môžeme dosadiť človeka za živý organizmus, architektúru za ekosystém (životné prostredie) a môžeme tvrdiť, že ekológia má právo či dokonca povinnosť ich vzájomný vzťah skúmať. „Podľa nášho presvedčenia pre chápanie vytvoreného prostredia – architektúry, ako ekosystému musí ipso facto postačiť prostá prítomnosť človeka v tomto prostredí." (J. Keppl – R. Špaček, 1993)[5]

Architektonické prostredie sa stalo primárnym biotopom človeka, teda človek zažíva a obýva najmä architektonický priestor. Tento priestor predstavuje zložitý umelý ekosystém, rovnako sofistikovaný ako ekosystém prírodný. Každý zásah do tohto prostredia možno chápať ako narušenie pôvodnej stability systému, teda každý zásah do okolitého prostredia je

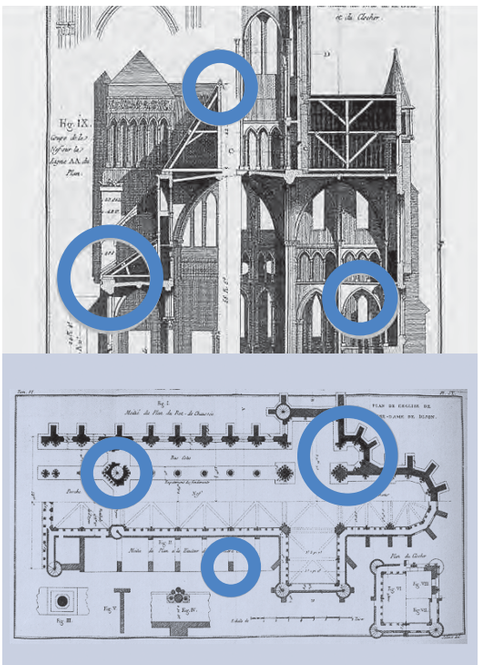

Gotická architektúra Notre-Dame v Dijon, Francúzsko (1240)

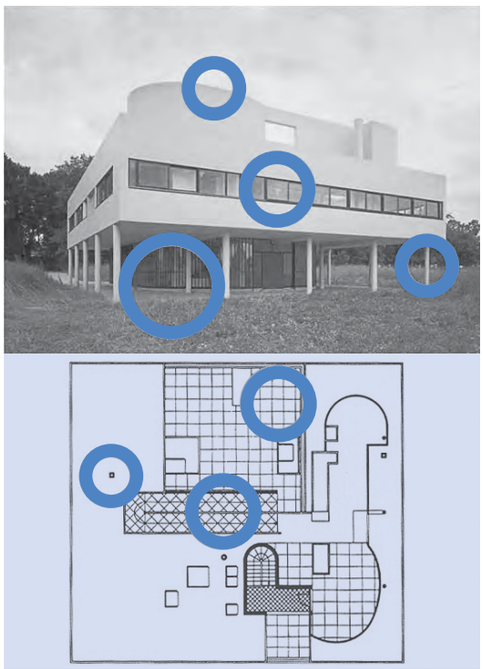

Moderná architektúra Villa Savoye v Poissy, Francúzsko (1929)

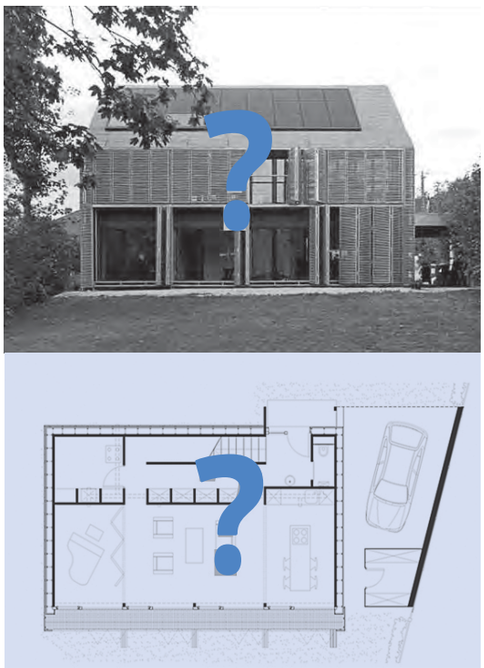

Ekologická architektúra Rodinný dom v Bessancourt, Francúzsko (2009)

v tomto zmysle „ekologický". Zachovávanie pôvodného stavu je pre človeka, ako tvorcu svojho životného prostredia, neuspokojivá úloha; svoje prostredie potrebuje ustavične meniť. Ekologická architektúra je umenie pretvárať naše životné prostredie bez toho, aby došlo k narušeniu pôvodnej vnútornej rovnováhy systému. Ekologická architektúra sa v tomto zmysle stáva otázkou etiky. Obr. 2

Hľadanie autentického výrazu

Na potrebu hľadania nového vzťahu medzi prírodou a architektúrou, a tým de facto aj hľadania nového výrazu ekologickej architektúry, upozornil v závere svojej knihy *Moderní architektúra – kritické dejiny* Kenneth Frampton takto: *„Snáď žiadna iná oblasť ľudských aktivít nepotrebuje z hľadiska ekonomického, ekologického i všeobecne ľudského nájsť nový vzťah k prírode tak naliehavo ako súčasný spôsob náhodného predmestského vývoja; márnotratná a náhodná parcelácia, obchodné ulice a centrá, nespočetné akre relatívne voľnej krajiny, ktoré sa každoročne stávajú obeťou rozpínania mesta."*[6] Každá dôležitá historická epocha prežila svoju ranú fázu, keď jej protagonisti prezentujú nový obsah prostredníctvom zaužívaných foriem. Aktuálne dobové myšlienky sú z dôvodu absencie nového výrazu nútení vtesnávať do neprispôsobivých starších foriem. Prvý automobil vznikol osadením spaľovacieho motora na konský povoz, radikálne nový technický prvok bol osadený na (od toho momentu) archaickú formu dopravného prostriedku. Skutočne *autentickú* formu automobilu priniesol až následný vývoj. Tradičný dom so solárnymi kolektormi na streche má k autenticky ekologickej architektúre rovnako ďaleko. Otázka znie: je ekologická architektúra natoľko formálne vyvinutou kategóriou, že ju môžeme vyhlásiť za autentickú? Obr. 3

Teoretik James Wines píše (voľný preklad): *„Zatiaľ čo už dnes môžeme vidieť vynikajúce diela, ktoré môžu byť kvalifikované ako „zelená" alebo „udržateľná" architektúra, voľba vizuálnej interpretácie súčasných architektov je stále zablokovaná v zastaraných (opotrebovaných) štýlových (štylistických) idiómoch 20. storočia, ktoré vedú skôr k zmäteniu ako k posilneniu progresívneho obrazu architektúry priateľskej k zemi."*[7] Súčasne dodáva: *„... bez umenia celá idea udržateľnosti padá. Ľudia si nikdy nebudú chcieť udržať esteticky podradnú budovu vo svojom okolí, bez ohľadu na to, či je vybavená kvalitným determálnym zasklením, fotovoltickými článkami a podlahovými krytinami bez emisií".*[8] Je nepravdepodobné, že by neestetická architektúra mohla byť udržateľnou. Podmienkou udržateľnosti architektúry by mala byť predovšetkým krása, až potom kvantifikovateľné parametre. obr. 4 Ekologická architektúra potrebuje vlastný výraz, s ktorým by sa mohla identifikovať, a tak sa vyčleniť od ostatných architektonických štýlov. Slovami Kevina Pratta: *„Zelená architektúra túži po takom type totalizovanej estetiky a ideologickom programe, aký ponúkla moderná architektúra. Zelená architektúra zdieľa s modernistickými projektmi tiež podstatu svojej spravodlivosti: zlepšiť svet prostredníctvom reformy jeho materiálovej kultúry."*[9] Hľadanie nového výrazu, nového vizuálneho jazyka, novej estetickej paradigmy považujem za ďalší krok, ktorý ekologická architektúra bude musieť urobiť. Je pravdepodobné, že znaky tohto výrazu sú už prítomné na realizovaných dielach ekologickej architektúry.

Ekologická architektúra v praxi

Environmentálna podstata bola vždy latentne prítomná v staviteľskej činnosti človeka; v podstate od začiatku našej civilizácie. Pre mnohé kultúry minulosti bolo filozofické prepojenie všetkých jej činností s prírodou charakteristické, pre iné bol charakteristický opak. *„Už takmer päť storočí je príroda hlavnou či kľúčovou kategóriou, okolo ktorej sa sústreďujú úvahy o tom, čo je, alebo čo by mala architektúra byť." (A. Forty, 2000)*[10] Ekologická architektúra je staronový fenomén. Po tom, čo sa udržateľnosť

1 ¦ Aký výrazový aparát či súbor vonkajších znakov je vlastný architektúre s adjektívom „ekologická"?
Zdroj (Gotika) Kolektív autorov: Architectural Theory – From the Renaissance to the Present. Köln, Taschen 2006, s. 182 – 183.
(Moderna) www.galinsky.com/buildings/savoye.
(Ekológia) www.karawitz.com, Foto Hervé Abbadie

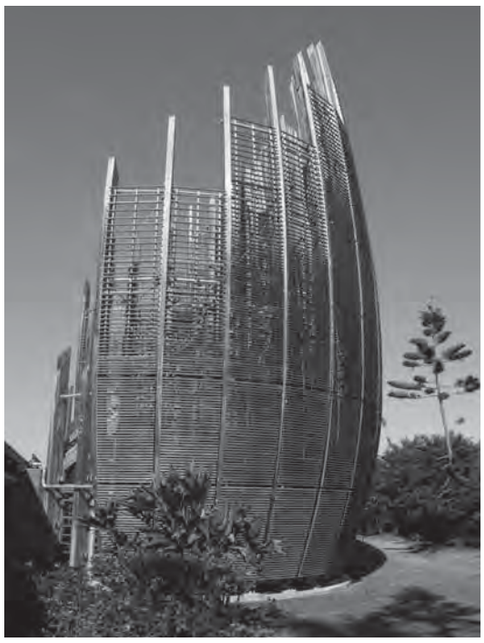

2 ¦ Kultúrne centrum Jean-Marie Tjibaou. Renzo Piano. Nouméa, Nová Kaledónia 1992 – 1998
Foto Fanny Schertzer, www.wikipedia.com

3 ¦ Je ekologická architektúra natoľko formálne vyvinutou kategóriou, že ju môžeme prehlásiť za autentickú? Vľavo: Neo-vernakulárna architektúra, vpravo: Rodinný dom vo Wolfurte. Hermann Kaufmann. Wolfurt, Rakúsko 2002
Foto vľavo Boris Hochel
Foto vpravo www.kaufmann.archbuero.com

4 ¦ Estetika je podmienkou udržateľnosti. Vľavo: Nemecký pavilón v Barcelone. Ludwig Mies van der Rohe. Barcelona, Španielsko 1929. Vpravo: „Dom v harmónii s prírodou"
Foto vľavo www.wikipedia.com, foto vpravo Simon Dale

(sustainability) stala za posledné roky v západných krajinách univerzálnym trendom, dnes je ekologická architektúra jedným z najrýchlejšie rastúcich segmentov priemyslu[11]. Všetko, čo pojem ekologická architektúra v súčasnosti predstavuje prežíva renesanciu v rámci globálnych tendencií udržateľného rozvoja[12], ku ktorej nás príroda v dôsledku ekologicky netolerantnej ľudskej činnosti prinútila. Obávam sa však o presnú definíciu tohto termínu. Adjektívum ekologická totiž vzbudzuje niekoľko asociácií, o ktorých som už písal v predchádzajúcom texte. V zásade môžeme rozlíšiť dve krídla ekologickej architektúry:

Low-tech ekologická architektúra je chápaná viacmenej ako romantický smer, v ktorom sú *„... zahrnuté tendencie, ktoré sa odmietajú podriadiť bežným architektonickým normám a hľadajú svoju inšpiráciu v oblastiach mimo architektúru, v prírode, v podobe človeka a podobne." (Čejka)*[13] Tieto stavby ponúkajú svoju predstavu o približovaní sa architektúry prírode formou aplikácie alternatívnych stavebných materiálov, konštrukcií či foriem, ktoré hľadajú svoj obraz práve v prírode. Napriek niekoľkým výnimkám, mnohé z týchto tendencií končia ako demonštratívne experimenty posúvajúce architektúru smerom k extrémnym formám, ktoré ona príliš neznáša. Rovnako ako príroda.

Hi-tech krídlo vníma ekologickú architektúru ako technologicky vyspelý stavebný objekt, ktorý dokáže fungovať len s minimálnymi (či žiadnymi) energetickými vstupmi. Takto postavená architektúra predstavuje obdobu Le Corbusierovho „stroja na bývanie", ktorý je závislý od moderných materiálov a technológií. Vyspelé stavebné materiály majú vysoké MIPS[14], na ich výrobu a dopravu je potrebné veľké množstvo zabudovanej energie; tu niekde sa hi-tech architektúra dostáva do konfliktu s ekologickým konceptom.

Detailnejšia analýza realizovanej ekologickej architektúry ukazuje, že delenie na low-tech a hi-tech krídlo je nepostačujúce a presnejšia kategorizácia bude nevyhnutná. V rámci tohto výskumu navrhujem vlastné delenie EA na Obr. 5 – 11:

- Architektúra inšpirovaná krajinou / *Landscape architecture*
- Zachovanie, konzervácia miesta / *Site conservation*
- Organická a bionická architektúra / *Organic forms*
- Architektúra kultúrneho kontextu / *Cultural Context Architecture*
- Environmentálne rozhranie / *Environmental interface*

5 ¦ Architektúra inšpirovaná krajinou: Budova ACROS. Emilio Ambasz. Fukuoka, Japonsko 1989 – 1995
Foto www.greenroofs.com

6 ¦ Organická a Bionická architektúra: Projekt Českej národnej knižnice. Jan Kaplický. Praha – Letná, Česká republika 2006 Foto media.novinky.cz

7 ¦ Zachovanie, konzervácia miesta: Price Residence. Travis Price Architects. Washington D.C., USA
Foto CHAN, Yenna: *Sustainable environments.* Massachusetts, Rockport Publishers 2007, s. 42

8 ¦ Architektúra kultúrneho kontextu: Štúdio. David Lea. West Country, Anglicko 1985
Foto www.kanlaya.com/eco-architects

9 ¦ Architektúra formovaná „zelenou" tehnológiou: Beddington Zero Energy Development (BedZED). Bill Dunster Architects. Hackbridge, Sutton, UK 2000 – 2002
Foto: www.wikipedia.com

10 ¦ Environmentálne rozhranie: Little Tesseract House. Steven Holl Architects. Upstate New York, USA 2001
Foto www.futurehousenow.com

- Architektúra formovaná „zelenou" tehnológiou / *Green design technological innovations*
- Priorita materiálového konceptu / *Building materials koncepts*

Navrhnutá kategorizácia delí ekologickú architektúru podľa primárneho konceptu, ktorým chce architektúra dosiahnuť svoj udržateľný status. V tejto kategorizácii sa preto odrážajú možnosti chápania samotného termínu ekologická architektúra jej autorom. Tieto koncepty možno navzájom kombinovať.

Hypotéza ekologickej autenticity architektúry

Primárnym cieľom výskumu v rámci tejto vedeckej práce je sformulovať základnú charakteristiku novej estetickej paradigmy architektúry hľadaním, identifikáciou a analýzou jej znakov, ktoré súčasná ekologická architektúra už zreteľne vykazuje. výskum tak chce prispieť k formovaniu teórie udržateľnej architektúry, respektíve k formovaniu architektonickej teórie ako takej. Celosvetová diskusia na tému udržateľnosť a architektúra celkom jasne nastoľuje otázku existencie novej autonómnej estetickej paradigmy. Táto nová estetická paradigma sa buď stane súčasťou architektonickej tvorby vo všeobecnosti, alebo bude paralelne existovať spolu s ostatnými architektonickými trendmi. *„Je také možné, že architektura s přídomkem „ekologická" vůbec nevznikne. Protože se její podstata stane součástí architektury obecné." (P. Suske, 2008)*[15] Diskutuje sa o novej estetike, ktorou by energeticky úsporná či ekologická architektúra mohla disponovať. Snahy o zakomponovanie „parametrov udržateľnosti" do architektonického konceptu totiž nevyhnutne zasiahnu aj výrazový aparát architektúry. Táto práca, vychádzajúc z hypotetického predpokladu existencie autentickej ekologickej architektúry, dala si za cieľ sformulovať základnú charakteristiku nového výrazového aparátu, ktorým ekologická architektúra bude disponovať, alebo už disponuje.

Prostriedkom na dosiahnutie stanoveného cieľa je formulácia pracovnej *hypotézy ekologickej autenticity architektúry*, ktorá bude v ďalších častiach výskumu argumentačne overená, respektíve bude indukovaná (zvyšovaná) pravdepodobnosť jej platnosti. Vznik tejto hypotézy vyvolali závery aktuálnej diskusie o ekologickej architektúre; jej formulácia je výsledkom postupov *logiky*, ako *vedy o vyplývaní.* Hypotéza je *základným metodickým nástrojom* tejto vedeckej práce. Ekologickú autenticitu architektúry pritom chápem ako súbor vlastných znakov

11 ¦ Priorita materiálového konceptu: Great (Bamboo) Wall. Kengo Kuma Architects. Beijing, Čína 2006
Foto Chan, Yenna: Sustainable environments. Massachusetts, Rockport Publishers 2007, s. 149

	ŽÁNER	DOMINUJE	ARCHITEKTONICKÝ VÝRAZ	FORMOTVORNÝ PRINCÍP	EKOLOGICKÝ POTENCIÁL
1	ARCHITEKTÚRA INŠPIROVANÁ KRAJINOU	DEMONŠTRATÍVNA FORMA	EXPRESÍVNY	ESTETICKÝ	NÍZKY
2	KONZERVÁCIA MIESTA	DEMONŠTRATÍVNA FORMA	EXPRESÍVNY	ETICKÝ	STREDNÝ
3	ORGANICKÁ A BIONICKÁ ARCHITEKTÚRA	DEMONŠTRATÍVNA FORMA	EXPRESÍVNY	ESTETICKÝ	NÍZKY
4	ARCHITEKTÚRA KULTÚRNEHO KONTEXTU	DEMONŠTRATÍVNA FORMA	EXPRESÍVNY	ETICKÝ	STREDNÝ
5	ENVIRONMENTÁLNE ROZHRANIE	EKOLOGICKÝ OBSAH	TRADIČNÝ	LOGICKÝ	VYSOKÝ
6	ARCHITEKTÚRA FORMOVANÁ „ZELENOU“ TECHNOLÓGIOU	EKOLOGICKÝ OBSAH	TRADIČNÝ	LOGICKÝ	VYSOKÝ
7	PRIORITA MATERIÁLOVÉHO KONCEPTU	EKOLOGICKÝ OBSAH	EXPRESÍVNY	LOGICKÝ	VYSOKÝ

Tab. 1 ¦ Žánre ekologickej architektúry a ich klasifikácia
Autor Lukáš Šíp

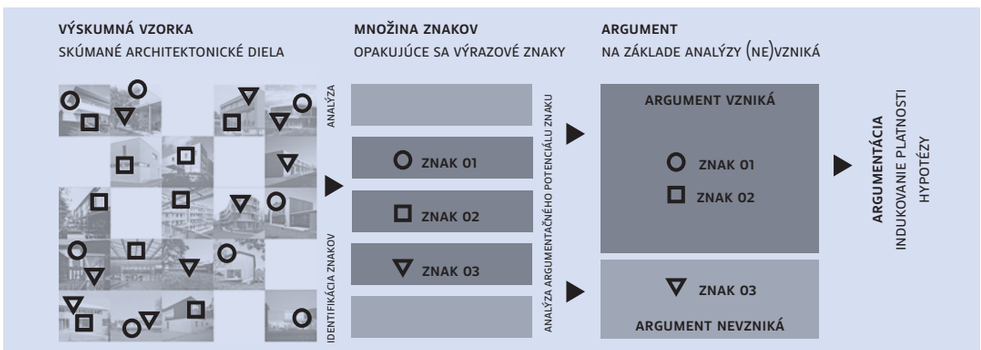

12 ¦ Diagram vzniku argumentov z pozorovaných znakov
Grafika Lukáš Šíp

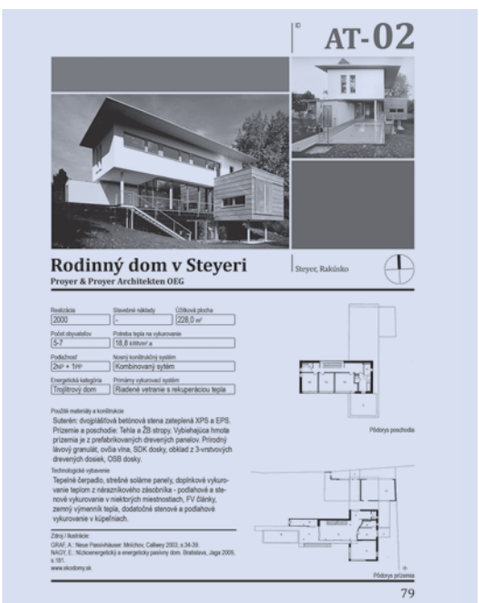
AT-02

Rodinný dom v Steyeri

Proyer & Proyer Architekten OEG

Steyer, Rakúsko

79

13 ¦ Ukážka jedného z 89 formulárov s informáciami o architektonickom diele, zaradenom do katalógu výskumnej vzorky Foto GRAF, A.: Neue Passivhäuser. Mníchov, Callwey 2003, s. 34 – 39

ekologickej architektúry (v polohe od konceptu až po výslednú formu, teda celok – detail), ktoré sú s ňou neoddeliteľne späté (inak stavba stráca tento ráz), boli jej formotvornými a obsahovotvornými činiteľmi (teda podieľali sa na tvorbe konceptu a výrazu) a v konečnom dôsledku jej zabezpečujú vysokú mieru ekologickej udržateľnosti. Pri spätnej formulácii: stavba, ktorá disponuje vysokou mierou ekologickej udržateľnosti môže byť nositeľom veľmi špecifického výrazu, ktorý možno charakterizovať ako ekologicky autentický. Ak sa platnosť hypotézy potvrdí (bude dostatočne pravdepodobná), potom množina nájdených znakov, ktoré boli overené v procese argumentácie, bude tvoriť hľadaný výrazový aparát ekologicky autentickej architektúry – súbor vonkajších znakov pozorovateľných na architektúre, ktoré budú odkazovať na jej energetickú efektívnosť a ekologickú podstatu. Obr. 12

V predchádzajúcom texte som predstavil konceptuálne možnosti dosiahnutia „udržateľného statusu“ architektúry, respektíve delenie ekologickej architektúry. Niektoré z týchto konceptov majú značne demonštratívny charakter, iné idú „tvrdo“ po energetickej úspornosti, čo napokon vypovedá o spôsobe ich chápania vzťahu architektúry a prostredia. Architektonický výraz formálne demonštratívneho krídla ekologickej architektúry je expresívny. Výsledná forma je povýšená nad energetický koncept či obnoviteľnosť stavebných materiálov. Estetika formy je povýšená nad etické princípy udržateľnej architektúry alebo v opačnom prípade etickosť architektonického diela je povýšená nad jeho estetickú hodnotu. Demonštratívnosť a expresívnosť tejto architektúry vedie k absencii kompromisov pri tvorbe konceptu. Tieto koncepty napriek svojej vizuálnej razancii nedokážu priniesť skutočne udržateľnú architektúru, ktorej výraz by sa mohol stať ekologicky autentickým. Naopak, architektúra zameraná na energetickú efektívnosť ponúka skôr tradičnú formu, lebo energetická bilancia ju do expresívnych tvarov nepustí. V jej výraze môžeme nájsť kombináciu tradičných architektonických prvkov s prvkami nevyhnutnými na získanie dobrej energetickej bilancie. Jej forma je logickým výsledkom procesu hľadania vzťahu medzi jednoduchými architektonickými formami a efektívnym energetickým konceptom. Práve takouto architektúrou sa tento výskum zaoberá. Nazývame ju *energeticky efektívna architektúra* (EEA). Expresívne a demonštratívne formy ekologickej architektúry bez adekvátneho „udržateľného“ konceptu nebudú zahrnuté do výskumnej vzorky. Tab. 1

Energeticky efektívna architektúra v akejkoľvek podobe je v súčasnosti už značne formálne a výrazovo vyprofilovaným žánrom. Na domoch s adjektívom „nízkoenergetický“ či „pasívny“ možno odpozorovať celý rad opakujúcich sa výrazových elementov, ktoré sa pre tieto stavby stali charakteristickými. Tieto opakujúce sa výrazové prvky či princípy architektonickej tvorby pozorujeme na skúmaných dielach v polohe od konceptu po detail; v dispozičnom riešení, v celkovej forme, v konštrukčných detailoch alebo v použitej materiálovej škále. Pozorované koncepčné, konštrukčné alebo materiálové repetície sú do veľkej miery ovplyvnené technológiou, ktorá je pre EEA nevyhnutnosťou (minimálne v podobe kvalitného zasklenia a tepelnej izolácie plášťa) a sú výsledkom požiadaviek na všestrannú efektivitu tejto architektúry. Efektivita v konečnom dôsledku prináša úsporu; a to najmä energie. Opakovaná prítomnosť týchto prvkov vo výraze EEA je dobrým znakom toho, že sa táto architektúra posunula do polohy, keď je nevyhnutné začať sa dôsledne zaoberať jej architektonickým výrazom.

Výrazový aparát ekologickej architektúry

Súčasťou metodiky tejto vedeckej práce je stanovenie *okrajových podmienok*[16], za ktorých uvedená hypotéza platí. Okrajové podmienky sú neoddeliteľnou súčasťou hypotézy; ich úlohou je v konečnom dôsledku výber charakteristickej vzorky architektúry, na ktorej bude samotný výskum prebiehať. Súčasťou práce je grafická časť: *katalóg architektonických diel*

14 ¦ Kompaktná forma domu Minimal
Foto Drexel, T.: Top 100 Häuser. München, Deutsche Verlags-Anstalt 2007, s. 38

15 ¦ Horizontálny drevený obklad ekologického centra Veronica Foto Lukáš Šíp

16 ¦ Fasáda z prírodných materiálov Foto www.archiweb.cz

zaradených do výskumnej vzorky. Každá strana katalógu obsahuje formulár s balíkom informácií o realizovanom diele. Obr. 13. Výskumná vzorka obsahuje spolu 89 architektonických diel.

Výsledkom výskumu je množina *argumentov* podporujúcich hypotézu, že existuje taký architektonický výraz, ktorý možno označiť za autenticky ekologický. V prípade úspešnej argumentácie sa z argumentu stáva jeden zo *znakov* ekologicky autentickej architektúry. V priebehu argumentácie som považoval za potrebné zhrnúť niekoľko úvah o vzťahoch medzi jednotlivými znakmi alebo medzi výsledkami parciálnych argumentačných textov. Preto som do tejto časti zaradil aj texty označené ako *Intermezzo*. Práca identifikuje nasledujúce znaky:

ZNAK 01
Kompaktnosť

Architektonické diela zaradené do výskumnej vzorky majú prevažne kompaktný tvar. Hmotovo-priestorové riešenie skúmaných diel vychádza zväčša z pravidelného, ortogonálneho geometrického útvaru. Komplikované kompozície viacerých objemov sú skôr výnimkou. Početne dominujú stavebné objemy v tvare elementárneho kvádra – kubusu, niekedy modifikovaného jednoduchou geometrickou operáciou. Tak vznikajú objekty so šikmou pultovou strechou, ustúpeným podlažím a podobne. Geometrická striedmosť však zostáva poznávacím znakom. Obr. 14

ZNAK 02
Horizontalita

Významná časť skúmanej vzorky architektúry vykazuje horizontálny ráz, respektíve horizontálny smer, ktorý je vo výraze tejto architektúry dominantný. Celkové hmotovo-priestorové riešenie architektúry, najmä rodinných domov, vykazuje horizontálny ráz. Horizontálny drevený obklad sa na dielach zaradených do výskumnej vzorky vyskytuje často (46 % výskumnej vzorky) a výrazne podporuje horizontálne pôsobenie týchto stavieb. Veľmi podobný vizuálny účinok vyžarujú aj vonkajšie žalúzie, a to napriek svojej polohovateľnosti. Obr. 15

ZNAK 03
Prírodné materiály

Architektonické diela zaradené do výskumnej vzorky najčastejšie aplikujú prírodné materiály, predovšetkým drevo, a to jednak ako nosnú konštrukciu, ale aj ako materiál obvodového plášťa, interiérových povrchov či konštrukčných detailov (77 % zo všetkých diel). Architekti potom často inklinujú k prírodnému či prirodzenému vzhľadu tejto materiálovej bázy. Rovnako ako drevo aj nepálená tehla po čase vykazuje zmenu farebného odtieňa, prípadne sa objavia jemné trhliny. Rovnako sa správajú aj hlinené omietky, používané pre ich schopnosť pohlcovať nadmernú vlhkosť, a tak zlepšovať mikroklímu v interiéri. Aplikácia prírodných materiálov a ich prezentácia v prirodzenej podobe je znakom ekologickej/energeticky efektívnej architektúry. Obr. 16

INTERMEZZO A
Hi-tech verzus low-tech výraz

Kombinácia tradičných (neo-vernakulárnych) konštrukcií a materiálov s modernými stavebnými prvkami sa na ekologickej architektúre vyskytuje často. Kontrast je jedným z „klasických" výrazových prostriedkov (aj) v architektúre, avšak v tomto prípade vnáša do celkového výrazu diela značnú disharmóniu. Na jednej strane tu vidíme snahu o materiálovú interpretáciu vernakulárnej architektúry ako jasný výtvarný zámer, na strane druhej vysoký technologický štandard budovy v podobe špičkového okna pre pasívne domy. Predpokladám, že použitie tradičných materiálov a konštrukcií na ekologickej architektúre pretrvá (pre ich udržateľnosť), avšak bude badateľný posun v technológii ich opracovania, čo následne ovplyvní ich výraz. Je možné, že práve tento posun bude jedným z determinantov vzniku novej estetickej paradigmy.

17 ¦ Veľká presklená fasáda nízkoenergetického domu Foto: Konečná, V.: *Komfort bez pozlátka*. ARCH 5, 2006, roč. 11, s. 32 – 35

18 ¦ Dom Wielandovcov má okná osadené pri vonkajšej ploche fasády
Foto www.nextroom.at

19 ¦ Tieniace rolety na víkendovom dome v Disentis
Foto: www.atelierwernerschmidt.ch

20 ¦ Predsadená samonosná konštrukcia na radovom dome vo Weizi Foto www.erwin-kaltenegger.at

21 ¦ Obytný monopriestor v dome pri Bregenzi
Foto k-m-architektur.com

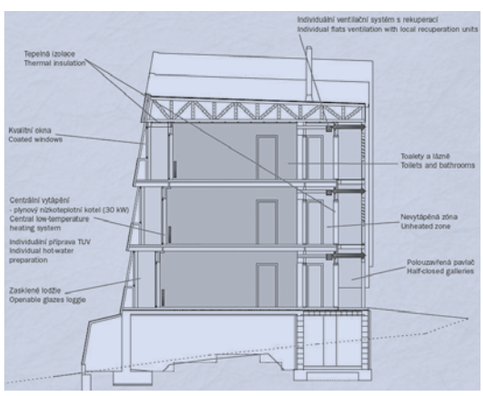

22 ¦ Teplotné zónovanie v priečnom reze
Foto www.studio-ned.cz

ZNAK 04
Dominantné južné presklenie

Väčšina architektonických diel zaradených do výskumnej vzorky (72 % všetkých diel) disponuje veľkým - plošne dominantným južným presklením. Dispozičný a hmotovo-priestorový koncept týchto stavieb je následne tomuto preskleniu podriadený. Presklená južná fasáda patrí medzi hlavné formotvorné činitele energeticky efektívnej architektúry. Pri analýze konkrétneho architektonického diela je potrebné preveriť nakoľko má tento architektonický prvok doriešenú nadväznosť na energetický koncept celého objektu. V prípade, že južné presklenie je súčasťou komplexného energetického konceptu stavby, stáva sa znakom ekologickej/energeticky efektívnej architektúry. Obr. 17

ZNAK 05
Optimalizácia presklených plôch

Celkové riešenie stavebných otvorov a ich výplní (ich poloha, veľkosť, tvar, detaily a podobne) na architektúre zaradenej do výskumnej vzorky vykazuje isté špecifické parametre, ktoré sa od „bežnej" stavebnej produkcie viac alebo menej odlišujú:

- výplne stavebných otvorov (najmä okná) sú osadené pri vonkajšej ploche fasády
- absencia strešných okien a svetlíkov
- subtílne okenné rámy a minimálna plocha rámov
- optimalizácia polohy vstupných dverí; sú umiestnené ďalej od rohu budovy, v závetrí
- celková geometria presklených plôch (napr. kontrast medzi severnou a južnou fasádou)
- minimum otváravých častí okien

Týchto šesť parametrov označujem ako *podznaky*, ktorých kombinovaná prítomnosť na skúmanom architektonickom diele signalizuje prítomnosť ďalšieho zo znakov ekologickej/energeticky efektívnej architektúry. Obr. 18

ZNAK 06
Tienenie presklených plôch

Veľké presklené plochy orientované na slnečné strany sú na architektúre zaradenej do skúmanej vzorky takmer vždy tienené; a to buď a priori presahom stavebných konštrukcií, alebo dodatočnými tieniacimi zariadeniami. Najčastejšie sa vyskytujú vonkajšie polohovateľné žalúzie. Tieniace konštrukcie a zariadenia sú často dominantným prvkom na fasáde týchto objektov, a tak sa stávajú nositeľom charakteristického výrazu. Pokiaľ sa na architektúre tieto prvky vyskytujú, sú spravidla signálom energetickej úspornosti stavebného diela. Stávajú sa vizuálnym znakom ekologickej architektúry. Obr. 19

ZNAK 07
Predsadené samonosné konštrukcie

Predsadené samonosné konštrukcie sú na architektúre zaradenej skúmanej vzorky ľahko identifikovateľné. Ich početnosť nie je vysoká, predstavuje 31 % zo všetkých skúmaných diel. Najčastejšie sa vyskytujú vo forme balkónov, lodžií, pavlačí alebo tieniacich konštrukcií. Súčasne môžu byť nosnou konštrukciou pre aktívne solárne systémy a tieniace zariadenia. Drevená alebo oceľová konštrukcia je viditeľne samonosná, do fasády hlavného objektu je kotvená len s cieľom zvýšiť celkovú stabilitu. V tomto prípade je nevyhnutné prerušenie potenciálneho tepelného mosta. Prítomnosť tejto konštrukcie na stavbe zvyšuje pravdepodobnosť, že ide o energeticky efektívnu architektúru. Obr. 20

INTERMEZZO B
Ľahká verzus masívna konštrukcia

V rámci dosiahnutých výsledkov tejto práce neuvádzam žiaden znak, ktorý by priamo argumentoval v prospech používania ľahkej alebo masívnej konštrukcie pre realizáciu konštrukcií energeticky efektívnej architektúry. V prípade niektorých architektonických diel je pritom možné vizuálne odpozorovať typ použitej stavebnej konštrukcie, a to na základe hrúbky obvodového plášťa alebo viditeľnej časti niektorého z použitých materiálov. Prítomnosť ľahkej alebo masívnej nosnej konštrukcie na posudzovanom diele nie je vizuálnym znakom ekologickej/energeticky efektívnej architektúry.

ZNAK 08
Efektívna dispozícia

Architektonické diela zaradené do výskumnej vzorky disponujú priestorovo efektívnym dispozičným konceptom. Tento koncept je charakteristický predovšetkým týmito troma (pod)znakmi:

- optimálna úžitková plocha (minimálna plocha = malý dom)
- efektívny dispozičný koncept
- zlučovanie funkčných častí do monopriestorov

Snaha minimalizovať servisné a vedľajšie priestory na úkor primárnych funkčných častí je vo

23 ¦ Energetický medzipriestor na dome pri jazere Laka
Foto www.architekci.info

všeobecnosti nevyhnutnou súčasťou každého dobrého architektonického návrhu, avšak pri energeticky efektívnej architektúre sa táto požiadavka dostáva do polohy nevyhnutnosti. Obr. 21

ZNAK 09
Teplotné zónovanie

Architektonické diela zaradené do výskumnej vzorky spravidla dodržujú koncept optimálneho teplotného zónovania vnútornej dispozície. Nachádzame opakujúce sa dispozičné schémy, ktoré vhodne situujú jednotlivé miestnosti na svetové strany vzhľadom na ich funkciu či požadovanú vnútornú teplotu. Budovy, ktorých dispozičný koncept zohľadňuje požiadavky teplotného zónovania vnútorných priestorov zlepšujú prirodzene (architektonicky, nie umelo – technologicky) svoju energetickú bilanciu bez toho, aby zvyšovali investičné náklady na svoju realizáciu a prevádzku. Obr. 22

ZNAK 10
Energetický medzipriestor

Časť objektov zaradených do výskumnej vzorky disponuje energetickým medzipriestorom. Konkrétne ide o 16 % zo všetkých vzoriek, teda relatívne málo. Napriek tomu zaraďujem konštrukcie energetických medzipriestorov medzi výrazové prvky charakteristické pre energeticky efektívnu architektúru. Často ide o výrazné elementy na fasáde skúmaného diela, ktoré zásadne modifikujú jeho architektonický výraz. Za energetický medzipriestor v tomto prípade považujem tzv. „letné záhrady" a átriá, ale tiež dvojité fasády či Trombeho stenu. Dobre navrhnutý energetický medzipriestor, ktorý je integrálnou súčasťou energetického konceptu posudzovanej stavby, sa stáva jedným zo znakov jej ekologickej autenticity. Obr. 23

INTERMEZZO C
Vzťah k všeobecne platnej typológii

Riešenia energeticky efektívnej architektúry často narážajú na limity a obmedzenia dané všeobecne platnou typológiou, respektíve normou. Ide najmä o najmenšie odporúčané plochy niektorých miestností v budovách na bývanie. Analýza poukazuje na fakt, že súčasná EEA dokáže zabezpečiť komfortný vnútorný priestor pre svojich obyvateľov aj v prípade, že by porušila niektoré normové odporúčania. Diskusia o optimálnej veľkosti bytu alebo rodinného domu stagnuje niekde medzi limitmi platnej legislatívy, nafúknutými predstavami priemerného investora, súčasným štandardom nášho bývania a energetickými požiadavkami udržateľnej architektúry.

ZNAK 11
Priame jednoramenné schodisko

Na viacpodlažných objektoch zaradených do skúmanej vzorky architektúry sa opakovane vyskytuje jednoramenné priame schodisko ako efektívna forma hlavnej vertikálnej komunikácie (na 69 % zo všetkých skúmaných diel). V prípade, že sa veľkosť vnútorných priestorov domu bude zmenšovať smerom k efektívnemu optimu, bude aj požiadavka na vertikálnu komunikáciu smerovať k najefektívnejšej možnej forme – k priamemu jednoramennému schodisku. Takáto forma schodiska môže byť preto nositeľom ekologicky autentického výrazu. Obr. 24

24 ¦ Priame jednoramenné schodisko domu v Kopřivnici
Foto www.archiweb.cz

25 ¦ **Dom v Ebnat-Kappel má fotovoltické články integrované do fasády a viditeľné z interiéru** Foto www.schwarz-architektur.ch

26 ¦ **Interiér domu v Bessancourt. Obytný priestor bez vykurovacích telies, vľavo hore sú viditeľné rozvody riadeného vetrania** Foto Hervé Abbadie, www.karawitz.com

27 ¦ **Rodinný dom v Bessancourt. Ekologicky autentická architektúra?** Foto Hervé Abbadie, www.karawitz.com

INTERMEZZO D

Technologická vybavenosť budov

Táto práca sa nezaoberá technologickými aspektmi energeticky efektívnej architektúry, ale výhradne architektonickými; zaoberá sa jej architektonickým výrazom. Nadštandardné technologické vybavenie stavby však v istých polohách dokáže tento výraz ovplyvňovať, minimálne v podobe aktívnych solárnych systémov na fasáde, špeciálnych okien pre pasívne domy alebo plošných požiadaviek na túto technológiu. Z uvedeného dôvodu považujem za potrebné spracovať aj analýzu vplyvu technológie pre EEA na architektonický výraz skúmaného diela.

ZNAK 12

Integrácia solárnych systémov

Aktívne solárne systémy sa za posledné desaťročie stali neoddeliteľnou súčasťou energeticky efektívnej architektúry. Fotovoltické a fototermické systémy sa v prípade niektorých pasívnych či nízkoenergetických domov zaradených do skúmanej vzorky architektúry stávajú integrálnou súčasťou obvodového plášťa (konkrétne na 36 % skúmaných diel). Integrované solárne systémy sa stávajú vizuálnym znakom tejto architektúry. Integrácia fotovoltických, prípadne foto-termických systémov do obvodových konštrukcií budovy predstavuje výrazný posun v chápaní týchto elementov ako významných determinantov architektonického výrazu. Obr. 25

ZNAK 13

Skrytý vykurovací systém.

V interiéri prevažnej väčšiny architektonických diel zaradených do výskumnej vzorky absentujú „konvenčné" vykurovacie telesá. Táto vzorka predstavuje 90 % všetkých skúmaných diel. Energeticky efektívna architektúra využíva takmer výlučne nízkoteplotný vykurovací systém vo forme podlahového či stenového kúrenia, prípadne je objekt vykurovaný teplovzdušne cez systém riadeného vetrania s rekuperáciou tepla. Konvenčné vykurovacie telesá v týchto domoch nenájdeme; kombinované vetracie a vykurovacie zariadenia s rekuperátorom tepla sa stali pre nízkoenergetické a pasívne domy štandardom. Obr. 26

Autentická estetika

Hypotéza ekologickej autenticity architektúry predpokladá, že ekologická, respektíve energeticky efektívna architektúra (EEA) má vo svojom „prirodzenom" výraze zakódované akési znaky, ktoré vnímateľ (hoci aj laik) vizuálne ľahko identifikuje a podvedome (automaticky) ich asociuje s ekologickým konceptom pozorovaného diela. Obr.27 Prítomnosť týchto znakov vo výraze napovedá o ekologickej či energetickej udržateľnosti stavby bez toho, aby sme potrebovali dôkazy v podobe overeného energetického certifikátu. Práve identifikácia týchto znakov je cieľom tejto vedeckej práce. Identifikované znaky argumentujú v prospech existencie autentického výrazu ekologickej architektúry. Treba podotknúť, že uvedené znaky (identifikované v rámci tohto výskumu) nemusia nevyhnutne predstavovať definitívny záver výskumu v tejto oblasti. Okrem toho sa ukázalo, že niektoré diela EEA dokážu tieto znaky vo svojom výraze potláčať. Zdá sa, že tento spôsob potláčania vlastnej vizuálnej identity je nevhodný – neprirodzený – nelogický.

Okrem identifikácie výrazových znakov považujem za dôležité aj analyzovať ich vzájomné vzťahy. Tieto poznatky sú neoddeliteľnou súčasťou samotného výrazového aparátu. Parciálne výsledky v tomto smere predstavujú štyri *Intermezzá*. Krátka charakteristika analyzovaných vzťahov:

- kombinácia všetkých znakov je problematická,
- niektoré znaky sa navzájom vylučujú,
- prítomnosť znakov na základe lokálnych požiadaviek – vo výraze diela sa objavujú len tie znaky, ktoré súvisia s použitými riešeniami vyplývajúcimi z kontextu,
- pravdepodobnosť výskytu znakov – niektoré znaky sa na EEA objavujú prakticky stále, iné sú výsledkom špecifickej situácie,
  medzi znakmi sa často vyskytuje výrazový konflikt.

28 ¦ Jeden z týchto rodinných domov je ekologický
Foto (vpravo hore) www.nextroom.at, (vľavo dolu) ww.archinet.sk, (vľavo hore) www.asb.sk, (vpravo dolu) www.mondom.sk

Evolúcia, revolúcia, pasivita

Moderné hnutie argumentovalo v prospech nástupu novej estetickej paradigmy v architektúre ekonomickou efektívnosťou. Ekologická architektúra smeruje k rovnakej pozícii! Z energeticky efektívnej architektúry sa stáva „dobrý biznis". Investora bude zaujímať energetický certifikát budovy, od ktorého sa bude odvíjať kúpna cena, cena prenájmu, cena energií na prevádzku budovy a podobne; a to nie je nezaujímavý argument. Energeticky efektívna architektúra je z ekonomického hľadiska zaujímavá, lebo pracuje s energiou, ktorá je vyčerpateľná a stále drahšia. Potenciál ekologickej architektúry sa tak neustále zvyšuje. Napriek tomu, že formulácia *trvalo udržateľný rozvoj* predstavuje principiálny paradox, stala sa (so všetkým, čo predstavuje) obeťou obchodu, teda konzumu. Výsledkom je vysoký dopyt po ekologických, energeticky úsporných či inak udržateľných riešeniach problémov vo všetkých spoločenských sférach. Hrozí nám, že sa tieto riešenia stanú samoúčelnými. Ich výsledkom bude krátkodobá záplata lokálneho symptómu širšieho problému a nie dlhodobá stratégia s cieľom vyliečiť naše ekologické choroby.

James Wines hovorí o úspechu modernej architektúry v 20. storočí a konštatuje aj budúci úspech ekologickej architektúry: *„Technokratická architektúra minulého storočia bola úspešná, pretože bola vždy vnímaná ako lacná, účinná, ikonograficky vhodná a odpovedala na požiadavky klienta. Zelená architektúra bude fungovať pretože je ekonomicky efektívna, funkčná, esteticky náročná, a odpovedá na požiadavky prírody."* [17] Úlohou tejto práce je okrem iného poukázať aj na potenciál, aký ekologická architektúra v súčasnosti reálne má. V tejto súvislosti naďalej zostáva otázkou, či sa ekologická architektúra stane súčasťou všeobecnej architektonickej tvorby, alebo naďalej zostane v polohe paralelne existujúceho architektonického žánru, ktorý bude disponovať svojím vlastným autentickým výrazovým aparátom, ako prostriedkom vlastnej identifikácie.

Ekologická či energeticky efektívna architektúra naďalej zostávajú (napriek svojmu vysokému potenciálu) v polohe minoritného architektonického žánru, ktorému sa venuje relatívne málo tvorivých architektov. Počet „zelených" architektov v Európe má však stále rastúcu tendenciu. Existujú aj architekti, ktorí sa súčasťou tohto okruhu z rôznych dôvodov nechcú stať a fenomén ekologickej či energeticky efektívnej architektúry naďalej ignorujú. EEA upodozrievajú z toho, že by mohla obmedziť ich tvorivosť pri architektonickom navrhovaní. Táto práca si dala za cieľ identifikovať a opísať autentický výrazový aparát ekologickej architektúry. Domnievam sa, že definícia týchto znakov je medzistupňom k ich následnej tvorivej aplikácii; tak sa stanú nástrojmi (nie obmedzeniami) architektonickej tvorby. Obr. 28

Etika, estetika, logika

S určitou mierou tolerancie možno tvrdiť, že pôvodný koncept ekologickej architektúry mal tendenciu vrátiť princípy etiky do architektonickej tvorby, a tak vyvážiť prílišnú závislosť architektúry od formálnej estetiky. Obávam sa však, že súčasná EEA (v podobe pasívnych domov) má s pôvodnými ekologicko-etickými princípmi málo spoločného. Z ekologickej architektúry sa stal obchod; jej výsledkom je produkt, ktorý si investor kupuje z finančných dôvodov. Etika zodpovednosti za environmentálnu udržateľnosť života zostáva v polohe povrchného „zeleného" imidžu.

Etiku, estetiku a logiku ekologickej architektúry je potrebné dostať do vzájomného súladu, definovať vzájomné vzťahy týchto entít v rámci udržateľných hraníc. Kríza ekologická, hospodárska či ekonomická bude napokon predsa len krízou *kultúrnou*, krízou hodnôt. Riešením bude len *kultúrna udržateľnosť*. V konečnom dôsledku smerujem k úvahe o zmene *životného štýlu* človeka ako podmienke nevyhnutnej pre vznik *kultúrne udržateľnej spoločnosti*. Ekologická či energeticky efektívna architektúra by mali svoje snaženie podriadiť najmä tomuto cieľu a aspekty kultúrnosti vo svojom obsahu absorbovať.

[1] CHAN, Yenna: Sustainable environments. Massachusetts, Rockport Publishers 2007, tu. s. 9. 192 s.

[2] ŠALING, Samo – IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, Mária – MANÍKOVÁ, Zuzana: Slovník cudzích slov. 3.vydanie. Bratislava – Prešov, SAMO 2005, tu s. 157. 688 s.

[3] Význam pojmu „architektúra" podľa internetového slovníka Wikipedia. Dostupné cez: *www.wikipedia.sk*. Dátum: 9. jún 2011.

[4] Vecné životné prostredie je podľa Karla Honzíka súhrn všetkého, čo človek vytvára alebo kultivuje. Podľa: HONZÍK, Karel: Z tvorby životního slohu. Praha, NPL 1965, tu s. 9. 292 s.

[5] KEPPL, Julián – ŠPAČEK, Robert: Ekologická architektúra alebo architektúra a ekológia? Architektúra & urbanizmus 27, 1993, 1 – 2, s. 6.

[6] FRAMPTON, Kenneth: Moderní architektura – kritické dejiny. Praha, Academia 2004, tu s. 398. 458 s.

[7] WINES, James: Green architecture. Köln, Taschen Verlag GmbH 2008, tu s. 11. 240 s.

[8] WINES, James, referencia č. 7, s. 8.

[9] Voľný preklad citátu Kevina Pratta. Podľa: STANG, Alanna – HAWTHORNE, Christopher: The Green House. New York, Princeton Architectural Press 2005, tu s. 13. 192 s.

[10] FORTY, Adrian: Words and Buildings. A Vocabulary of Modern Architecture. London, Thames & Hudson 2000, s. 220.

[11] CHAN, Yenna, referencia č. 1, s. 9.

[12] Používam pojem udržateľný rozvoj napriek tomu, že predstavuje principiálny paradox.

[13] KEPPL, Julián – ŠPAČEK, Robert, referencia č. 5, s. 5.

[14] Podľa Schmidta-Bleeka (napr. In: WEIZSÄCKER, Ernst Ulrich – LOVINS, Amory B. – LOVINS, L. Hunter: Faktor four (Faktor štyri). London, Earthscan Publications Limited 1998. 224 s.): MIPS je materiálový vstup (vyjadrený vo váhových jednotkách) na jednotku služby, ako základné meradlo ekologického stresu výrobkov a služieb. Ide o sumu všetkých vstupov prírodných materiálov (Life-Cycle-Analysis LCA), vrátane premiestnenia a použitia tých, ktoré slúžia na prípravu potrebnej energie.

[15] SUSKE, Petr: Ekologická architekura ve stínu moderny. Brno, ERA 2008, tu s. 9. 144 s.

[16] Okrajové podmienky výskumu sú: 1 – vyradenie „nearchitektúry", 2 – estetika ako podmienka udržateľnosti, 3 – architektúra štyroch ročných období, 4 – energetická bilancia stavby, 5 – sociálna ekológia – energetická bilancia na obyvateľa, 6 – energeticky efektívna architektúra ako predmet výskumu a 7 – vyradenie experimentálnej architektúry.

[17] WINES, James, referencia č. 7, s. 231.

Pamäť krajiny

Faktory ovplyvňujúce premeny krajiny

Miriam Heinrichová

Krajinu možno charakterizovať ako dynamický systém s vlastnou štruktúrou a významovou podstatou. Britský historik Frederic Wiliam Maitland, ju prirovnal k zázračnému pergamenu, na ktorom boli stránky najprv popísané a potom po určitom čase vymazané a nahradené novými zápismi. Autor vystihol fakt, že kultúrne krajiny nie sú ničím iným ako mnohokrát prepisovanými stránkami histórie ľudského rodu[1]. Ale prepisovaný pergamen už nikdy nebude vyzerať ako nový, nedajú sa z neho zmazať všetky stopy. Tieto stopy možno nazvať pamäťou krajiny. Staršie a mladšie vrstvy krajiny sa navzájom prelínajú. Tvoria ich materiálne prvky, ktoré sú zhmotneným duchom ľudskej aktivity v priestore a čase. Súčasná kultúrna krajina predstavuje určitý časový komprimát, akúsi „časovú briketu", v ktorej sa prelínajú prvky, respektíve časti doznievajúcich, časovo spodnejších kultúrno-krajinných vrstiev s časovo bližšími – vrchnejšími a najvrchnejšími vrstvami[2]. Tieto prvky sa šíria v čase viac-menej kontinuálne, aj keď v priestore môžu pôsobiť diskontinuálne[3]. Pamäť krajiny je pripomienkou historických a kultúrnych súvislostí, a tým krajinu zasadzuje do širšieho kontextu. Nositeľom pamäti v krajine je štruktúra a pamäť opäť sprostredkuje generovanie štruktúr: krajina je sebaštrukturujúci systém[4].

Stopy histórie v krajine sú jedny z najvýznamnejších hodnôt kultúrnej krajiny. Podľa Vorela (2000)[5] sprostredkúvajú svojbytnú podobu krajiny s jedinečným významom a odlišnosťou. „Sú to miesta s vysokou vlastnou identitou. Vlastná identita je špecifickou vlastnosťou kultúrnej krajiny, daná predovšetkým prítomnosťou zachovaných stôp kultúrneho a historického vývoja, jedinečnosťou a neopakovateľnosťou krajinnej scény a výraznosťou jednotlivých prvkov (prírodných aj umelých) krajiny," píše autor.

Časová dimenzia[6] sa môže v krajine prejavovať pomocou vizuálne identifikovateľných prvkov na povrchu zeme, ktoré v nej vytvárajú viac či menej zachovanú štruktúru. Môžu to napríklad byť pozostatky obydlí, mestských štruktúr, hranice pozemkov ciest či dopravných sietí. Takisto to môžu byť všetky komponenty prirodzeného a antropogéneho pôvodu, ktoré sa nejakým spôsobom podieľali na utváraní krajinnej podoby od praveku do súčasnosti (reliéf, akumulované pôdne vrstvy – nivné usadeniny, sedimenty vzniknuté svahovou eróziou, ornica). Ľudský vplyv na krajinu možno nájsť dokonca aj tam, kde krajina vyzerá prirodzene. Časovú dimenziu v krajine dokazuje minulosť, ktorá pochovaná prečkala v krajine vo forme paleontologických nánosov. Zachované prvky v krajine (či už nad, alebo pod zemským povrchom) obsahujú určité znaky, vďaka ktorým ich možno zaradiť do príslušnej časovej vrstvy vo vývoji krajiny.

Aspekt času je často kľúčový pre pochopenie logiky vzťahov medzi prírodnými vlastnosťami krajiny, ich využívaním a ich vzhľadom. Aby bol určitý spôsob využívania krajinotvorný, musí v danej činnosti pôsobiť určitý čas určitým spôsobom. Potom dochádza k obojstrannému vplyvu – prírodných podmienok na spôsoby využívania krajiny a naopak. Čas, za ktorý využívanie krajiny dlhodobo ovplyvní jej podobu, je rôzny – podľa charakteru činností a ich interakcií s krajinou. Dlhodobosť určitých činností bez degradačných zmien vo funkciách a vzhľade krajiny je významnou indikáciou jej udržateľnosti[7]. Udržateľnosť je pritom aj podľa zákona o ochrane prírody a krajiny považovaná za základné hodnotiace hľadisko estetickej a prírodnej hodnoty krajinného rázu.

Identifikácia pamäte krajiny pomáha odkryť vzťahy medzi človekom a krajinou a tým prispieť k poznaniu našej histórie. Obr. 1

Zmeny, dynamika a plynulosť vývoja krajiny

Spomínané deje v krajine prebiehajú rôznou intenzitou. Významným mechanizmom spúšťajúcim zmeny v krajine sú zmeny v hodnotách a myslení človeka. Sú

A

B

C

1 ¦ Na obrázkoch možno porovnať zmeny krajiny obce Sklabiňa v okrese Martin v päťdesiatych rokoch 20. storočia (obr. A) a v súčasnosti (obr. B). Na obr. A možno vidieť ešte tradičný poľnohospodársky ráz obce s výraznou štruktúrou lánových polí. Sídelnú štruktúru vytvára len niekoľko domov a krajina je výraznejšie odlesnená. V súčasnosti (obr. B) v panoráme dominuje radová výstavba domov, obec sa viditeľne rozšírila smerom na západ. Bývalé polia sú udržiavané už len ako lúky a pasienky. Lineárna štruktúra lánov sa z krajiny vytratila. Obr. C dokumentuje prekryv štruktúry lánových polí na súčasnej krajinnej štruktúre.
Obr. A Foto Ján Bojmír, obr. B, C, Miriam Heinrichová

2 ¦ Premeny krajinnej štruktúry Piešťan na začiatku 19. storočia, v tridsiatych rokoch 19. storočia, v dvadsiatych rokoch 20. storočia a od sedemdesiatych rokov 20. storočia – centrum a kúpeľný ostrov.
Autorka Miriam Heinrichová, Ortofotomapa © Google
Autorka Miriam Heinrichová

výsledkom nejakého podnetu či zmeny, ktorá prichádza pozvoľne, alebo náhle. Pozvoľné zmeny v krajine vyvolávajú predovšetkým faktory súvisiace so zvyšovaním alebo zmenou nárokov a potrieb spoločnosti. Tie môžu vyústiť do zmien spoločenského zriadenia alebo vlastníckych vzťahov a výrazne ovplyvniť kvalitu krajiny. Náhle zmeny v krajine sú výsledkom prírodných katastrof, vojen či epidémií.

V súvislosti s vývojom krajiny ekológ Zdeněk Lipský[8] rozlišuje tri schémy typov vývojových období:

- obdobie relatívne antropogénne podmienenej stabilizácie krajiny,
- obdobie prudkých zmien a s ním spojená výrazná destabilizácia krajiny,
- obdobie (dočasného, ale miestami aj trvalého) zvratu vo vývoji pri dočasnom (niekedy trvalom) znížení antropického tlaku na krajinu. Obr. 2

Obdobie relatívne antropogénne podmienenej stabilizácie krajiny, predstavuje úmerná stabilizácia výroby, používania technológií, hustoty zaľudnenia, s relatívne ustálenými antropogénnymi vstupmi do krajinného systému. Príkladmi z histórie môžu byť primitívne sťahovavé poľnohospodárstvo v období neolitu, feudálne hospodárstvo v 16. storočí alebo poľnohospodárska malovýroba slovenského vidieka do polovice 20. storočia.

Obdobie prudkých zmien a s ním spojená výrazná destabilizácia krajiny nastáva pri zvýšení antropického tlaku na krajinu alebo zavedením nového a rozvrátenia predošlého systému – krajinného aj ekonomického. Z histórie môže reprezentovať toto obdobie napríklad prechod na vyššiu formu poľnohospodárstva – z prielohového na trojpoľný systém, z trojpoľného na striedavý systém hospodárenia alebo sceľovanie pôdy kolektivizáciou.

V lesnom hospodárstve sa destabilizácia krajiny prejavila predovšetkým pri valašskej kolonizácii pomerne hromadným výrubom lesov a ničením kosodrevinového pásma. Takisto prudký rozvoj baníctva a hutníctva v banských regiónoch vyústil do bezbrehého ničenia pôvodných lesov. Mohutné pôdne erózie naštartovali zavedenie ochrany a pestovania lesa. Obdobia prudkých zmien v krajine môžu spustiť aj prírodné katastrofy, vojny, revolúcie, epidémie, ktorých výsledkom sú devastácia, opúšťanie krajín či migrácie ľudí. Tieto faktory majú pre ľudskú kultúru niekedy až ničivý ráz. Súčasne sú predzvesťou niečoho nového (niekedy aj pozitívneho), čo ovplyvní vývoj krajiny v budúcnosti.

Po období prudkých zmien väčšinou prichádza **obdobie** (dočasného, ale miestami aj trvalého) **zvratu vo vývoji pri dočasnom** (niekedy trvalom) **znížení antropického tlaku na krajinu.** Vhodným príkladom sú migrácie národov v 17. storočí, v priebehu a po skončení tridsaťročnej vojny alebo v pohraničí po roku 1945 vysťahovaním nemeckého obyvateľstva.

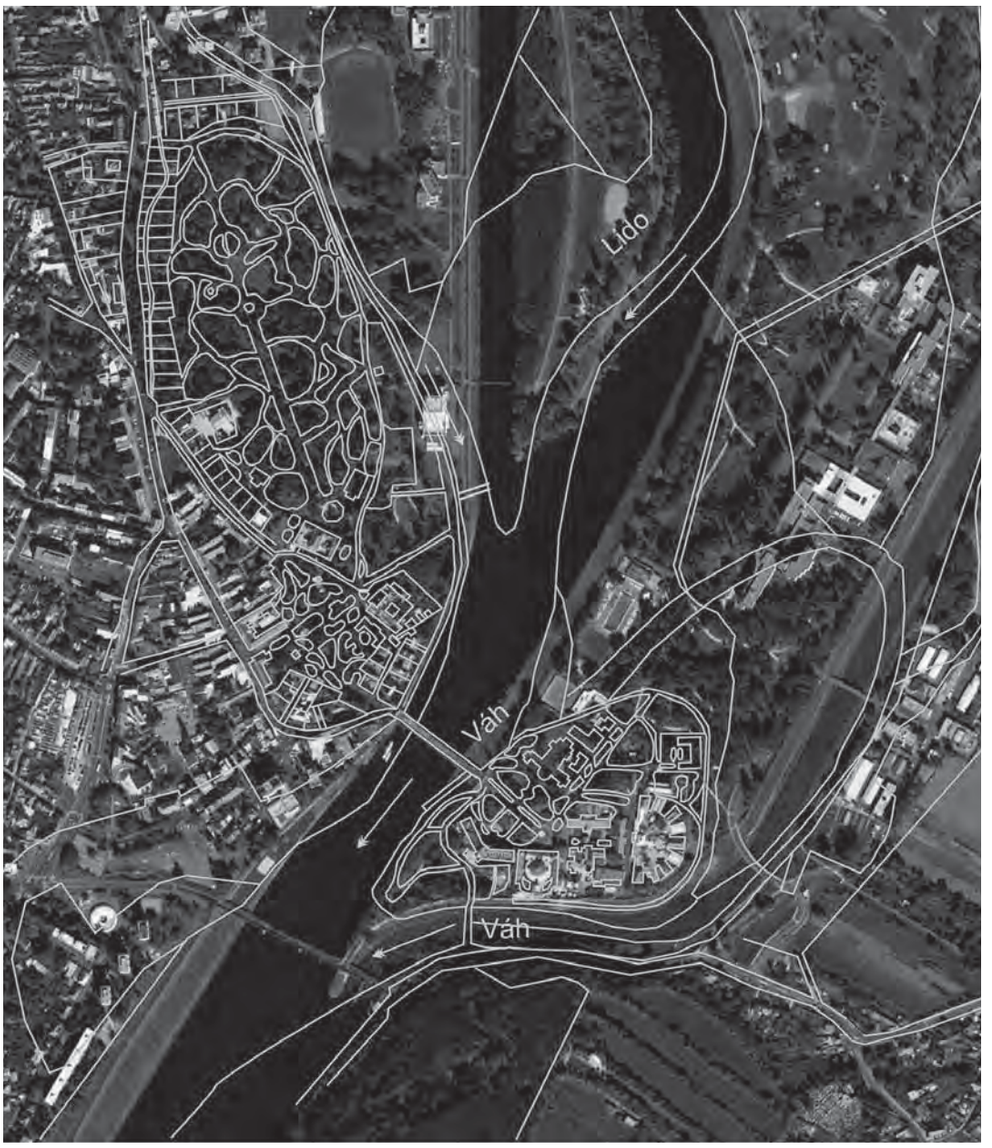

Výraznejšie opúšťanie krajiny a sťahovanie ľudí prebehlo aj v päťdesiatych rokoch 20. storočia. Ľudia opúšťali hornaté oblasti vnútrozemia, ktoré neboli vhodné pre poľnohospodársku veľkovýrobu a sťahovali sa do miest. Výsledkom takéhoto obdobia je prírodná stabilizácia krajinného systému. Človek migráciou uvoľnil priestor na uplatnenie prírodných autoregulačných mechanizmov – sukcesie. Obr. 3

Významné faktory ovplyvňujúce premeny krajiny

K základným determinantom ovplyvňujúcim historický vývoj kultúrnej krajiny patria krajina, ako nositeľ potenciálu, a človek respektíve spoločnosť, ako nositeľ, ale aj tvorca kultúry v krajine. Predpokladom úspešného formovania kultúrnej krajiny je existencia väzieb medzi týmito východiskovými determinantmi, to jest väzieb medzi spoločnosťou a krajinou.

Osídľovanie a spôsob využívania krajiny je diktovaný jej prírodnými charakteristikami – na jednej strane predstavujú potenciál, na druhej limitujúci faktor. Zjednodušene by sa dalo povedať, že prírodné limity určujú špecifiká využívania krajiny a potenciál krajiny predstavuje atraktivitu krajiny pre využívanie človekom.

Práve limitujúce prírodné zložky sú základným predpokladom pre vznik špecifických kvalitatívnych vlastností krajiny[9]. Čím viac prírodných limitov krajina má, tým výraznejšie človek rozvíja špeciálne formy jej využívania a tým špecifickejší je jej ráz.

Prírodné špecifiká do určitej miery obmedzujú pôsobenie človeka, čo sa v histórii mohlo prejaviť rôzne:

Človek hľadal možnosti najefektívnejšieho využívania krajiny. Pritom formoval svoj vzťah k danému miestu – vytváral spoločenské hodnoty[10] v krajine. Ako príklad možno uviesť azda najznámejšiu lokalitu špecifického historického využívania krajiny, ktorou je Liptovská Teplička. Je to ukážkový prípad krajiny s výraznými prírodnými limitmi ako reliéf, pôda a klíma. Pokiaľ chceli ľudia v takejto krajine žiť, museli sa jej do určitej miery prispôsobiť. Miesto výrazne určovalo dej a formovalo identitu spoločnosti.

Prírodné špecifiká predstavovali strmý reliéf, skeletnaté pôdy, chladná klíma s vysokým počtom zrážok. Spôsob využívania tejto krajiny reagoval na špecifiká, čím vtlačil krajine špecifické kvalitatívne vlastnosti zhmotnené v štruktúre terasovaných svahov, ktorých línie vznikli postupným odstraňovaním kamenia s pôdy. Odstránením kamenia sa vytvorili úrodné kultúrne pôdy, ktoré predstavovali dôležitý článok v obžive obyvateľov. Terasovanie malo zároveň krajinno-ekologický význam, lebo zabraňovalo vymývaniu drobných častíc z pôdneho profilu a celkovej erózii pôdy. Chladná klíma určovala orientáciu hospodárskej výroby na pasienkarský

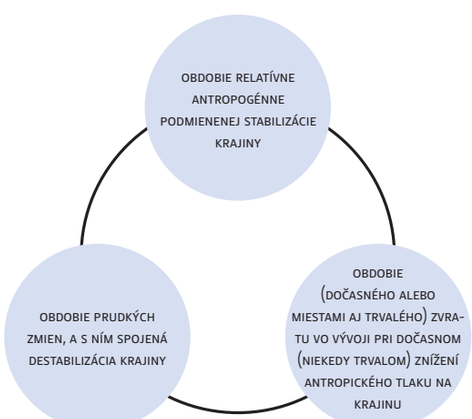

3 | Schéma vývojových období v krajine podľa Lipského
In: Löw, Míchal (2003)

5 ¦ Skica panorámy Liptovskej Tepličky, v ktorej sa zachovala historická štruktúra krajiny aj vďaka špecifickým prírodným charakteristikám Autorka Miriam Heinrichová

4 ¦ Základné charakteristiky sociálno-kultúrneho prejavu spoločnosti

spôsob využívania krajiny a druh pestovaných kultúr. Dostatok dreva (lesnatá oblasť) výrazne ovplyvnil používanie materiálu pri výstavbe architektúry (goralský drevený zrub).

Vďaka prírodným špecifikám ostala historická krajina a jej kvalitatívne vlastnosti zachované ako súčasť historického dedičstva spoločnosti.

Špecifiká krajiny môžu byť silným limitom pre vývoj kultúry. Na druhej strane, práve vďaka nim sa môže historická krajina prirodzeným spôsobom zachovať. Ako príklad môže znova poslúžiť historická štruktúra krajiny v Liptovskej Tepličke. Aj napriek pozemkovým reformám v päťdesiatych rokoch 20. storočia, keď dochádzalo k celoslovenskému sceľovaniu pozemkov – kolektivizácii, ostal dodnes zachovaný špecifický ráz tejto krajiny. Prispelo k tomu aj výrazné špecifikum tejto krajiny – svahovitosť terénu. Skalnaté terasy a svahovitý terén neboli pre moderné poľnohospodárske obrábanie efektívne, preto sa pôvodné agrárne štruktúry rušili len v rovinatých polohách tejto oblasti.

Prírodné charakteristiky krajiny ovplyvňujú rad kultúrnych faktorov – hustotu osídlenia, hospodársku činnosť či kultúrny vývin spoločnosti. Obr. 4

V závislosti od demografického vývoja sa rozvíja aj využívanie krajiny. Ale veľkosť a intenzita migrácie obyvateľov – v kvantitatívnej polohe – sú len základným predpokladom zmien v krajine. Ovplyvňujú ich aj atraktivita kultúry spoločnosti a miera jej presadzovania v krajine, ktorú možno poňať ako kvalitatívnu polohu demografického vývoja. Nie každý osídľujúci proces sprevádzali pozitívne zásahy človeka do krajiny. Príkladom sú násilné vpády Avarov, Tatárov, Turkov či iných kultúr na naše územie počas histórie. Ale dlhodobým, kontinuálnym a ustáleným využívaním krajiny dochádzalo k stabilizácii takejto krajiny. Splývanie kultúr a ich vplyv na krajinu zanechal našej generácii významné spoločenské hodnoty. Obr. 5

Každá spoločnosť osídľujúca našu krajinu bola súčasne nositeľom kultúry s technickým, sociálnym, ideologickým či iným kontextom. Ten okrem spôsobu využitia krajiny určuje aj duchovný, hodnotový či estetický vzťah človeka ku krajine. Kultúra spoločnosti sa v danej krajine prejavuje kvalitatívnymi vlastnosťami, ktoré dávajú krajine význam – hodnotu. Pôsobenie ľudskej kultúry v krajine je základom pre formovanie hodnôt krajiny ako identita, genius loci, krajinný ráz.

S vývojom spoločnosti sa vyvíja aj jej kultúra. Jej súčasťou sú kultúrne normy, podľa ktorých sa posudzovala konkrétna dôležitosť reálnych či ideálnych súčastí spôsobu života, pričom jeden a ten istý predmet mohol mať súčasne viacero hodnotových aspektov – úžitkový, morálny, sociálny, estetický, duchovný a podobne.[11] Kultúrne normy sú akýmsi systémom vzorov a pravidiel, ktoré regulujú vzájomné medziľudské vzťahy a vzťahy medzi spoločenskými jednotkami a krajinou. Tieto vzory a pravidlá môžu mať podobu všeobecne platných právnych nariadení – zákonov, ktoré záväzne platia pre jednotlivca či spoločnosť, ktorá v krajine žije. Významnými právnymi normami, ktoré v histórii výrazne ovplyvnili ráz krajiny, sú právne nariadenia upravujúce administratívnu organizáciu územia, formy vlastníctva (napr. na základe zemianskeho, nemeckého či valašského práva), dane, dedičské konanie (uhorské obyčajové právo) a iné. Na druhej strane sú to neformálne pravidlá založené na zvykoch, mravoch, obyčajach. Tie sa vyvíjali spolu s procesom identifikácie spoločnosti v danej krajine.

Čím výraznejšie kvantitatívne alebo kvalitatívne sociálno-kultúrne charakteristiky[12] má krajina, respektíve spoločnosť, tým výraznejšie a udržateľnejšie sú vnútorné väzby krajiny a človeka. Takáto krajina si zachováva pôvodné spoločenské hodnoty, avšak na druhej strane tu existuje riziko ich možného úpadku vplyvom výrazne zmeneného vonkajšieho spoločenského prostredia (pomalá reakcia na zmeny – napr. globálne – krajina nie je pružná). Pri slabom prejave týchto charakteristík sú však spoločenské hodnoty krajiny oveľa zraniteľnejšie. Krajina často podlieha kultúrnym zmenám, pretŕhajú sa vnútorné väzby človeka a krajiny, degradujú sa spoločenské hodnoty krajiny.

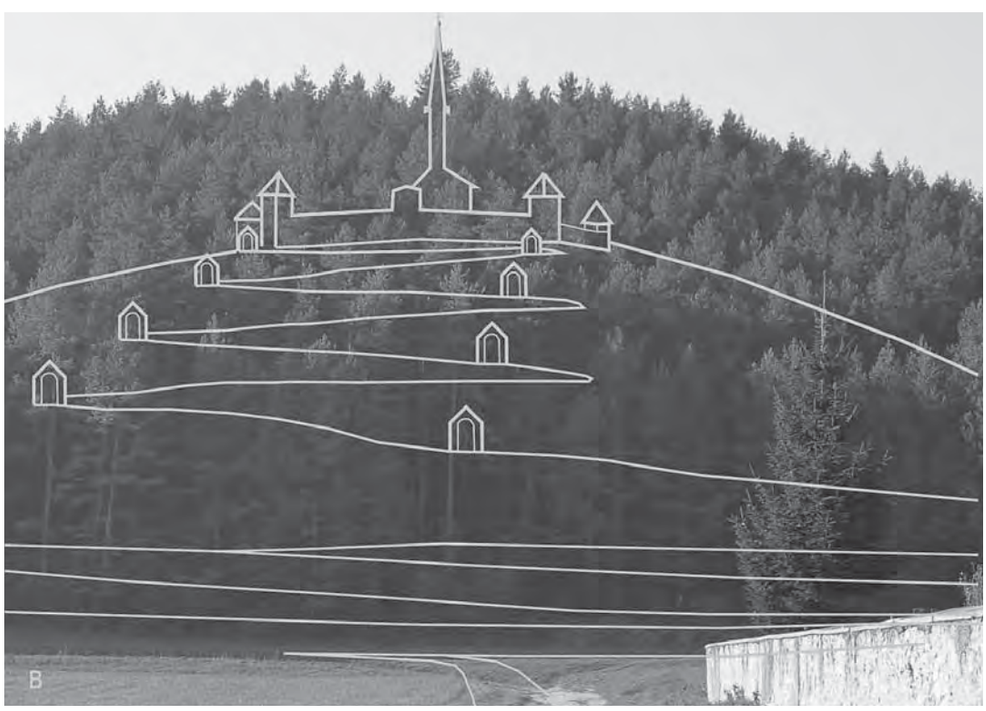

6 ¦ Obrázky dokumentujú výraznú zmenu v krajinnom obraze obce Kláštor pod Znievom. Kým na prvom obrázku (obr. A) z 20. storočia dominuje kalvária, v súčasnosti je kopec kalvárie pokrytý hustým porastom borovíc a smrekov. Kalvária síce existuje, ale je zahalená do tieňa stromov. Viditeľná ostala len veža kostolíka. Farebné línie prekreslené z historickej fotografie na obr. B dokumentujú štruktúru sakrálnych stavieb za stromami.
Obr. A Archív obce Kláštor pod Znievom
Obr. B Miriam Heinrichová

Ani jeden extrém nie je pre krajinu vhodný. Zmenám sa však spoločnosť neubráni. Dôležité je, akým spôsobom sa tieto zmeny zapíšu do krajiny a ako ovplyvnia jej rozvoj do budúcnosti. Obr. 6

Príspevok bol spracovaný ku grantu – Podpora mladých výskumníkov: Historická krajina jej premeny a súčasný charakter

[1] GOJDA, Martin: Archeologie krajiny. Vývoj archetypů kulturní krajiny. Praha, Academia 2000, s. 238.

[2] ŽIGRAI, Florin: Dimenzie a znaky kultúrnej krajiny. In: Životné prostredie. Bratislava, Ústav krajinnej ekológie SAV, č. 5, 2000.

[3] ŽIGRAI, Florin: Význam časopriestoru pri transformácii kultúrnej krajiny. In: Geografické štúdie. Banská Bystrica: UMB, č. 4, 2000. 10 s.

[4] SÁDLO, Jiří: Krajina jako interpretovaný text. In: Filosofie živé přírody. Praha, Herrmann & synové 1991. 222 s.

[5] VOREL, Ivan: Přírodní , kulturní, estetické hodnoty a struktura osídlení – konflikt nebo harmonie. In: Kulturní krajina, Háje, Jech (eds.). Praha 2000, s. 126 – 133.

[6] Časovú dimenziu popisuje Florin Žigrai v rámci definovania dimenzií kultúrnej krajiny. „... ovplyvňuje svojimi vlastnosťami, napríklad zotrvačnosťou, kontinuitou a akumulačným, respektíve evolučným potenciálom, vlastnú náplň kultúrnej krajiny a síce nakladaním jednotlivých časových vrstiev. To znamená, že pochopenie súčasnej kultúrnej krajiny a jej štruktúry si nevyhnutne vyžaduje okrem iného aj retrospektívnu analýzu jednotlivých kultúrnokrajinných časových horizontov".

[7, 8] LIPSKÝ, Zdeněk In: LÖW, Jiří. – MÍCHAL, Igor: Krajinný ráz. Kostelec nad černými vrchy, Lesnická práce 2003. 552 s.

[9] Špecifické kvalitatívne vlastnosti krajiny možno charakterizovať ako nehmotné – pocitovo vnímateľné vlastnosti krajiny, ktoré vznikli špeciálnym využívaním krajiny. Vzhľadom na ich špecifikum sú pre spoločnosť veľmi hodnotné. Majú veľkú informačnú silu – vypovedajú o využívaní krajiny, dokumentujú historický vývoj spoločnosti v špecifickom krajinnom prostredí. Preto sú významným dedičstvom každej kultúry.

[10] Ide o hodnoty spoločenského prejavu krajiny. Spoločenský prejav historickej krajiny možno charakterizovať ako sociálno-kultúrnu dimenziu krajiny. Je to súhrn nehmotných – kvalitatívnych vlastností krajiny, ktoré sú výsledkom vývoja vzájomných väzieb medzi ľuďmi, respektíve spoločnosťou a krajinou. Identifikačnou jednotkou spoločenského prejavu HK je jeho hodnota. Možno ju nazvať aj spoločenskou hodnotou. Základnými spoločenskými hodnotami HK sú: genius loci, identita krajiny a krajinný ráz.

[11] SLAVKOVSKÝ, Peter: Agrárna kultúra Slovenska. Premeny v čase. Bratislava, VEDA vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2002. 240 s.

[12] Charakteristiky spoločnosti, ktorých pôsobením sa vytvára kultúrne bohatstvo krajiny. Nesú v sebe napríklad tradície, zvyky, zručnosti, technickú vyspelosť spoločnosti a iné. Možno ich definovať vo dvoch polohách – kvantitatívnej a kvalitatívnej.

Sociálne bývanie v Španielsku a na Slovensku

Porovnanie vývoja (1900 – 2010)

Mercedes Ortego González

Aby bolo možné objektívne porovnať vývoj sociálneho bývania v dvoch krajinách, musíme najprv definovať, čo za sociálne bývanie považujeme. V súčasnosti neexistuje jednotná a exaktná definícia pojmu sociálne bývanie. V tomto porovnaní budeme preto za sociálne bývanie považovať také, ktoré je (bolo) realizované štátom. To znamená akúkoľvek výstavbu objektu na bývanie, do ktorej bol nejakým spôsobom štát zapojený (dotácie a granty, plánovanie, zadanie zákazky, realizácia atď.). Vo všetkých prípadoch ide o bývanie postavené z dôvodu nevyhnutnej potreby a jeho užívateľmi sú ľudia z najnižších sociálnych vrstiev.

Sociálne bývanie predstavovalo odjakživa „laboratórium nápadov". Potreba poskytnúť bývanie veľkému množstvu ľudí znamenala pre architektov výzvu tak čo sa týka organizácie, ako aj racionalizácie bývania. Známe sú príklady Villeurbane v Lyone, Karl Marx Hoff vo Viedni, La Unidad de Habitación v Marseille a ďalšie.

Spočiatku sa výstavba, ktorá by sa už dala považovať za istú formu sociálneho bývania, asociovala k zdroju a miestu tvorby práce. Potreba zabezpečiť bývanie pre veľké množstvo rodín robotníkov viedla k začatiu výstavby domov nachádzajúcich sa v okolí továrne. Neskôr sa problematika sociálneho bývania vynorila ako reakcia na veľkú migráciu z vidieka do miest. Takéto formy bývania sa potom umiestňovali na ich okraje.

Vzhľadom na fakt, že štát je kľúčovým hráčom pri vzniku sociálnych foriem bývania, vývoj v oblasti tejto typológie je do značnej miery ovplyvnený politikou v rámci každého štátu. V nasledujúcej tabuľke môžeme vidieť prehľad míľnikov histórie a politický vývoj v obidvoch krajinách. Napriek rozdielom medzi obidvoma štátmi, európske dejiny sú spoločným menovateľom, ktorý poznačil smerovanie týchto krajín.

Historický kontext, obdobie 1900 – 2010

Španielsko 1900 – 2010

1902 – 1931	Kráľovstvo Alfonza XIII. a diktatúra Primo de Riveral (1923 – 1930). 1929: krach burzy v New Yorku. Svetová ekonomická kríza
1931 – 1936	Druhá republika
1936 – 1939	Občianska vojna. Obsadenie štátu vojskom dňa 18. júla a začiatok vojny.
1939 – 1975	Diktúra generála Franka. Španielsko sa deklauruje za neutrálne v druhej svetovej vojne 60. roky: roky rozvoja 20. 11. 1975: zomrel Franko
1975 – 1982	Prechod k demokracii 15. 6. 1977: prvé slobodné parlamentné voľby 6. 12. 1978: schválená ústava
1982 – 2010	Španielsko – demokratický štát 1986: vstup Španielska do Európskeho spoločenstva

1 ¦ Byty na ulici General Ricardos, Madrid 1910 (6) Zväzok I s. 62

2 ¦ Pohľad na robotnícku kolóniu 1906 (6) Zväzok I s. 56

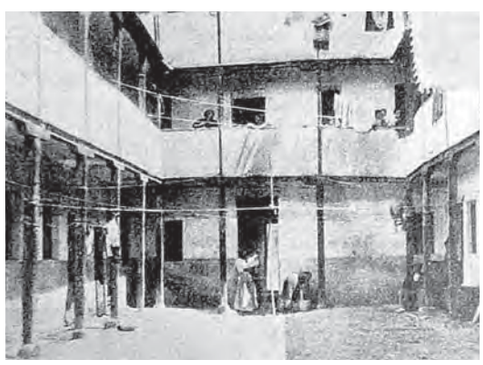

3 ¦ „Corralas" (pavlačové nádvoria) na ulici Ercilla 1912 (6) Zväzok I s. 63

Slovensko 1900 – 2010

11. stor. – 1914	Štátne útvary, Rakúsko-Uhorsko
1914 – 1918	Prvá svetová vojna
1918 – 1939	Slovensko dosiahlo svoju nezávislosť a spolu s Českou republikou vytvoria spoločnú krajinu dvoch slovanských národov.
1939 – 1945	Druhá svetová vojna 1939: vznik prvej Slovenskej republiky ako spojenec Nemeckej ríše 1944: Slovenské národné povstanie
1945 – 1989	Obnovené Československo sa dostalo pod vplyv ZSSR.
1989 – 1993	Nežná revolúcia ukončila komunistický režim a Československo sa stalo opäť demokratickým štátom.
1993 – 2010	1. 1. 1993: vznik samostatnej Slovenskej republiky po rozdelení Československa 2004: vstup SR do Európskej únie

Vývoj sociálneho bývania môžeme rozdeliť do etáp, pričom niektoré súhlasia s historickým kontextom, iné sú definované rozvojom technológií v oblasti stavebníctva. Podľa konzultovaných zdrojov sme ich definovali nasledovne, podľa rokov, uvádzame podrobný opis jednotlivých etáp

Etapy vzhľadom na problematiku sociálneho bývania

Španielsko

1. 1903 – 1927

Obdobie rokov **1903 – 1927** možno považovať za začiatky sociálneho bývania v Španielsku. Základným popudom bola potreba bývania pre robotníkov. Počas prvej svetovej vojny bolo Španielsko neutrálnou krajnou, v ktorej sa začalo s výrobou množstva tovaru a krajina postupne nadobúdala industriálny ráz. Vznik nových tovární mal za následok prílev imigrantov, ktorí potrebovali vyriešiť otázku bývania. Ich prítomnosť spôsobila zvýšený dopyt po bytoch a rast nájomného. Ale prisťahovalci nemali dostatok finančných prostriedkov na platenie nájomného, byty sa začali prerozdeľovať a mestá zahusťovať. Vznikajú zástavby bez uličnej čiary, bez kanalizácie, so zle distribuovanými a tmavými domami. Obr. 1, 3

Diskusia o otázke bývania robotníkov sa postupne začala riešiť ako **urbanistický problém.** Hygiena a ochrana zdravia boli na prvom mieste záujmu a s cieľom ich zabezpečenia sa začal návrh výstavby ekonomicky dostupného bývania. *„Mnohí pochopili, že problém bol politického charakteru a že jediným riešením je právny predpis – norma"*[1]. Preto sa v roku 1911 schválil návrh zákona o ekonomicky dostupnom bývaní: *„ley de casas baratas" (zákon o lacných bytoch).* Bol to prvý zákon týkajúci sa otázky bývania, v ktorom sa odporúča výstavba hygienických a ekonomicky dostupných obytných kolónií pre robotníkov. Zákon definuje, čo je „lacné bývanie", aké podmienky musí splniť žiadateľ o takúto jednotku a opisuje požadovaný technický stav takéhoto bytu.

4 ¦ Kolónia Iturbe v Fuente del Berro, 1925 (6) Zväzok I s. 71

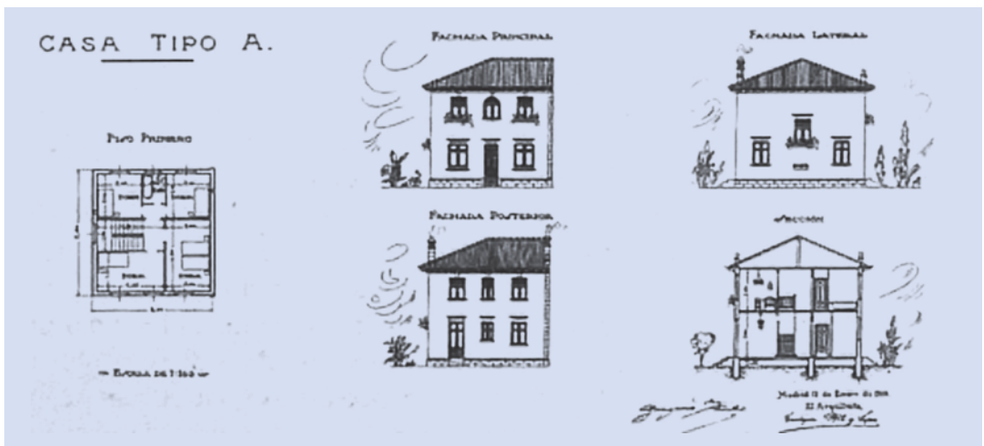

5 ¦ Kolónia Iturbe pôdorys, pohľad a rez domu 1928 (6) Zväzok I s. 71

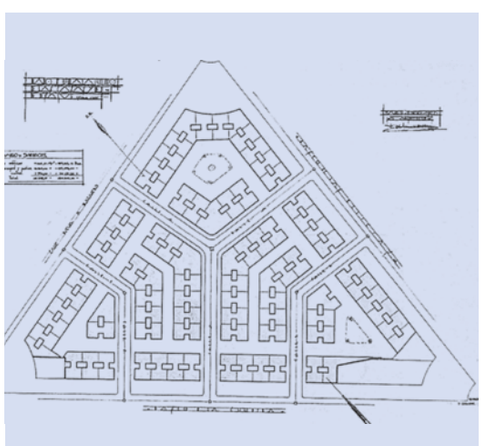

6 ¦ Skupina lacných nájomných bytových domov v kolónií Pico del Pañuelo. Madrid. Situácia 1927 (6) Zväzok I s. 198.

Ako sa neskôr ukázalo, prijatá legislatíva napokon nemala veľký vplyv, lebo robotníci nemali dostatok finančných prostriedkov na zabezpečenie takéhoto bývania a vláda zasa nemala dostatok peňazí, aby zámer dokončila. Zákon bol upravený v roku **1921** a opäť v roku **1924.** Obr. 2

„K nedostatku bytových jednotiek sa navyše pridala aj nevôľa majiteľov pozemkov stavať, čo spôsobilo neúmerný nárast nájomného v už existujúcich budovách. Nové robotnícke kolónie sa situovali na okraji miest, kde sa nachádzali lacnejšie pozemky."[2]

Na konci prvej svetovej vojny, bez ohľadu na situáciu v Španielsku, postupne v celej Európe vznikla potreba ekonomicky dostupného bývania a určitej štandardizácie. Pri posudzovaní zlepšenia kvality života (bývania) rodín robotníkov treba venovať pozornosť európskym skúsenostiam z týchto rokov, predovšetkým diskusiám o bývaní: Londýn 1907, Paríž 1908 a Berlín 1910.

„Ale objavil sa aj podstatný rozdiel – kým európski socialisti v dvadsiatych rokoch 20. storočia propagovali bytové domy a bývanie v prenájme, Španieli aj naďalej uprednostňovali rodinné domy v osobnom vlastníctve."[3]

Španielska sociálna politika sa zamerala na *„lacné"* rodinné domy a vláda a reformátori polemizovali, či je úlohou štátu takéto domy ponúknuť a ako regulovať prístup k nim.

Čo sa týka typológie „lacného" rodinného domu, išlo o jednopodlažné, maximálne dvojpodlažné domy, izolované alebo v radovej zástavbe po 5 – 6 domov:

- **Variant A (60 – 90 m²):**
  Prízemie: hala, kuchyňa, WC, obývacia izba a jedáleň. Poschodie: 3 spálne a kúpeľňa.
- **Variant B (60 – 70 m²):**
  Jednopodlažný dom s predsieňou, kuchyňou, WC, obývacou izbou a 2 spálňami. Obr. 4, 5

Takéto skupiny rodinných domov postavených s ohľadom na princípy hygienického bývania sú **v súčasnosti chránené kolónie,** ktoré sa počas následného rozpínania mesta stali súčasťou mestskej zástavby.

2. 1927 – 1936

Počas tohto obdobia sa upúšťa od budovania kolónií rodinných domov a prechádza na nájomné bytové domy vypĺňajúc tak medzery rozrastajúcich sa miest. Cieľom je snaha o adaptáciu racionalizačných trendov prichádzajúcich z Európy na španielske podmienky. Počet obyvateľov však stále rastie oveľa rýchlejšie ako počet domov – vzrastá podlažnosť, inklinuje sa k výškovým bytovým domom. Stále sa však zachovávajú prvky ľudovej architektúry. Obr. 6,7

III. CIAM roku 1930 v Bruseli stavia na blokovú výstavbu ako výsledok evolučného a racionalizačného procesu výstavby miest, pričom CIAM kládol osobitný dôraz na problematiku bývania. V Španielsku pokračovali diskusie na túto tému s veľkým záujmom. Začínajú sa brať do úvahy otázky psychológie človeka: problematika bývania je spoločnou témou architekta aj budúceho nájomcu.

Superbloky Hof (dvor) z „červenej" Viedne sa stali vzorom, ale Španielsko od nich zostalo príliš ďaleko kvôli slabej politike a právnym predpisom. „Ensanches"[4] mali príliš strnulú konštrukciu a usporiadanie, stali sa tiež predmetom špekulácií (postaviť čo najviac na čo najmenšej ploche). Jedinou výnimkou je la casa de las flores (dom kvetín) od architekta Zuaza z roku 1932, ktorý obsahoval byty na prenájom s rozlohou 88 až 170 m² pre 1 475 ľudí. Ale to celé na ploche 16-krát menšej než v Karl Marx Hoffe, pri

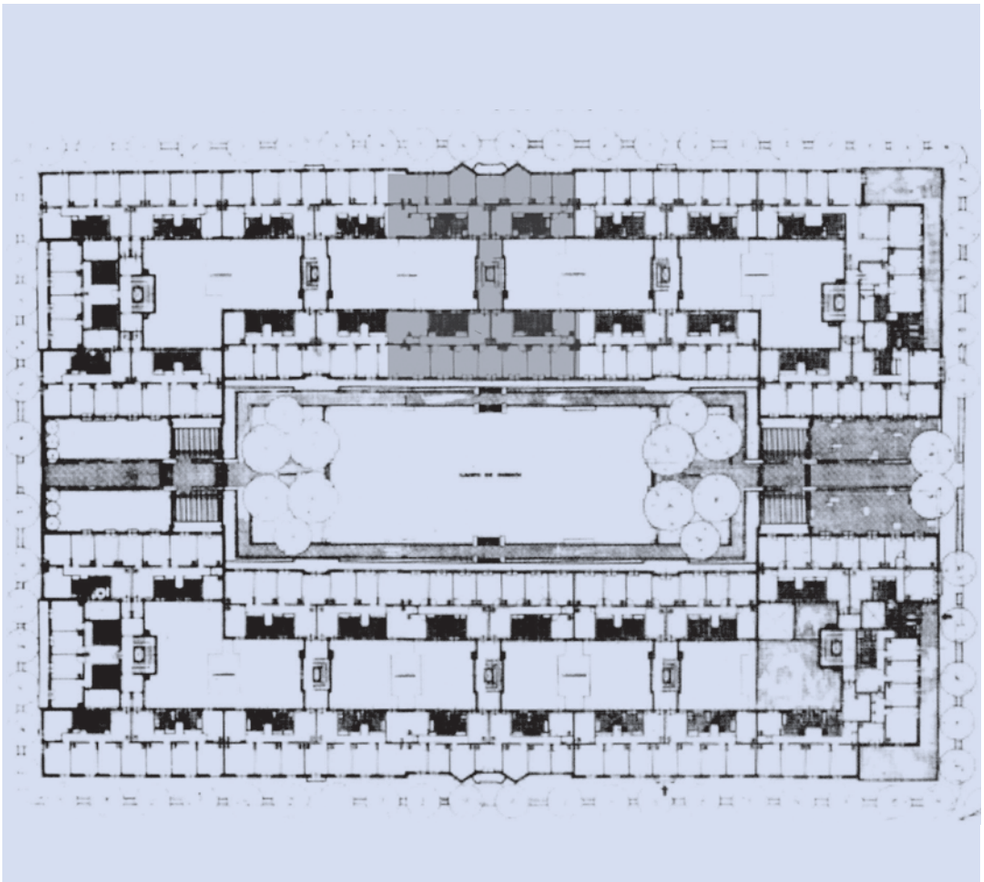

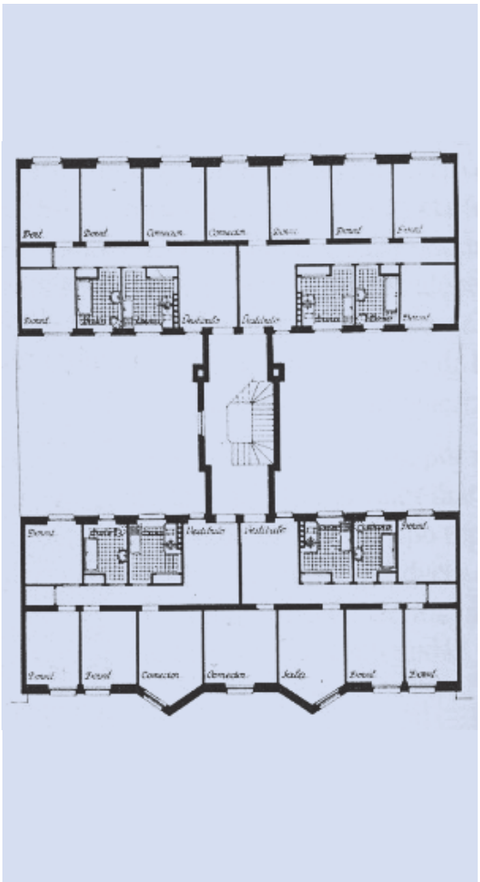

8, 9 ¦ La casa de las flores (Dom kvetín), Zuazo, 1932. Celkový a typický pôdorys

60 % zastavanosti pozemku (18,4 % zastavanosť Karl Marx Hoff). Obr. 8, 9

Racionalizmus v sociálnom bývaní zahrnuje koncepcia komfortu. Kým buržoázne bývanie sa navrhovalo podľa kompozičných a eklektických kritérií, sociálne bývanie predstavuje nový spôsob chápania a vnímania priestoru domácnosti. Bývanie bolo plánované podľa noriem a štandardov.

Väčšina z kolónií, ktoré boli v tomto období postavené, skončila však v rukách strednej triedy, ktorá zneužívala pojem *„lacné bývanie"*, pričom boli využívané výhody financovania rozvoja a služieb ponúkané mestom.

Štát nepodporoval bývanie len pre triedu robotníkov, ale aj pre úradníkov, intelektuálov a strednú triedu.

V tomto medzivojnovom období sa výstavba sociálneho bývania stáva v Európe prioritou. Španielsko však zažíva iné (sociálne) obdobie – byty sú spravidla väčšie, majú okolo 90 m², a sú navrhované pre veľké rodiny. Počet spální zväzuje sociálny program. Malý byt má 3 spálne a bežný aj 5 – 6. To všetko aj za cenu veľmi malých izieb čo sa rozlohy týka, niekedy dokonca bez prirodzeného osvetlenia (!). Výťah, kuchyňa na uhlie, kompletná kúpeľňa a vykurovanie sú štandardom kvality moderného života v Európe, ale v Španielsku sa objavujú, bohužiaľ, **len vo výnimočných projektoch.**

3. 1936 – 1939: občianska vojna

4. 1939 – 1949

Bývanie po vojne. Pochmúrny obrázok tisícov ľudí bez prístreška, tisícov vysídlených. Podľa Národného štatistického úradu sa v období 1930 – 1950 dediny s vyše 10 000 obyvateľmi rozrástli na štyri a pol milióna obyvateľov. Španielske územie je po vojne zdevastované a geografická izolácia od ostatných krajín, spolu s nedostatkom informácií zo zahraničia, vyústila k „odmietnutiu" krajiny jej európskymi susedmi (Španielsko má navyše „posunuté" obdobie vojny, lebo občianska vojna prebehla v krajine tesne pred druhou svetovou vojnou). V tomto období sa Španielsko oddeľuje od európskych trendov a začína svoju vlastnú cestu na poli architektúry, ktorá je odlišná od väčšinového smerovania daného obdobia.

Nedostatok nových moderných materiálov ako oceľ a betón, zdevastovaný stavebný priemysel a nízka odbornosť pracovnej sily spôsobili, že v stavebníctve sa opäť začali používať tradičné stavebné techniky výstavby z tehál, typické pre krajinu. Táto skutočnosť núti architektov reagovať na vzniknutú situáciu a prispôsobiť projekty. Výstavba v Španielsku je takto opäť spätá s národnými a miestnymi tradíciami, čím sa vzďaľuje od technologického pokroku, ale na druhej strane to vyzdvihuje charakteristické prvky tradičnej španielskej architektúry.

Infraštruktúra, dopravné spojenia a zásobovanie (voda, elektrina atď.) sú obmedzené.

V roku 1939 bol založený **Instituto Nacional de Vivienda** (INV – Národný inštitút bývania) ako riadiaci orgán štátnej podpory pre bytovú otázku. Jeho pôsobenie bolo skôr politické a v skutočnosti vlastne o výstavbu bytov ako takú ani veľmi nešlo. Úlohou inštitútu bolo okrem iného aj vytvorenie normy pre návrh *„regulovaného"* bývania (nové typy domov a bytov podporované štátom, ktoré budú kvalifikované ako regulované bývanie), nastaviť maximálnu cenu takejto formy bývania, výšku nájmu a predpisy, ktoré bude treba dodržať. Norma zahŕňala napríklad: predpísanú orientáciu, minimálnu veľkosť izieb, maximálne prípustné zahustenie mestskej štruktúry,

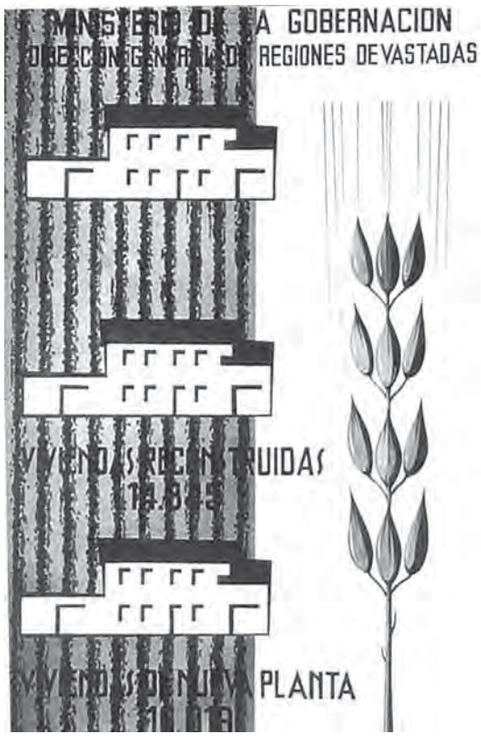

10 ¦ **Propaganda 1946** (6) Zväzok I s. 234

11 ¦ **Propaganda 1944** (6) Zväzok I s. 233

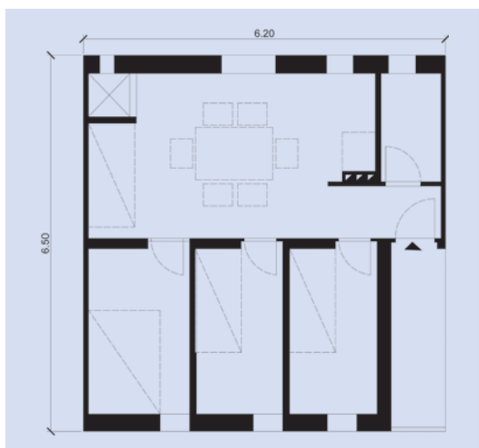

13 ¦ **Príklad pôdorysu typového bytu 42 m²** (6) Zväzok II s. 45

12 ¦ **J. A. Domínguez Salazar. Štvrť Estrella. 1956** (6) Zväzok II s. 115

14 ¦ Intervencia. Avenidad de Daroca. Madrid. Pôvodný stav roku 1992 a návrh. (6) Zväzok II s. 305

15 ¦ Letecký pohľad na Ciudad de los Ángeles, Madrid 1959 (6) Zväzok II s. 172

predpisy pre vertikálne jadrá, zákaz výzdoby, minimálna plocha zelene na jedného obyvateľa atď.[5]

Vtedajší režim toto všetko využíval na populistickú politiku, aby vzbudil dojem, že štát sa postará o vyriešenie problému Národnej obnovy. Vo svojej politike aplikuje sociálnu a ekonomickú diferenciáciu: vymedzuje bývanie pre sociálne slabé triedy, stredné triedy, úradníkov a vojakov. Režim má snahu usporiadať mestské aj sociálne štruktúry. Pre každú kategóriu sa vyberá oblasť a najvhodnejší typ architektúry. (Európsky) racionalizmus predstavoval pre diktatúru „kultúru republiky", to jest veľkého nepriateľa. Obhajujú sa tradície, tradičné techniky a tradičné motívy. Výkonná moc týchto zákonov však bola veľmi obmedzená, v zdevastovanej krajine a na predmestiach žili tisíce ľudí vo svojpomocne postavených chatrčiach. Začiatkom roka 1950 existovalo v okolí mesta Madrid viac než 30 oblastí zoskupených chatrčí, ktoré bránili rastu mesta. Obr. 10, 11

5. 1949 – 1960

Päťdesiate roky predstavujú kultúrnu otvorenosť, otvorenie hraníc. Architekti sa búria proti anachronickému dedičstvu a hľadajú inšpiráciu v zahraničných časopisoch, krajinách a v moderných európskych návrhoch z dvadsiatych rokov. Vyhľadávajú nové materiály a technológie. Vracajú sa k diskusii o sociálnom bývaní, typologickej rôznorodosti a novým prístupom k riešeniu bytových jadier. Skúmajú sa a diskutujú návrhy nového mestského urbanizmu a *„minimálneho"* bývania.

Štvrte postavené so štátnou pomocou sa umiestňujú na predmestia, kde vytvárajú dobre premyslené kompozičné súbory so správnou orientáciou na svetové strany, dôrazom na preslnenie a premyslenú správu verejných priestorov, ale problémom ostáva nízka kvalita realizácií. Typológia zástavby sa mení z uzavretých blokov na otvorenú. Obr. 12

V roku 1954 a 1955 bol uzákonený zákon o nízkonákladových nájomných bytoch a regulácii, ktorú tieto bytové domy musia dodržiavať. Sú to také bytové domy, ktoré sú zahrnuté do plánov INV, postavené podľa spomínaného zákona a spĺňajú hygienické, technické a ekonomické podmienky určené vo vyhláškach daného kraja.

V roku 1955 bol napísaný prvý zo štyroch národných plánov bývania. Vytvoril sa projekt výstavby 550 000 bytov počas obdobia päť rokov, ktorý však nebol úspešný. Postavilo sa ich približne len 100 000, ale aj tie boli po známosti pridelené úradníkom a politikom a nedostali sa k sociálnym vrstvám, pre ktoré boli reálne zamýšľané.

Národný plán predpisoval rešpektovanie zelene (ponechať 15 % zelených plôch), usporiadanie blokov podľa prirodzeného terénu, vyhnúť sa vonkajšej jednotvárnosti a rôznorodosti vnútorného usporiadania a odmietnutie monumentálnosti pri výstavbe bytových domov. Ďalej podporoval realizáciu škôl a obchodov ako doplnkových prvkov ku každej zastavanej ploche. Plán tiež určoval ďalšie regulatívy, ako je maximálna výška stropu (napr. na prízemí max. 3 m, na poschodí max. 2,7 m), zákaz výstavby takýchto budov v historickom centre, zákaz výstavby v skupinách po menej ako 25 obydlí alebo zákaz použitia dreva na krovy a stropy.

Plán definuje:

- **Bývanie sociálneho typu** (max. 42 m²): kuchyňa, jedáleň – obývacia izba (14 m²), 3 x spálňa (1 x 4 m² a 2 x 6 m²), kúpeľňa, WC a predsieň (2 m²).
- **Bývanie minimálneho nájmu** (35 – 58 m²)**:** kuchyňa – jedáleň (viac ako 14 m²), 1 až 4 spálne a kúpeľňa, WC.
- **Bývanie zníženého nájmu** (64 – 100 m²)**:** kuchyňa, jedáleň – obývacia izba, 2 až 5 spální a kúpeľňa, WC.

16 ¦ **Madrid Juh. 1986.** (6) Zväzok II s. 270

17 ¦ **Baldebernardo. Madrid. Letecký pohľad 1997** (6) Zväzok II s. 271

Každý typ sa ďalej delil na podkategórie podľa cieľovej skupiny. Obr. 13

Na sklonku päťdesiatych rokov sa štát (vedomý si svojej neschopnosti zabezpečiť bývanie) **rozhodne postúpiť zodpovednosť výstavby sociálneho bývania súkromnému sektoru.** Štát nedokáže uspokojiť potreby bývania, a preto zapojí súkromný sektor do realizácie dostupného bývania, ako aj do jeho následného predaja.

Aby dosiahli zníženie ceny za pozemky a získali maximálnu návratnosť investície, rozhodnú sa súkromní investori prejsť **zo 4-podlažných budov na 13-podlažné.** Stavajú sa skupiny výškových budov masívnej a opakujúcej sa architektúry.

Architekti, ktorí sa podieľali na diskusii o bývaní v predchádzajúcich rokoch, nespolupracujú so súkromnými investormi. Architektúra sa stala obchodným artiklom, z čoho súkromný sektor profitoval a získaval obrovské benefity. Z dôvodu stále nedostatočnej produkcie priemyselnej výroby a materiálov, architektúra nepriamo pokračuje v podpore tradičného spôsobu výstavby, ktorý pozostával z nosného múru z tehál. Režim je odporcom prefabrikovanej výroby, pretože by to zvýšilo nezamestnanosť robotníkov.

6. 1960 – 1975

Tieto roky možno označiť ako obdobie ekonomického rozvoja. Predstavujú obrovský kvantitatívny, ale nie kvalitatívny skok vo výstavbe. Od roku 1960 je výstavba bytov v rukách podnikateľov. Počet obyvateľov miest sa zniekoľkonásobil (napr. Madrid zo 400 000 na 3 milióny obyvateľov). V období rozmachu sa bytová politika stala skôr ekonomickou ako sociálnou otázkou. Súkromné spoločnosti zabezpečujú výstavbu všetkých bytov so snahou o zisk za akúkoľvek cenu, čo vedie k zahusťovaniu zástavby až na únosný limit. V honbe za peniazmi je pre realitné kancelárie dobrý akýkoľvek argument – vytváranie falošných potrieb, ignorovanie dobrých návrhov z minulých rokov atď.

V typológii sa objavujú pôdorysné formy v tvare písmena H alebo vežiaky. Rentabilita sociálne dostupného bývania je zabezpečená neustálym zvyšovaním hustoty. Banálna architektúra, opakujúca sa, bez záujmu a nápadu, podraďuje bohatosť mesta jednoduchému „ubytovaniu", využívaním problematiky bývania len ako zámienky na vyvolanie potreby mašinérie výstavby. Architektúra upadá do anonymity, masovosti a kolektivizácie. Obr. 15

7. 1975 – 2010

Počas šesťdesiatych, sedemdesiatych a osemdesiatych rokov 20. storočia sa architekti riadia pokynmi stanovenými investorom.

S prechodom k demokracii, približne od roku 1975, sa začínajú objavovať nové pozemkové politiky a dotácie a redefinujú sa mechanizmy prístupu k bývaniu.

Nové politiky sú založené na obnove a premiestňovaní a na vôli poskytnúť bývanie pre **stredné vrstvy,** ktoré už nie sú rovnako znevýhodnené ako na začiatku storočia.

Nastupuje znovuzrodenie záujmu o architektúru, ktorá má snahu odrážať multidisciplinárne potreby spoločnosti. Staré témy sú oživené a aktualizované, napríklad obnova tradičných mestských hodnôt ulice, definícia alejí a bloky primeranej veľkosti.

Objavujú sa mestské sociálne hnutia upriamujúce okamžitú pozornosť na konkrétne problémy každodennej mestskej reality. Oproti všeobecným megalomanským plánom sa nová vláda upriamuje skôr na podrobnejšie plány konkrétnych oblastí a zón.

Technické normy pre návrh a kvalitu sociálneho a dotovaného bývania z obdobia rokov 1976 – 1978 sú dodnes stále v platnosti. Stanovujú štandardy, výhody a požiadavky, ktoré sú kladené na nízkonákladové bývanie voľného trhu.

Osemdesiate roky sú rokmi urbánnej politiky. Počas prvých rokov demokracie (1979 – 1989) sa rozvíja program remodelácie štvrtí s cieľom zlikvidovať chudobné oblasti chatrčí a infrabývania so symbolickým charakterom „sociálneho dlhu". Obr. 14

Počas deväťdesiatych rokov cena za bývanie vzrastie natoľko, že pre väčšinu rodín sa stáva absolútne nedostupným. Cena pozemku sa mení, po novom má hodnotu vypočítanú na základe hodnoty bytov, ktoré na ňom možno postaviť. Bývanie sa stáva finančnou zárukou viac ako miestom na bývanie. Úrady začínajú zvažovať nové mestské plány na rozšírenie miest. V Madride ich pomenovali PAU – Programas de Actuación Urbanística (Programy urbanistických intervencií). Sem patria napríklad: Montecarmelo,

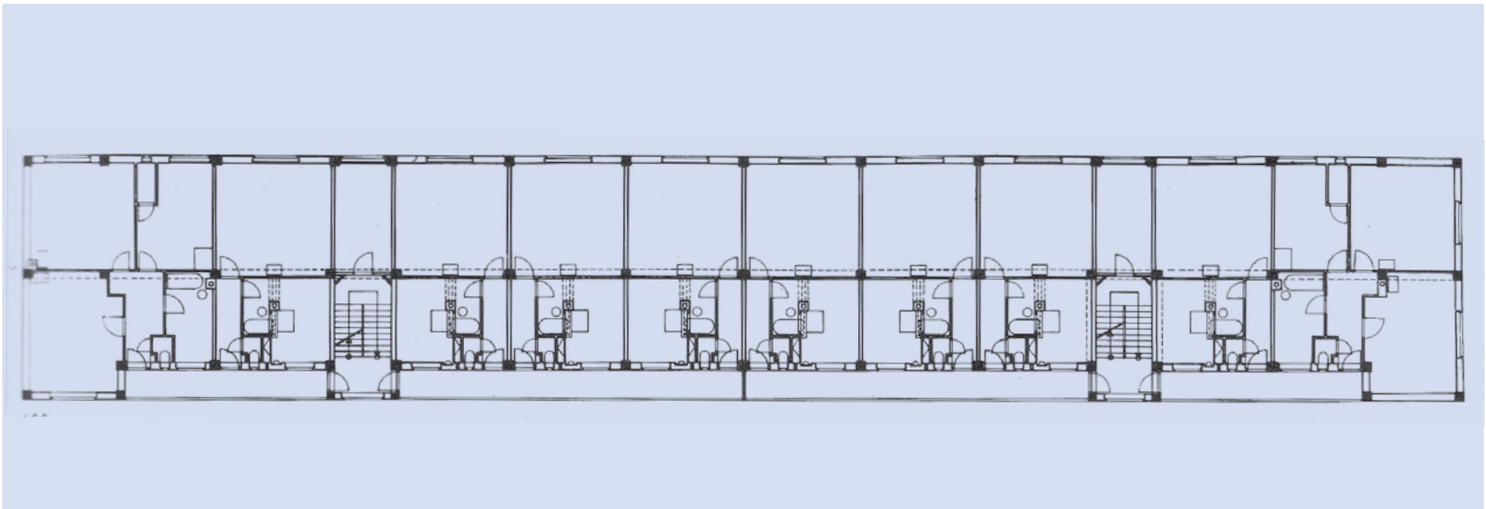

18 ¦ Typický pôdorys. Pavlačové domy pre stavebné družstvo Unitas. Bedrich Weinwurm, Ignác Vécsei. Bratislava 1930 – 1931 (2) s. 113

Sanchinarro, Las Tablas, Carabanchel, Vallecas, na ktorých sa realizuje výstavba takmer 70 000 bytov. Obr. 16, 17

V PAU sa používajú modely typu uzavretých blokov s cieľom definovania identity na periférii miest. Verejný priestor je charakterizovaný jednotnou sieťou pozemných komunikácií so šírkou 20 m, ktorá má tendenciu vyrastať v novopostavených štvrtiach spolu s rozšíreným použitím kruhových objazdov. Tieto ulice, určené skôr pre automobily ako pre chodcov, nedosahujú úroveň bohatstva tradičných ulíc.

V architektúre prevláda záujem o dosiahnutie kompromisu kvality. Zákazky sú zadávané formou verejného obstarávania, architekti sa usilujú navrhovať inovatívne a **symbolické objekty.** Vzhľadom na fakt, že vnútorná distribúcia priestorov je do značnej miery riadená predpismi VPO – *Viviendas de Protección Oficial* („bývanie oficiálnej regulácie", to jest bývanie so štátnou podporou), architekti sa vo svojich návrhoch sústreďujú predovšetkým na objemy, fasády, materiály, všeobecné usporiadanie bloku a budovanie „vzťahov" s mestom. S takýmto prístupom komunikačné a vstupné priestory domu prestávajú byť len funkciou a stávajú sa hravejšími a osobitejšími pri každom návrhu.

Toto obdobie je v histórii prvým, keď v Španielsku nielen domáci, ale aj zahraniční architekti stavajú obytné budovy (MVRDV – bytový dom „Mirador" v madridskej štvrti Sanchinarro, Chipperfield – bytový dom v madridskej štvrti Villaverde a mnoho ďalších) a objavujú sa programy zamerané na prenájom, programy skúmajúce možnosť rehabilitácie území, ako aj programy opätovného využitia starých štruktúr a ich modernizácie.

Slovensko

1. 1900 – 1914

Prvým typom sociálneho bývania na Slovensku sú podobne ako v Španielsku robotnícke kolónie, ktoré boli vystavané v Bratislave v priemyselnom období počas prvých rokov 20. storočia. Prevažne išlo o rodinné domy.

„V roku 1910 bolo 535 704 budov na bývanie, v ktorých sa nachádzalo 717 037 bytov. Z toho 525 950 domov bolo prízemných a len 7 domov bolo viac ako štvorposchodových. 37,5 % domov bolo z nepálenej tehly a hliny, 29 % z dreva. Iba 6 442 bytov malo kúpeľňu."[6] Obr. 19, 20

2. 1914 – 1918: prvá svetová vojna

3. 1918 – 1939

„Obdobie prvej republiky, po roku 1918 – medzníkom v technológii stavieb bolo uplatnenie betónu a železobetónu a počet bytov rýchlejšie vzrastal v mestách, najmä v Bratislave a v Košiciach".[7]

Toto obdobie predstavuje prvý rozvoj bývania. Dá sa označiť ako pozitívny moment v stavebníctve, realizujú sa veľké skupiny domov okolo centra mesta. **Po roku 1929** sa v Bratislave postavili aj družstevné obytné domy, podporené migráciou obyvateľstva z vidieka do mesta, ktoré by sme mohli považovať za **ďalší príklad sociálneho bývania.**

V súlade s európskymi trendmi **racionálnej koncepcie a hygieny,** ponúkajú architekti daného obdobia svoje najlepšie návrhy, novátorské a inovatívne, ktoré sa nesnažia riešiť len otázku bývania, ale zaoberajú sa aj problematikou urbanizmu. V Bratislave vznikajú v tomto období napríklad: komplex Avion na Americkom námestí, Unitas na Šancovej ulici, Nová doba na Vajnorskej ulici a ďalšie. Obr. 18

Domy ukončené do roku 1948 predstavujú necelých 50 % z celkového množstva bytov v súčasnosti.

4. 1939 – 1945: druhá svetová vojna

5. 1945 – 1964

Podobne ako to bolo vo väčšine európskych krajín, ktoré boli zapojené do druhej svetovej vojny, tento konflikt mal veľký dosah aj na obraz sídiel. Tie pôsobili na sklonku vojny pochmúrnym a „pesimistickým" dojmom. Opäť sa rozmáha migrácia do miest a vzniká naliehavá potreba uspokojiť potreby bývania, ktorá je umocnená zničením časti bytového fondu v dôsledku vojny.

Slovensko sa v tomto období zaradilo ku krajinám, kde moc prevzala komunistická strana. Podobne ako v iných krajinách tzv. východného bloku, ekonomika aj bytová politika boli centrálne plánované. Štát bol zodpovedný za zabezpečenie bývania pre všetkých obyvateľov, staval byty a rôznymi spôsobmi (nielen ekonomickými) podporoval všetky formy bývania.

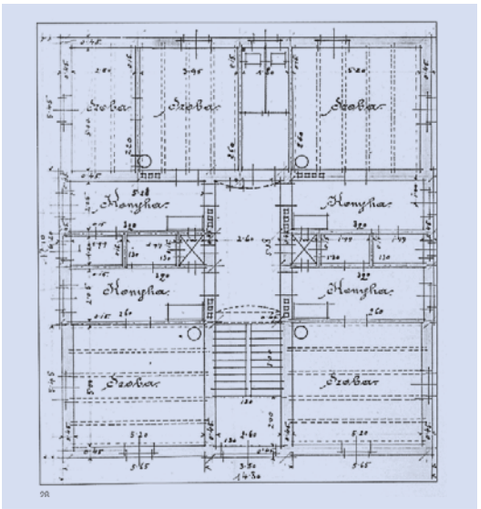

19, 20 ¦ Kolónia desiatich robotníckych mestských domov. Henrich Szántó. Bratislava. 1902 (2) s. 23

Voľný trh neexistoval, ponuka aj dopyt boli kontrolované štátom a to až do pádu režimu v roku 1989.

Keďže za sociálne bývanie považujeme formy bývania postavené štátom (resp. bývanie, na ktorom sa nejakým spôsobom podieľal aj štát), treba povedať, že v tomto období bolo poskytované aj financované výlučne štátom. A navyše, v tomto prípade išlo o domy postavené z potreby bývania pre ľudí bez finančných prostriedkov, ktorí sa sťahovali do miest, alebo sa sťahovali za prácou v továrni. Teda aj takéto bývanie môžeme definovať ako sociálne bývanie.

Čo sa týka typológie bývania, bytová výstavba je charakterizovaná prechodom k opakovateľnej hromadnej výstavbe v sériách a typoch. V rokoch 1945 – 1955 boli technológie výstavby z tehál najrozšírenejšou metódou stavebnej realizácie. Väčšinou sa stavali štvorpodlažné budovy. V roku 1955 sa začali hľadať nové, netradičné spôsoby výstavby a v decembri 1955 sa v Bratislave odovzdal prvý celomontovaný panelový (bytový) dom, ktorý mal sedem podlaží. Obr. 21, 22

V roku 1955 vyšla nová technická norma ČSN 73 0020 – Predpis pre projektovanie obytných budov. Určovala kategórie bytov, ich štandard a vybavenie. *„Typizované bývanie sa realizovalo v rokoch 1957 až 1964 po celom Slovensku“*.[8]

„Toto obdobie je charakteristické zvýšenou bytovou výstavbou, pričom typická bola „... štátna (komunálna) výstavba a individuálna výstavba, ktorá sa sústreďovala predovšetkým na vidiek“. Individuálna výstavba v mestách neexistovala vôbec“.[9]

6. 1964 – 1980

„Polovica šesťdesiatych rokov bola poznačená výraznou ***migráciou obyvateľov do miest,*** *čo malo následne vplyv na zvýšenie dopytu po bývaní. Zároveň sa začínajú prejavovať prvé dôsledky predvojnovej nekvalitnej výstavby, avšak pretrváva orientácia na výstavbu nových bytov namiesto rekonštruovania staršieho bytového fondu. Zvyšuje sa kvalita bývania a začínajú sa objavovať prvé možnosti individuálnej výstavby v mestách. V roku 1959 vznikajú dve nové formy výstavby – družstevná a podniková výstavba.“*[10]

Vznikli prvé montované panelové súbory. Tento typ sa rozšíril na základe konštrukčného systému kombinácie dvoch systémov: skeletového a panelového. „Krabicový“ systém sa ujal a umožnil zrod obrovských sídlisk na periférii miest pozostávajúcich zo železobetónových (architektonických) štruktúr. Mestá zaplavili monotónne a uniformné jednotky, 6, 7, 8 a 9-podlažné doskové domy a bodové bytové domy do výšky 12 podlaží. Čo sa týka typológie bytov, väčšinou sa stavali dvojizbové byty. Obr. 23

7. 1980 – 1989

„Začiatkom osemdesiatych rokov boli prijaté právne predpisy – nový zákon (č. 41/1964 Zb.) a vyhláška č. 60/1964 Zb., ktoré upravovali bytové normy, hospodárenie s bytmi a pod. V tomto období tiež dochádza k prechodu na nové technológie – tzv. panelový systém a bytová politika sa orientuje najmä na rýchlu výstavbu bytov v čo najvyšších množstvách.“[11]

V tomto období zažíva bytová výstavba svoj vrchol. Bytový fond sa rozrastá, ale jeho kvalita sa nezlepšuje. V mestách vznikajú veľké sídliská a vrchol dosahuje aj podniková bytová výstavba, čo súvisí so stabilizáciou pozície pracovníkov v mestách. Stavba panelových domov uspokojuje potrebu rýchleho a lacného bývania, táto typológia sa stavala až do začiatku deväťdesiatych rokov.

„Problematika bývania sa koncentrovala len na bytovú výstavbu, ktorá bola zo strany štátu silne regulovaná, avšak neodrážala reálne potreby občanov Slovenska. **Keďže štát kontroloval stranu ponuky aj stranu dopytu,** *neumožnilo to vytvorenie prirodzeného trhu,* **nevznikali teda ani skupiny obyvateľov, ktorých prístup k možnosti bývať by bol obmedzený z finančných dôvodov.“**[12] Ak by sme sociálne bývanie definovali podľa príjemcov, teda podľa tej časti spoločnosti, ktorá to najviac potrebuje z finančných dôvodov, nebolo by možné povedať, či v týchto rokoch existoval sektor sociálneho bývania, lebo táto cieľová skupina nebola vôbec definovaná. Preto sa v súčasnosti termín sociálne bývanie na tieto domy nevzťahuje – na Slovensku je zaužívané použitie tohto termínu na bývanie pre určité cieľové skupiny, napríklad menšiny (Rómovia), alebo problematické skupiny, nie na bývanie, ktoré je poskytované štátom.

V tomto prípade však toto bývanie budeme nazývať „sociálnym“, lebo okrem faktu, že na jeho výstavbe sa podieľal štát, obyvatelia takýchto bytov ho vnímajú len ako miesto na „nutné bývanie“, avšak nepovažujú ho za svoj „domov“, keďže nie sú priamymi vlastníkmi. Tento rozdiel sa prejavuje aj v technickej kvalite budov. Bytové domy v mestách, ktoré by mohli niesť

21 ¦ Prvý panelový dom postavený v stavebnej sústave BA na Kmeťovom námestí v Bratislave 1955 (8) s. 17

22 ¦ Bytové domy Biely kríž v Bratislave 1946 (8) s. 15

označenie „sociálne“, sa len ťažko môžu porovnávať (čo sa týka kvality stavebnej realizácie) s formami bývania v osobnom vlastníctve, ktoré by bolo možné postaviť v rovnakom období vo vidieckych sídlach (považujúc Slovensko za prevažne vidiecku krajinu). Obr. 24

Napriek tomu, že tieto formy bývania sú relatívne lacné, tento spôsob výstavby bez akejkoľvek kontroly štátu vedie k tomu, že na konci osemdesiatych rokov má štát už nedostatok financií. *„Neexistencia fungujúceho trhu s bývaním, štátom stanovené ceny bývania, respektíve direktívne stanovená výška nájomného absolútne nereflektovali reálne náklady na výstavbu, čo spôsobilo nevyčísliteľné straty pre ekonomiku a obrovské dlhy. Dôsledkom bol výrazne znehodnotený a zdevastovaný bytový fond koncom deväťdesiatych rokov“.*[13]

Problém, ktorý musí v tejto chvíli štát okrem nedostatku financií na novú výstavbu vyriešiť, je potreba rekonštrukcie a tzv. rehabilitácie bytového fondu (toto všetko je dôsledok rýchlej výstavby s nízkou kvalitou realizácie počas celej dekády). Financovanie zo strany štátu sa znižuje, čo následne vedie k poklesu bytovej výstavby.

8. 1989 – 1993

Po zmene režimu vládnutia bolo nevyhnutné vytvoriť nové právne predpisy na reguláciu a ustanoviť nové pozície, ktoré budú zodpovedné za oblasť stavebníctva a bývania. Byty, ktoré boli až do tohto momentu „štátne“, budú predané ich súčasným nájomníkom a tie, ktoré boli počas bývalého režimu znárodnené, budú vrátené ich pôvodným majiteľom.

Je jasné, že zmena režimu v takej miere spôsobuje celý rad konkrétnych otázok a problémov rôzneho druhu, ako napríklad kvalita podláh, stien a striech u jestvujúcich aj novopostavených budov. (Byty sa stávajú súkromným majetkom a na dôležitosti naberá otázka kvality realizácie. Byty sú predávané, kupované, reklamované aj vracané – v týchto podmienkach je potrebné uvažovať úplne inak, ako to bolo predtým, keď všetky byty prakticky vlastnil štát a súkromné vlastníctvo neexistovalo.) Opäť sa začína nastoľovať otázka, ako a v akej forme umožňovať dôstojné bývanie skupinám obyvateľstva, ktoré si ho z vlastných prostriedkov nemôžu dovoliť, definujú sa „sociálne skupiny“ a mantinely cieľových skupín pre formy teraz už re-definovaného „sociálneho bývania“.

„Po páde komunistického režimu sa bytová výstavba na Slovensku transformovala z prídelového systému na trhový, ktorý vychádza z toho, že byty sú tovarom a rozdeľujú sa na základe cien ponuky a dopytu. V tom období počet dokončených bytov prudko poklesol, na druhej strane vďaka redukcii subvencií na bývanie, ako aj na všeobecnú dereguláciu bytového fondu, ceny za bývanie stúpli. Pôsobením týchto faktorov sa bývanie vo všeobecnosti stáva z finančného hľadiska pre časť populácie nedostupnejšie. Vynára sa po prvýkrát otázka, akým spôsobom pristupovať k riešeniu problematiky bývania práve tých skupín obyvateľov, ktoré si z rôznych dôvodov nedokážu zabezpečiť vlastné bývanie.

Keďže štát nemal finančné prostriedky na obnovu bytového fondu, previedol tento majetok na obce a mestá (zákon č. 138/1991 Zb.), prostredníctvom ktorých bol ďalej odpredávaný pôvodným nájomníkom do vlastníctva za veľmi výhodné ceny (rádovo 15- až 20-krát nižšie, než ceny, za ktoré sa byty predávali na trhu). Tieto byty však boli v značne nevyhovujúcom stave, čo vyžadovalo od nových majiteľov nemalé investície do opráv. V tom čase sa tiež predpokladalo, že prílev súkromných investícií sa zameria na kúpu celých objektov, z ktorých sa následne stanú nájomné byty. Tieto predpoklady sa však nenaplnili a veľká väčšina bytového fondu bola sprivatizovaná, čo spôsobilo, že napriek tomu, že podľa koncepcie bývania z roku 1994 malo byť 20 % bytového fondu ponechaných na zabezpečovanie bývania pre sociálne slabšie skupiny obyvateľov, dáta z roku 2000 konštatujú, že v majetku obcí zostalo len 6,2 % nájomných bytových jednotiek.

Okrem značnej nákladnosti na opravu bytového fondu, na ktoré štát nemal dostatok finančných prostriedkov, spôsobila masívnu privatizáciu aj legislatíva, keďže zvýhodňovala skôr majiteľov bytov ako nájomníkov (regulácia výšky nájomného, nevyhnutnosť poskytnutia náhradného bytu a pod.)“[14]

9. 1993 – 2010

V roku 1993 Slovensko opäť zažíva spoločenské zmeny a prechod na nové politické zriadenie, ktoré zahŕňajú zmeny v oblasti bývania. Pokiaľ ide o vzťah štátu k bývania a sociálnemu bývaniu, štát sa

v tomto momente odlúčil od priamej výstavby a stáva sa len regulačným a kontrolným mechanizmom.

„Štát zostal dôležitým aktérom, ktorý sa však prestal angažovať v bytovej výstavbe, ale prevzal na seba úlohu tvorcu rámcových dokumentov, prostredníctvom ktorých sa snažil definovať základné princípy a pravidlá, v ktorých sa bude bytová politika Slovenska ďalej pohybovať."[15]

Z predchádzajúcich etáp je ponechané rozdelenie zodpovednosti v oblasti bývania na troch rozličných vertikálnych úrovniach (centrálna, regionálna, lokálna). Pretrvávajú však rovnaké problémy, čo sa týka kvality realizácie a definovania cieľových skupín, čo súvisí s nedostatočným definovaním pojmu „sociálne bývanie" na politickej úrovni. Rovnako chýbajú špeciálne normy, ktoré by túto oblasť bývania uchopovali a kontrolovali. Obr. 25

„Vypracúvanie koncepcií štátnej bytovej politiky spolu s ďalšími úlohami v tejto oblasti rezortne spadá pod Ministerstvo výstavby a regionálneho rozvoja SR, sekcia Bytovej politiky. Od roku 1994 bolo vypracovaných celkovo päť koncepcií, z ktorých najnovšia bola schválená v roku 2010 s horizontom do roku 2015. Táto si ako prvá stanovila úlohu legislatívne definovať pojem sociálne bývanie."[16]

Na obidvoch úrovniach – národnej aj lokálnej – vznikalo za uplynulých pätnásť rokov množstvo nástrojov, ktoré sa snažili viac či menej efektívne riešiť problematiku bývania. Z tých najdôležitejších na štátnej úrovni sú to:

- Štátny fond rozvoja bývania s možnosťou žiadať podľa stanovených pravidiel o nenávratný príspevok alebo úver.
- Program rozvoja bývania MVRR SR, v ktorom vláda upravuje podmienky poskytovania dotácií na obstarávanie nájomných bytov či na prípravu územia a výstavbu technickej vybavenosti;
- Zákon č. 539/2008 Z. z. o podpore regionálneho rozvoja, v ktorom sa ustanovujú ciele a podmienky podpory regionálneho rozvoja, upravuje sa pôsobnosť obcí a ďalších subjektov územnej spolupráce a podmienky na koordináciu a realizáciu regionálneho rozvoja.

Záver

Tradičná architektúra vidieka a ľudová architektúra sú faktorom, ktorý **na začiatku 20. storočia** predstavuje hlavný rozdiel medzi návrhom bytovej architektúry v Španielsku a na Slovensku. V Španielsku sa tradície z vidieka implementujú do mestského prostredia vo forme tehlových rodinných a bytových domov. Robotníci, ktorí prichádzajú do miest, si chcú z domáceho (vidieckeho) prostredia preniesť do mesta to, čo im je najprirodzenejšie. Slovensko, ktoré bolo viac naviazané na spoločné európske dejiny, nepovažuje svoju tradičnú ľudovú architektúru za vhodnú pre prostredie mesta. Prirodzenou formou sa začne viac uplatňovať „medzinárodný" štýl. Slovenské inovatívne návrhy z tridsiatych rokov 20. storočia sú v ostrom kontraste v porovnaní so španielskymi realizáciami, ktoré aj napriek tomu, že pozorne sledujú medzinárodné smerovanie, stále sú spojené s ľudovými motívmi.

Šesťdesiate až sedemdesiate roky sú „rokmi rastu miest", čo platí v obidvoch krajinách. Kvôli rôznym štátnym politikám, stavebným technológiám a architektonickým prejavom je však situácia v obidvoch krajinách dosť odlišná. Španielsko dosahuje európsky architektonický racionalizmus, keď sa poučením z európskych skúsenosti už vedelo, čo je dobré a čo zlé, takže z tohto pohľadu má krajina pri voľbe vzorov výhodu. Problém nedostatku národnej identity na Slovensku (dôvodom krátkej existencie štátu ako samostatnej krajiny) umožnil použitie neosobných tvarov aj v prenesenom význame ako

23 ¦ Veľkosť bytov podľa počtu miestností postavených v rokoch 1961 a 1970 (8) s. 14

ÚZEMIE	PRIEMERNÝ POČET MIESTNOSTÍ NA JEDEN BYT		PODIELY BYTOV PODĽA POČTU MIESTNOSTÍ V ROKU 1970 (%)					
	1961	1970	LEN OBYTNÁ KUCHYŇA	GARSÓNKA A DVOJGARSÓNKA	1 IZBA A KUCHYŇA	2 IZBY A KUCHYŇA	3 IZBY	4 A VIAC IZIEB
SR	1,68	2,16	1,5	5,3	20,7	40,2	25,1	7,2
BRATISLAVA	1,84	2,14	0,7	19,1	18,0	27,6	–	–
ZÁPADOSLOVENSKÝ KRAJ	1,69	2,21	0,8	3,2	19,5	41,6	–	–
STREDOSLOVENSKÝ KRAJ	1,63	2,06	2,4	4,3	25,1	40,9	–	–
VÝCHODOSLOVENSKÝ KRAJ	1,66	2,21	1,4	5,2	18,4	41,1	–	–

24 ¦ ***Bytový dom T 06 B KE 1983.*** Zdroj: http://www.domaciservis.sk/index.php?page=typy-bytovych-sustav

25 ¦ **Pohľad na panelové domy v Bratislave 2011.** (3) s. 8 – 9, Foto: Jana Smiščíková

„vhodného" riešenia potrieb bývania. Toto zanechané dedičstvo spôsobilo, že prefabrikovaná panoráma sa na Slovensku stala v podstate jednou z vlastných identít krajiny.

Zmena k demokracii prichádza v Španielsku **v roku 1975,** na Slovensku **v roku 1989.** Táto zmena politického systému sa v oblasti bývania neprejavuje v Španielsku tak radikálne ako na Slovensku, ktoré musí politiku bývania vybudovať celkom nanovo.

Osemdesiate roky sú v Španielsku rokmi reštrukturalizácie a deväťdesiate zasa rokmi rozvoja. Tvoria sa nové programy na rozvoj miest (PAU).

Slovensko sa stáva samostatným štátom až v roku 1993. Reštrukturalizačný proces bol oveľa zložitejší a stále ostávajú oblasti, kde krajinu čaká ešte veľa práce na ceste k znižovaniu rozdielov medzi západnou Európou. Reštrukturalizačné programy (je ich málo a tie, čo sú, sa realizujú pomaly a ťažko) a rast v stavebníctve (spomalený v čase súčasnej ekonomickej krízy) sú do veľkej miery spoločné charakteristiky obidvoch krajín.

So vstupom Slovenska do Európskej únie v roku 2004 by sa dalo očakávať (keďže obidve krajiny sú súčasťou Únie, ktorá má do budúcnosti spoločnú víziu sociálnej bytovej politiky), že trendy v oblasti architektúry budú podobné. Ale pri pohľade na súčasnú situáciu sa tieto prognózy pravdepodobne nenaplnia – historický vývoj jednotlivých krajín spôsobil potrebu riešenia rozličných problémov. Každú z krajín čaká reštrukturalizácia potrebná v iných oblastiach. Súčasná kríza (aj) v stavebníctve navyše spomaľuje spoločný vývoj a núti krajiny sústrediť sa viac na problémy pretrvávajúce z minulosti. Berúc do úvahy existujúce súčasné rozdiely a problémy krajín a ich dedičstvo minulosti, môžeme povedať, že smerovanie architektúry, a tým aj sociálneho bývania, bude mať v Španielsku a na Slovensku individuálny, odlišný priebeh.

Jedno je však isté a platí spoločne pre obidve krajiny – sociálne bývanie bolo všade na svete vždy laboratóriom nápadov, inovácií, kreativity, hľadaním optimálnych riešení, umením kompromisu. A na tom sa ani v budúcnosti nič nezmení.

Nakoľko autorka je Španielka študujúca na doktorandskom štúdiu, slovenský text jej redigoval Peter Bláha.

[1] SAMBRICIO, Carlos: Úvod. Storočie sociálneho bývania, s. 25.

[2] Problematika pôdy v Španielsku definovala v mnohých prípadoch rozvoj miest a umiestnenie sociálneho bývania až do nedávnej doby, nové územné plánovanie špecifikuje pre každú novú postavenú oblasť percentá, ktoré budú vyhradené na súkromné bývanie a ktoré pre sociálne bývanie.

[3] Carlos de San Antonio Gómez. Kolónie „lacných" rodinných domov. Storočie sociálneho bývania, s. 71.

[4] Pojem „ensanche" (rozšírenie) odkazuje na rozvojové plochy španielskych miest okolo konca 19. storočia, kedy demografické explózie a priemyselná revolúcia vyvolala strhnutie starých mestských hradieb a výstavbu v susedstve za použitia ortogonálneho plánu. Napríklad Ensanche Barcelona – navrhnuté Ildefonsom Cerdá, alebo Ensanche Madrid navrnutý Carlosom María de Castro.

[5] Toto sú niektoré z vyhlášok ohľadne výstavby „regulovaného bývania" (vivienda protegida), vytvorených v roku 1939 José Fonsecom, ktorý mal v tom čase na starosti INV. INV – Národný inštitút bývania, bol orgán zriadený s cieľom renovácie štátu. V nasledujúcom desaťročí ponúkne rôzne plány rozvoja a výstavby regulovaného bývania.

[6] Kolektív autorov: Encyklopédia Slovenska I – IV. Bratislava, VEDA 1997. Uvedené v: STERNOVÁ, Zuzana a kol.: Obnova bytových domov. Hromadná bytová výstavba do roku 1970, s. 11.

[7] STERNOVÁ, Zuzana a kol.: Obnova bytových domov. Hromadná bytová výstavba do roku 1970, s. 12.

[8] STERNOVÁ, Zuzana a kol.: Obnova bytových domov. Hromadná bytová výstavba do roku 1970, s. 15 – 17.

[9] SUCHALOVA, Alexandra – STAROŇOVA, Katarína: Mapovanie sociálneho bývania v mestách Slovenska, s. 11.

[10] SUCHALOVA, Alexandra – STAROŇOVA, Katarína: Mapovanie sociálneho bývania v mestách Slovenska, s.

[11] ŠPIRKOVÁ, Daniela – IVANIČKA, Koloman – FINKA, Maroš: Bývanie a bytová politika. s. 49 – 50. Uvedené v: SUCHALOVA, Alexandra – STAROŇOVA, Katarína: Mapovanie sociálneho bývania v mestách Slovenska, s. 11.

[12] HEGEDÜS, J. Social Housing in the New Housing Regimes of the Transition Countries, s. 1 – 2. Uvedené v: SUCHALOVA, Alexandra – STAROŇOVA, Katarína: Mapovanie sociálneho bývania v mestách Slovenska, s. 12.

[13] ŠPIRKOVÁ, Daniela – IVANIČKA, Koloman – FINKA, Maroš: Bývanie a bytová politika. s. 49 – 50. Uvedené v: SUCHALOVA, Alexandra – STAROŇOVA, Katarína: Mapovanie sociálneho bývania v mestách Slovenska, s. 12.

[14] ZAPLETALOVÁ, J. – ANTALÍKOVÁ, M. – SMATANOVÁ, E. Home Ownership Model: the Role of Self-government in Housing Development in Slovakia. In: Housing Policy: An End or a New Beginning? s. 302. Uvedené v: SUCHALOVA, Alexandra – STAROŇOVA, Katarína: Mapovanie sociálneho bývania v mestách Slovenska, s. 12 – 13.

[15] SUCHALOVA, Alexandra – STAROŇOVA, Katarína: Mapovanie sociálneho bývania v mestách Slovenska, s. 6.

[16] SUCHALOVA, Alexandra – STAROŇOVA, Katarína: Mapovanie sociálneho bývania v mestách Slovenska, s. 13.

LITERATÚRA

1 ¦ DULLA, Matúš: Slovenská architektúra od Jurkoviča po dnešok. Bratislava, Perfekt 2007.

2 ¦ FOLTÝN, Ladislav: Slovenská architektúra a česká avantgarda 1918 – 1939. Bratislava, SAS 1993.

3 ¦ JAKUŠOVÁ, Martina: Sídliská očami dvoch generácií urbanistov. Časopis Urbanita 1/2011, Premeny sídlisk. Bratislava 2011, s. 8 – 13.

4 ¦ LÓPEZ DÍAZ, J.: La vivienda social en Madrid, 1939 – 1959. Časopis Espacio, Tiempo y Forma, Serie VII, Historia del Arte 15/2002, s. 297 – 338.

5 ¦ MONTANER, J.M. – MUXÍ MARTÍNEZ, Z. + kolektív (Master Laboratorio de la vivienda del siglo XXI, ETSAB-FPC). Habitar el presente. Vivienda en España: sociedad, ciudad, tecnología y recursos. Catálogo de la exposición. Ministerio de vivienda. Madrid 2006.

6 ¦ MOYA, L. a kol.: Vivienda reducida. Mairea Libros. Madrid 2007.

7 ¦ MVRR SR. Ministerstvo výstavby a regionálneho rozvoja Slovenskej republiky. Zásahy do nosných konštrukcií panelových bytových domov. Bratislava 2008. Dostupné v internete na: *www.build.gov.sk/mvrrsr/source/document/003391.pdf*

8 ¦ OBUCHOVÁ, Viera: Priemyselná Bratislava. Albert Marenčin – PT 2009.

9 ¦ SAMBRICIO, Carlos: La vivienda en Madrid en la década de los años 50. El Plan de urgencia social, Ayuntamiento de Madrid. Ministerio de Fomento 1999.

10 ¦ SAMBRICIO, Carlos + kolektív: Un siglo de vivienda social: 1903-2003. Nerea editorial. Madrid 2003.

11 ¦ SUCHALOVA, Alexandra – STAROŇOVA, Katarína: Mapovanie sociálneho bývania v mestách Slovenska. Ústav verejnej politiky a ekonómie. Bratislava, FSEV UK 2010.

12 ¦ STERNOVÁ, Zuzana a kol.: Obnova bytových domov. Hromadná bytová výstavba do roku 1970. Bratislava, Jaga 2001.

13 ¦ TATJER, M.: La vivienda obrera en España de los siglos XIX y XX: de la promoción privada a la promoción pública (1853 – 1975). Scripta Nova. Revista electrónica de geografía y ciencias sociales. Barcelona: Universidad de Barcelona, 1 de agosto de 2005, vol. IX, núm. 194 (23). <http://www.ub.es/geocrit/sn/sn-194-23.htm>

Bývanie seniorov

Súčasné trendy v problematike navrhovania zariadení pre seniorov

Daniel Szabó

Populácia vyspelých krajín sveta nezadržateľne starne. V roku 2008 žilo vo svete zhruba 506 miliónov ľudí vo veku nad 65 rokov, do roku 2040 sa predpokladá, že táto veková kategória narastie na 1 300 miliónov seniorov. To by znamenalo, že v priebehu nasledujúcich 30 rokov sa počet seniorov zdvojnásobí z dnešných zhruba 7 % na 14 % svetovej populácie.[1]

Demografický vývoj na Slovensku kopíruje vývoj vo všetkých rozvinutých krajinách. Populácia starne. Mediánový vek sa ustavične zvyšuje a v súčasnosti predstavuje 37,3 roka, čo znamená, že 50 % ľudí v populácii je starších ako tento vek, 50 % je mladších ako tento vek. Hoci dnes patrí slovenská populácia medzi najmladšie v rámci Európy, proces jej starnutia bude patriť medzi najrýchlejšie.

V súvislosti s uvedenou perspektívou populačného vývoja môžeme všeobecne očakávať, že v budúcnosti sa zvýši priemerná očakávaná dĺžka dožitia, s čím súvisí nárast populácie seniorov, obzvlášť tých v kategórii nad 80 rokov.

Proces demografického starnutia sa teda stáva celospoločenským problémom, ktorý bude treba riešiť medzirezortne, formou celoživotného vzdelávania, zameraním sa na zdravotnú problematiku, ako aj dlhodobú starostlivosť o seniorov a ďalšie sociálne služby. Z tohto pohľadu predstavujú zariadenia pre seniorov poskytujúce dlhodobú starostlivosť aktuálnu problematiku aj v architektúre.

História problematiky

Do 19. storočia neexistovali zariadenia dlhodobej starostlivosti rozdelené podľa veku. Starí ľudia, ktorí potrebovali prístrešie, alebo opateru, lebo už nevládali pracovať, nemali dosť peňazí alebo boli izolovaní od svojej rodiny, často končili svoj život v takzvaných chudobincoch. V týchto bývali spolu s duševne chorými, alkoholikmi alebo bezdomovcami, spoločnosťou boli vyčlenení medzi najchudobnejších ľudí odkázaných na pomoc.

Priemyselná revolúcia prinútila mnoho ľudí presťahovať sa do miest, rodiny sa často rozdelili a vzdialili od seba a ľudia sa nemali o koho oprieť, keď boli v núdzi. Výsledkom bol rastúci počet slobodných a ovdovených ľudí, ktorí nemali nikoho, kto by sa o nich v starobe postaral. V tomto období vznikali prvé domovy pre seniorov, ktoré boli zriadené cirkvami a ženskými združeniami, poskytujúcimi starostlivosť o vdovy a osamelé ženy v núdzi. Pre seniorov boli oveľa lepšou alternatívou ako chudobince. Tieto prvé domovy pre seniorov však neboli určené pre všetkých. Mnohé požadovali vstupný poplatok, a niektoré žiadali aj osvedčenie o bezúhonnosti. Uvedené požiadavky znemožňovali využívať ich služby najchudobnejším seniorom, ktorým nezostávala iná voľba ako chudobinec.

Na prelome 20. storočia sa začal meniť pohľad na starostlivosť o chudobných a nevládnych. Stavali sa špecializované zariadenia pre deti, duševne chorých a mladých telesne postihnutých. Ale pre odkázaných seniorov sa nerobilo takmer nič. Stávali sa neustále narastajúcim podielom obyvateľov chudobincov.

Po druhej svetovej vojne sa postupne začal meniť aj spoločenský pohľad na starostlivosť o seniorov. Do popredia sa dostával takzvaný biomedicínsky model. V období päťdesiatych rokov 20. storočia dochádzalo k prudkému rozvoju prírodných vied, čo sa postupne

odrážalo aj v rozvoji kvality jednotlivých lekárskych odborov. Zdalo sa, že úspechy v medicíne môžu vyriešiť mnoho problémov spájaných so starobou.[2] Zariadenia pre seniorov sa mnohokrát stavali ako súčasť nemocničného komplexu, s čím súvisel aj ich veľkokapacitný charakter a inštitucionálny vzhľad.

V sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch 20. storočia narastá kritika biomedicínskeho prístupu k chápaniu staroby a ako protiváha k nemu sa objavuje tzv. kritická gerontológia, ktorej základy boli položené spojením rôznych teoretických zdrojov. Okrem iných sem patrili politická ekonómia, analýzy zdravotných a sociálnych služieb a ako novovzniknutý samostatný vedný odbor aj psychológia staroby – gerontopsychológia.

Koncom osemdesiatych rokov sa objavujú viaceré pokusy o deinštitucionalizáciu zariadení pre seniorov. Je tu snaha vytvárať domovy pripomínajúce prostredie pre menší počet seniorov, pričom človeka stavajú na prvé miesto, pred rôzne zákazy a predpisy typické pre inštitucionálne zariadenia. Nastáva postupná humanizácia sociálnych služieb.

V deväťdesiatych rokoch nastupuje v západnej Európe rozvoj súkromných zariadení pre seniorov na

Vhodné riešenie exteriérového priestoru na neformálne posedenia a relax, penzión pre seniorov Westminster Village v Arizone, USA Zdroj: Perkins Eastman Architects

Kuchyňa s jedálňou – ústredný priestor menšieho zariadenia pre seniorov, Seniorlife Newbridge on the Charles, Dedham, Massachusetts, USA Zdroj: Perkins Eastman Architects

Farebné a priestorové stvárnenie chodby, Alzheimer's Respite Centre, Dublin, Írsko Zdroj: Niall McLaughlin Architects

Obytná bunka v luxusnom zariadení pre seniorov, Childers place, Amarillo, Texas, USA Zdroj: Perkins Eastman Architects

Výklenok so sedením v priestore komunikácie, Idu Terrace Nursing Home, Japonsko Zdroj: Muramatsu Architects

Moderné riešenie priestoru chodby, Penzión pre seniorov v Hainburgu, Rakúsko
Zdroj: Christian Kronaus a Erhard Kinzelbach

základe zmien v legislatíve ohľadne sociálnej starostlivosti. V tomto období začína v západnej Európe a USA deinštitucionalizácia zariadení pre seniorov vo väčšom meradle. Objavujú sa nové formy zariadení pre seniorov – chránené bývanie pre seniorov a penzión pre seniorov.

Z uvedeného vidieť, že z historického pohľadu bola dlhodobá starostlivosť o starších občanov vnímaná predovšetkým ako zodpovednosť jednotlivca a jeho rodiny, a nie ako zodpovednosť štátu. Úloha vlády alebo cirkvi bola len okrajová a týkala sa pomoci osamelým seniorom, ktorí nemali rodinu, ktorá by sa o nich postarala. Tento spoločenský názor sa začal meniť v Európe až po druhej svetovej vojne, keď štáty začali postupne preberať na seba tradičné úlohy rodiny. V Spojených štátoch a vo Veľkej Británii, naopak, dodnes prevláda názor, že človek je predovšetkým sám finančne zodpovedný za dlhodobú starostlivosť o seba na starobu, a musí v prvom rade minúť svoje príjmy a svoj majetok na úhrady za starostlivosť v zariadeniach pre seniorov, až potom prichádza na rad finančná pomoc od štátu. Tento názorový rozdiel vyplýva z rozdielov medzi anglosaským a európskym kontinentálnym ekonomickým modelom štátu, ktoré sa od seba vzdialili rozdielnym vývojom po druhej svetovej vojne.

Súčasný pohľad

V súčasnosti narastá nespokojnosť so zariadeniami pre seniorov, ktoré boli postavené v minulosti a už nevyhovujú dnešným potrebám. Väčšina z týchto zariadení má inštitucionálny ráz a nerešpektuje súkromie a individuálne potreby jednotlivcov. Sú viac orientované na svojich zamestnancov a efektivitu práce ako na potreby svojich obyvateľov. Okrem toho z nedávnych výskumov vyplýva, že až 89 % ľudí starších ako 50 rokov chce zostať vo svojich domovoch doživotne a nechcú sa presťahovať do zariadenia pre seniorov, pokiaľ k tomu nebudú prinútení.[3] Spomenuté problémy vedú k novým trendom a zmenám v oblasti zariadení pre seniorov:

Sedenie v priestore komunikácie, Ellesmere Nursing Home, Londýn, Anglicko Zdroj: HLM Architects

Spoločné priestory zariadenia pre seniorov, penzión pre seniorov Norra Vram, Švédsko Zdroj: Marge Arkitekter

Komunity priateľské k seniorom

Jeden z najzaujímavejších súčasných trendov vo vývoji zariadení pre seniorov v západnej Európe a USA je vytváranie alebo obnova celých komunít zámerne navrhnutých pre potreby prežitia celého života vrátane staroby nielen na jednom mieste (v prirodzenej komunite), ale aj vo vekovo rozmanitých komunitách. Je všeobecne známe, že suburbánny urbanistický model s poschodovými rodinnými domami, závislosťou od automobilov a nákupných centier veľakrát neumožňuje seniorom prežiť celý život na jednom mieste – vo svojej prirodzenej komunite. Komunity priateľské k seniorom sú preto navrhnuté s cieľom optimalizovať fyzické a duševné zdravie, kompenzovať slabosti a postihnutia jedinca a podporovať sociálnu aj občiansku angažovanosť. Existuje celý rad urbanistických princípov, ktoré sú kritické pre návrh komunity priateľskej k seniorom: množstvo ľahko dostupných dopravných systémov, dobrá pešia dostupnosť rôznej vybavenosti, ako aj viacero druhov bývania pre seniorov v pešej dostupnosti v rámci komunity tak, aby sa im umožnilo prežiť celý život na jednom mieste. Tieto viaceré druhy bývania pre seniorov môžu predstavovať istý počet bezbariérových bytov v rámci komunity, denné centrum pre seniorov alebo iné zariadenie pre seniorov poskytujúce služby pre celú komunitu v pešej dostupnosti.

Menšie zariadenia pre seniorov

Hoci neexistuje žiadna definitívna štúdia o ideálnej veľkosti obytnej jednotky (domácnosti) pre seniorov, prakticky všetky štúdie, ktoré sa zameriavali na pomer ošetrovateľov a seniorov k celkovému počtu seniorov v obytnej jednotke (domácnosti) prišli k záveru, že výsledky sú pozitívnejšie s menšími skupinami. Tieto pozitívnejšie výsledky sa prejavujú v menej narušenom správaní alebo úzkosti, lepšej komunikácii medzi obyvateľmi, menšom užívaní liekov na psychiku, väčšej spokojnosti seniorov, ich rodín, ako aj zamestnancov a menšom strese pre zamestnancov. Mnoho z týchto štúdií bolo vykonaných už počas deväťdesiatych rokov, ale až v súčasnosti sa začínajú ich výsledky pretavovať do praxe. V súčasnosti sa buduje čoraz menej zariadení pre seniorov o kapacite 60 lôžok, ktoré boli ešte nedávno považované za ideálnu veľkosť z pohľadu manažmentu a zamestnancov. V novej výstavbe začínajú prevládať malé zariadenia pre 12 až 18 seniorov.

S týmto zmenšovaním zariadení pre seniorov súvisia aj zmeny v regulácii, normách a predpisoch týkajúcich sa zariadení pre seniorov založených na modeli domácnosti. Dnešné požiarne, ako aj hygienické predpisy môžu veľmi komplikovať návrh takéhoto ešte netypického zariadenia pre seniorov.

Projekt Green House[4]

Ešte nedávno by si asi len málokto pomyslel, že by mohol existovať rodinný dom, kde by žilo najviac 10 ľudí pod jednou strechou a súčasne sa im dostávalo ošetrovateľskej starostlivosti na úrovni penziónu pre seniorov. V minulosti sa objavilo niekoľko príkladov starostlivosti o seniorov vo forme menšej domácnosti, ale tie boli takmer vždy zastrešené väčšou organizáciou, zvyčajne s typickou organizačnou štruktúrou, zameranou na prevádzkovú efektivitu a inštitucionálnu kultúru. Existovali však aj výnimky. Niekoľko priekopníkov si uvedomilo, že zmeny fyzického prostredia sú nevyhnutné, avšak len tie nestačia, musí sa zmeniť aj samotná organizačná štruktúra prevádzkovateľov, aby sa zmenila kultúra inštitúcie na domov. Niektorí poskytovatelia starostlivosti si totiž mysleli, že keď vytvoria priestor, ktorý vyzerá ako domácnosť, že aj bude fungovať ako domácnosť a bude dávať pocit domova. To, bohužiaľ, nie je pravda. Projekt Green House ukázal nielen to, že zariadenie pre seniorov môže vyzerať ako rodinný dom a fungovať ako domácnosť, pričom poskytuje kvalifikované ošetrovateľské služby, ale že takýto model môže byť aj finančne životaschopný. Tento model sa momentálne rýchlo rozširuje v USA. Je to relatívne nový model, a preto je ešte potrebné získať viac skúseností z jeho prevádzky, aby sa dal preukázať trvalý úspech. Dôkazom radikálnosti tohto modelu je aj to, že mnoho profesionálnych opatrovateľov a prevádzkovateľov zariadení pre seniorov stále neverí, že je to možné.

Ultramoderný domov seniorov v Španielsku, zariadenie pre seniorov Santa Rita v Španielsku Zdroj: Miguel de Guzmán

Záhrada v domove pre seniorov, zariadenie pre seniorov Santa Rita v Španielsku Zdroj: Miguel de Guzmán

Príchod elektronických zariadení

Elektronické zariadenia, ktoré umožňujú starostlivosť vyžadujúcim seniorom zostať dlhšie a bezpečnejšie vo vlastnom domácom prostredí. Nástup týchto technológií v západnej Európe a USA sa deje práve v období, keď finančná situácia v zdravotníctve, ako aj nálada v spoločnosti núti venovať zvýšenú pozornosť možnosti dožitia človeka v domácom prostredí. Tieto zariadenia môžu predstavovať senzory nosené na tele cez inteligentné domáce monitorovacie systémy až po interaktívne klinické monitorovacie systémy podporujúce telemedicínu – zdravotnú starostlivosť na diaľku. V súčasnosti však tieto zariadenia nie sú ešte veľmi rozšírené. Je to najmä kvôli ich vysokým finančným nárokom (tie by mali časom klesnúť), ako aj obave o súkromie.

Zrušenie sesterne

Dlhý čas bola tradičná sesterňa považovaná za nevyhnutnú. Veľakrát sa však stávala bariérou deliacou zamestnancov od obyvateľov zariadenia. V posledných desiatich rokoch sa však objavilo viacero príkladov zariadení, ktorým sa podarilo odstrániť tento symbol zdravotníckeho zariadenia. Priestor sesterne môže byť decentralizovaný a rozdelený do viacerých menších pracovísk v rámci zariadenia pôsobiaceho ako domácnosť. Zvyčajne sa jedno takéto pracovisko vyskytuje v priestore kuchyne, ktorá je ústredným priestorom zariadenia. Tento posun k menším pracoviskám je podporený čoraz väčším využívaním počítača, keď odpadajú priestory na fyzickú archiváciu údajov. Akékoľvek aktuálne a úplné údaje sú prístupné na ktoromkoľvek pracovnom termináli v rámci zariadenia. Spolu s využívaním mobilných zariadení a počítačových terminálov dnes už nie je potreba viazať zamestnancov k jedinému miestu v rámci zariadenia. Tu je dôležité poznamenať, že sesterňa slúži aj na interakcie a komunikáciu medzi zamestnancami, či už ide o pracovné, alebo súkromné záležitosti. Niektoré zariadenia preto prišli k záveru, že pokiaľ sa eliminuje sesterňa a súčasne pridelia každému zamestnancovi jeho stále pracovisko, môže to v nich vyvolávať pocit odcudzenia.

Poskytovanie služieb aj pre seniorov z komunity

Náklady na poskytované služby v bežnom zariadení pre seniorov o kapacite 60 lôžok predstavujú zhruba 10 – 40 % všetkých prevádzkových nákladov.[5] Zapojením seniorov z okolia/komunity môže zariadenie pre seniorov poskytovať aj také služby, ktoré by boli inak finančne neudržateľné pre pomerne malé množstvo stálych obyvateľov. Tento systém integrácie zariadenia pre seniorov do komunity sa začína pomerne široko využívať v krajinách západnej Európy.

Poskytovanie jedinečného prístupu ku každému

Moderné zariadenia pre seniorov v západnej Európe sa v súčasnosti zameriavajú viac na svojich obyvateľov a snažia sa pristupovať k nim individuálne. Tento trend možno v praxi pozorovať v nasledujúcom:

– Izby by mali byť navrhnuté flexibilne, tak, aby umožňovali obyvateľom zariadiť si ich, aspoň čiastočne, vlastným nábytkom, ktorý si prinesú zo svojho domova. Niektoré zariadenia povoľujú seniorom priniesť si so sebou svoje domáce zvieratko, samozrejme, pokiaľ je to možné.
– Prispôsobovaním programu a služieb každému seniorovi podľa jeho životného štýlu, a nie naopak. To znamená napríklad, servírovaním jedál v čase podľa zvyku a aktuálnej potreby seniora, a nie centrálne o konkrétnej hodine.
– Poskytovaním väčšieho rozsahu záujmových krúžkov a aktivít tak, aby sa dalo vyberať z rôznych oblastí záujmu.

Podpora kontaktu s rodinou a komunitou

V súčasnosti sa mnohé zariadenia snažia udržiavať kontakt s komunitou, v ktorej sa nachádzajú, ako aj podporovať kontakt seniorov s ich rodinou a okolím. Uvedené trendy možno v praxi pozorovať:

– Poskytovaním priestoru priamo v zariadení, kde sa môžu, v prípade potreby, konať uzavreté rodinné stretnutia, rodinné oslavy atď.
– Poskytovaním priestoru na neformálne činnosti ako napríklad hranie spoločenských hier, sledovanie televízie, diskusie atď.
– Poskytovaním služieb aj pre ľudí z okolia, napríklad vytvorením kaviarne v zariadení zo strany ulice, kde si môžu prísť posedieť obyvatelia zariadenia, ale aj návštevníci z okolia, alebo vytváraním rôznych záujmových klubov, kde sa môžu stretať seniori z okolia so seniormi zo zariadenia.
– Vytvorením spoločného priestoru na oddych pre obyvateľov zariadenia, ako aj obyvateľov z okolia, napríklad malý parčík v areáli zariadenia alebo detské ihrisko a podobne.

Podpora samostatnosti seniorov

V súčasnosti môžeme pozorovať trend väčšej podpory samostatnosti seniorov:

– Umožnením obyvateľom robiť si vlastné nákupy, pokiaľ nie sú v blízkosti obchody ani verejná doprava, zabezpečením náhradnej dopravy k najbližšiemu nákupnému stredisku.
– Umožnením obyvateľom starať sa o upratovanie vo svojej izbe, prípadne poskytnutím priestoru, kde si môžu, v prípade potreby, navariť.
– Poskytnutím internetového pripojenia na izbe, aby mohli seniori zostať v kontakte so svojím okolím aj cez počítač.

Podpora zdravého životného štýlu, fyzického pohybu a psychickej stimulácie

V súčasnosti sa mnohé zariadenia snažia podporovať zdravý životný štýl seniorov:

– Zabezpečením prístupu alebo priamo poskytovaním služieb, ktoré rozvíjajú fyzické a psychické schopnosti seniorov, napríklad rehabilitačné cvičenia, plávanie a mnohé ďalšie.
– Poskytnutím plochy zelene na relax, ideálne s väčšími stromami, ktoré dodávajú zariadeniu pocit nadčasovej kvality, alebo s ovocnými stromami, o ktoré sa môžu seniori starať a zberať si ovocie.

Budúcnosť

V budúcnosti môže byť poskytovanie starostlivosti seniorom viac virtuálna ako reálna záležitosť. Starostlivosť, monitorovanie zdravotného stavu a koordinácia služieb môže byť riadená na diaľku z komunitného zariadenia pre seniorov, čo by umožňovalo mnohým seniorom prežiť celý život vo svojom domácom prostredí. Takmer s určitosťou sa dá predpovedať, že technológia a robotizácia nahradí mnohé práce, ktoré dnes vykonávajú ľudia, takže tí sa budú môcť viac zamerať na aspekty starostlivosti, kde je najdôležitejší ľudský kontakt.

Záver

V rámci tohto príspevku sme sa venovali trendom vo vývoji zariadení pre seniorov od polovice 19. storočia, sledujúc pritom vývoj a zmenu prístupu spoločnosti k starostlivosti o seniorov a jej praktický vplyv na formu a fungovanie týchto zariadení. Súčasne sme načrtli budúce trendy vo vývoji zariadení pre seniorov.

Z uvedených trendov v západných krajinách jednoznačne vyplýva postupné zmenšovanie zariadení pre seniorov, ich približovanie sa domácemu prostrediu nielen zo stránky architektonickej, typologickej, ale aj organizačnej, a takisto snaha o udržanie človeka v jeho domácom prostredí čo najdlhšie. V prípadoch, keď už nie je možné udržať človeka v jeho domácom prostredí zo zdravotných dôvodov, nastupuje snaha udržať ho aspoň v jeho prirodzenej komunite.

Môžeme zhrnúť, že charakteristiky zmien zariadení pre seniorov v západných krajinách a u nás sa zhodujú, aj keď vzhľadom na rozdielny spoločenský vývoj je ich časový rámec odlišný. Praktické, ako aj overené teoretické fundamenty podmieňujúce zmeny v prístupe k starostlivosti o seniorov (k typologickým zmenám v návrhu zariadení pre seniorov) v západných krajinách možno analogicky využiť aj v našich podmienkach na tvorbu lepších zariadení pre seniorov a vytvárania kvalitnejšieho životného prostredia pre seniorov.

[1] KINSELLA, Kevin and Wan He, U.S. Census Bureau, An Aging World 2008, U.S. Government Printing Office, Washington, DC 2009, s. 7.

[2] GLOSOVÁ, Dagmar: Bydlení pro seniori. Brno, ERA 2006, s. 21.

[3] AARP Public Policy Institute. State of 50+ America Survey. Washington, DC, AARP 2005, s. 1.

[4] The Greenhouse Project. http://thegreenhouseproject.org/

[5] PERKINS, Bradford. Building Type Basics for Senior Living: John Wiley & Sons 2004, s. 251.

Výnimočné stavby dlhého storočia

Peter Vodrážka

V nadväznosti na publikáciu dvojice autoriek Eleny Lukáčovej a Jany Pohaničovej *Rozmanité 19. storočie* s podtitulom *Architektúra na Slovensku od Hefeleho po Jurkoviča*, ktorá vyplnila medzeru v skúmaní architektúry a urbanizmu v období, ktoré sa u nás dlho zaznávalo, autorka Jana Pohaničová prichádza s voľným pokračovaním tejto publikácie a prehĺbením poznania a charakteristiky najvýznamnejších stavieb tohto obdobia v publikácii *Výnimočné stavby dlhého storočia* s podtitulom *Od klasicizmu k moderne v architektúre na Slovensku*. Tak sa odvíja vzrušujúci príbeh formovania architektúry u nás od Primaciálneho paláca v Bratislave od architekta Melchiora Hefeleho z rokov 1778 – 1781 z obdobia tereziánskeho klasicizmu až po Palace sanatórium Dr. Szontágha z roku 1916, ktoré projektoval Milan Michal Harminc pre mikulášskeho podnikateľa Petra Hubku st. na liečbu pľúcnych chorôb v Novom Smokovci. Ako uvádza v úvode knihy autorka *„Tak či onak, spomenuté diela vôbec nie náhodou rámcujú defilé štyridsiatich výnimočných stavieb dlhého storočia na Slovensku. Ich výber dokumentuje typologickú a štýlovú rozmanitosť architektúry tejto epochy spolu s jej špecificky zakódovaným konštrukčným génionm a všetkými pozitívnymi vplyvmi industriálnej éry a vedecko-technického pokroku, odrážajúc aj subjektívne nároky a individuálny vkus objednávateľov". (s. 5)*

Koniec 18. storočia a celé 19. storočie je poznamenané zmenou spôsobu výroby, ktorý sa prejavoval odklonom od manufaktúrnej výroby a prechodom k priemyselnej výrobe. Mestá zažívajú dovtedy nepoznaný rozvoj, ktorý súvisí s postupným budovaním výrobných objektov a priemyselných areálov. Nástup železničnej dopravy, ktorá sprevádzala budovanie priemyselných zariadení, si vyžiadal budovanie úplne nových sprievodných objektov a zariadení v mestách ako stanice, nádražia rôzneho rázu, výrobné haly, sklady, dopravné stavby a obohatil krajinu o nové technické diela, umožňujúce prekonávať zložitosti terénu, predovšetkým mosty a tunely. V plnej miere sa začali uplatňovať nové stavebné materiály, ktoré sa premietali do konštrukcií, umožňujúcich vytvárať a preklenúť väčšie rozpony navrhovaných priestorov a čoraz viac sa uplatňovali v stavebníctve nové technologické postupy. Tieto zmeny sa výrazne začali prejavovať v dispozičnom riešení budov. Veľké zoskupenie pracovných príležitostí v nových výrobných zariadeniach so sebou prinieslo aj koncentráciu obyvateľstva, jeho následnú migráciu za možnosťou zamestnania, čo so sebou prinieslo postupné presídľovanie sa ľudí v aktívnom veku z vidieka do miest. Tento pohyb obyvateľstva si vyžiadal nevyhnutnosť prestavby bytových domov a výstavby nových obytných štvrtí. Popri tradičných typologických druhoch sakrálnych stavieb všetkých konfesií, avšak na báze nových konštrukcií a materiálov, sa budovanie a rozmach nových objektov prejavil predovšetkým na kreovaní profánnej architektúry. Príslušníci vyšších kruhov stavali paláce, kaštiele, kúrie obkolesené módnymi anglickými parkmi. Stavebná činnosť v duchu nových slohov sa intenzívne rozprúdila najmä v mestách. Zmeny v štruktúre spoločnosti a postupnom presadzovaní sa identifikačných procesov, najmä národnostného rázu znamenali, že mestá sa obohacovali aj o úplne nové typologické druhy objektov. Začali sa stavať reduty, župné domy, národné domy, radnice, divadlá, kúpeľné budovy, nemocnice, chudobince. V priebehu 19. storočia sa postupne menila sociálna štruktúra obyvateľstva. Popri cirkvi a šľachte sa čoraz väčšmi dostávalo k slovu meštianstvo a neskôr podnikatelia a finanční či priemyselní magnáti. Tí sa stávali významnými mecénmi, investormi, ktorí sa zapájali do čulých stavebných aktivít tohto hektického obdobia. Jedno je však zrejmé, na tento výrazný nástup priemyselnej výroby, poznanie, vedu a techniku, nové stavebné materiály a technologické postupy, spoločenský pohyb nebola spoločnosť, ale ani mestá pripravené. Dominuje v nich živelnosť a nedokázala držať krok ani architektúra svojím formálnym výrazom.

Všetky tieto procesy, súvisiace so spoločenským a politickým životom, nevídaný nástup výroby so všetkými sprievodnými javmi, našli ohlas v hľadaní inšpirácie a výrazu súdobej architektúry v historických vzoroch. Nástup nových typologických druhov, ktoré sprevádzali toto hektické storočie, autorka premietla do šiestich kapitol knihy vrátane úvodu a záveru. V nich uvádza najvýznamnejšie objekty a typologické druhy, ktoré majú dosah na formovanie architektúry v 19. storočí. Nebolo možné vyhnúť sa čiastočným dejinným presahom na koniec 18. storočia a na začiatok 20. storočia. Kapitola *Návrat antiky* sa orientuje na nástup klasicizmu na konci 18. storočia, ktorý znamenal obrodu antických ideálov, ktoré sa odvíjajú od osvietenstva a racionalizmu, vytvárajúcich filozofický základ pre formovanie tohto obdobia. Popri tolerančnom patente Jozefa II., ktorým umožnil stavať chrámy evanjelikom augsburského vyznania aj iným nekatolíckym cirkvám, čo sa v tomto období prejavilo mohutnou, ale zároveň kvalitnou výstavbou kostolov týchto cirkví, významnú úlohu zohrala aj poloha Slovenska a jej prepojenie na Viedeň a Budapešť. Ďalšia kapitola *Stredoveká a orientálna inšpirácia* mapuje časovo najdlhšie a štýlovo najrozmanitejšie obdobie. Ako uvádza autorka *„Škála jej podôb bola veľmi rozmanitá, čerpajúca podnety z románskych, gotických, byzantských i orientálnych foriem. Neobyčajné podfarbenie a osobitný esprit získala predovšetkým neogotika, a to aj vďaka tomu, že naše územie predstavovalo križovatku rôznych vplyvov". (s. 44)* Osobitnú kapitolu s názvom *Ozveny historických slohov v dejinách architektúry 19. storočia* predstavujú objekty s charakteristikou neoslohovej architektúry, ktoré sú podľa autorky jedným z pólov architektúry tohto obdobia. Oboznamuje nás so skutočnosťou, že „... pre niektoré typologické druhy sa dodržiavali konvenčné schémy, inokedy architekti viac experimentovali a otázku väzby štýlu a typu stavby overovali priamo v praxi". (s. 90) Druhý pól teda predstavovala snaha historizmu o modernosť, čím sa vytváral priestor pre nástup modernej architektúry 20. storočia. Týmto sa zaoberá kapitola Na ceste k moderne. Predpokladom pre vznik modernej architektúry bolo postupné zavádzanie a využívanie nových stavebných materiálov a technológií, ktoré sa však spočiatku uplatňovali v rôznej miere ako súčasť architektonických objektov 19. storočia a stali sa predmetom odborných polemík o vhodnosti a využiteľnosti nových prvkov v architektúre. Kapitola je upriamená na nástup eklektizmu v závere 19. storočia, v rámci ktorého sa v jednej stavbe objavovalo viacero historických slohov, navzájom previazaných, ale za výdatného využitia nových stavebných konštrukcií a materiálov. V závere autorka mapuje situáciu v architektúre, ktorá už zjavne nesie v sebe črty doznievajúcich historizmov 19. storočia a nastupujúcej secesie a formujúceho sa moderného názoru. Ako uvádza: *„V secesii na Slovensku sa stretli pozitívne impulzy anglickej reformy bývania a vernakularizmus, francúzsky racionalizmus, nemecký zmysel pre účelnosť, rakúske zavrhnutie historického ornamentu, ale aj osobité prvky uhorského, moravského a slovenského folklóru, spojené s hľadaním genia loci a národných hodnôt architektúry". (s. 130)* Na tieto tendencie však už nadväzujú novodobé architektonické smery 20. storočia.

V graficky a výtvarne veľmi pôsobivo a prehľadne spracovanej podobe autorka na 170 stranách textu, bohato dokumentovaného 149 obrázkami, dobovými vyobrazeniami a plánmi, z ktorých niektoré sú publikované prvýkrát,

približuje logiku aj zložitosti tohto obdobia na území dnešného Slovenska. V nadväznosti sa tieto myšlienky premietajú do dejín architektúry 19. storočia na Slovensku v kontexte európskeho umeleckého diania. Výnimočnosť knihy umocňuje aj to, že text je sprevádzaný charakteristikami jednotlivých slohov, štýlov a hnutí od klasicizmu až po secesiu, zachytáva vývoj v architektúre na rozmanitej škále typologických druhov aj vzhľadom na zavádzanie a použitie nových progresívnych materiálov, konštrukcií a technológií. Popri spoločensko-politických, kultúrnych a technických determinantoch formovali dejiny architektúry predovšetkým osobnosti – architekti, stavitelia, stavebníci či mecenáši, pričom charakteristiku najvýznamnejších z nich kniha takisto obsahuje. V knihe sú obsiahnuté aj stručné charakteristiky najvýznamnejších tvorcov pôsobiacich na našej i európskej architektonickej scéne. Súčasťou publikácie je aj menný a miestny register a, samozrejme, nechýbajú odkazy na literatúru a archívne pramene osobitne ku každej stavbe.

Výnimočnosť publikácie zvýrazňuje aj skutočnosť, že v kontexte s okolitým svetom, nielen dianím v Uhorsku, sú prezentované najvýznamnejšie architektonické počiny a diela 19. storočia na Slovensku od klasicizmu až po secesiu. Akcentuje novú tvorbu v štyroch významných etapách cez najrozšírenejšie typologické druhy, ako sú šľachtické vidiecke sídla, sakrálna architektúra rôznych konfesií, divadlá, reduty, župné domy, kúpeľné objekty, sanatóriá, hotely, obytné nájomné domy, vily, rodinné hrobky. Možno konštatovať, že popri publikovaní viac či menej známych architektonických objektov, z ktorých väčšina má svojím významom a architektonickou kvalitou presah mimo dnešného územia Slovenska, mnohých doteraz nepoznaných dobových plánov, dokumentácie, zobrazení či fotografií predstavuje kniha prehĺbenie poznania mnohých diel, ktoré boli spomenuté v knihe *Rozmanité 19. storočie*. Významnú súčasť textu knihy predstavuje spracovanie osobnostného pozadia vzniku architektonických diel – charakteristík architektov, staviteľov, stavebných firiem, mecenášov – objednávateľov týchto architektonických diel.

Všetky spomenuté aspekty len poukazujú na to, že kniha *Výnimočné stavby dlhého storočia* s podtitulom *Od klasicizmu k moderne v architektúre na Slovensku* je jedinečným počinom v oblasti dejín architektúry. Popri zorientovaní sa v zložitostiach tohto obdobia nielen v oblasti architektúry nám dáva najavo, že nie všetky predsudky, ktoré sa viažu k 19. storočiu, sú opodstatnené. Práve naopak. Kniha Jany Pohaničovej ponúka odpovede na všetky nezodpovedané otázky, predsudky a pochybnosti.

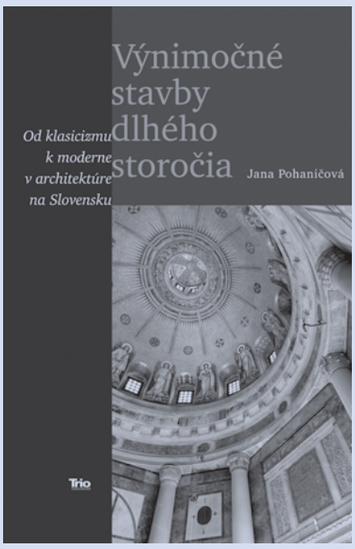

Jana Pohaničová
Výnimočné stavby dlhého storočia
Od klasicizmu k moderne
v architektúre na Slovensku
Bratislava, TRIO Publishing, s.r.o. 2011, 179 s.
ISBN 978-80-89552-07-8

VITAE

Moje mesto budúcnosti

Michal Valúšek

Symbióza človeka a prírody a ich harmonického súžitia, keď príroda dala život človeku, ktorý sa z nej učil brať, čo potrebuje, využívať a pochopiť procesy jej organizovania, sa postupom času stáva už len prázdnymi riadkami v učebniciach. Takmer počas celej svojej existencie sa potom práve len človek snaží zaviesť poriadok do zdanlivo nepravidelného turbulentného sveta a to, čomu neporozumel, často diletantsky ignoroval. Príroda jednoducho čím ďalej, tým viac krváca a človek so svojím arogantným správaním len bezohľadne využíva svoje majoritné postavenie na Zemi.

Súčasná spoločnosť postavená na princípe peňazí a zisku prameniaceho z nedostatku a konkurencie, by sa pri koncepciách vízií nových architektonických foriem či urbanistických polí mala najskôr zbaviť svojej potreby BRAŤ a VYUŽÍVAŤ, ale naučiť sa POROZUMIEŤ. Pretože to, čo potrebujeme, je racionálne spravovanie a pochopenie prírody a jej zdrojov v súlade s udržateľnosťou prostredia, aplikovaním vysoko efektívnych ekologických technológií. Nie utópia, ale alternatívnym kľúčom k spoločnej budúcnosti je svet globálne orientovaný na zdroje v prospech všetkých a nie na zisk. Jednoducho na svete je také množstvo rozvinutých výrobných postupov inteligentne využívajúcich prírodné zdroje a silu vody, vzduchu, slnka či geotermálnej energie pod povrchom zeme, že by ľudstvo mohlo byť absolútne nezávislým od energií. Ak by súčasní svet aplikoval všetky vyspelé ekologické technológie, celkom by nahradili ropu alebo iné vyčerpateľné nečisté zdroje. Keďže práve z nedostatku a vyčerpateľnosti týchto zdrojov profitujú svetové korporácie ovládané hegemonickou menšinou v neprospech väčšiny, celková udržateľnosť sveta je potom závislá od peňažných ziskov týchto spoločností. Ak by sme takto postavený, ale, bohužiaľ, neudržateľný systém „peňažnej ekonomiky", keď peniaze plynúce z nedostatku, dlhov, pôžičiek a konkurencii nahradili zdravým inteligentným využívaním technológií pre všetkých, celkom by sa zrútil súčasný nezdravý ekonomický systém. Čo v konečnom dôsledku môžeme pozorovať už na súčasnej svetovej finančnej kríze.

Projekt VITAE (V-ysoko I-ntegrovaná T-echnológia A-rchitektonickej E-kológie; po latinsky slovo označujúce živú bytosť) sa preto už v prvých víziách snaží transformovať v myslení samotnú spoločnosť a prepólovať jej súčasné fungovanie v rámci globálne udržateľnej civilizácie. Má víziu možnej budúcnosti jednotnej spoločnosti žijúcej v zdravých mestách s pochopením pravých hodnôt života, ktoré pramenia v inteligentnom aplikovaní moderných technológií s cieľom rozumne využívať všetky zdroje. A nie v honbe za bohatstvom a peniazmi. Veď načo by nám boli peniaze, keď by sme mali počas celého života dostatok energie a zdrojov, ktoré nám náš svet stále poskytuje.

Prestaňme obhajovať postavenie jednotlivcov a nebuďme novodobými otrokmi odmeňovanými peniazmi, ale začnime konečne fungovať ako jednotná komunita, ktorej ide o blaho všetkých. Hľadajme alternatívy a možnosti, ako žiť vo svete bez peňazí, vo svete, kde sa deti budú v školách učiť, ako sa postaviť k problému, ako ho riešiť, ako byť kritický a podporujme ich kreatívnosť a individuality. Človek je taký, aké je prostredie, v ktorom žije. Ani malé dieťa sa nerodí s nenávisťou, predsudkami, pýchou a vopred stanovenými hodnotami, ale všetko sa učí a vstrebáva z prostredia, v ktorom žije. Ak by sa preto človek v budúcnosti narodil do spoločnosti bez hodnoty peňazí a mal by všetkého dostatok, nemohla by ani existovať deviácia ľudského správania. Pretože to, čo je odmena, závisí od systému hodnôt, ktorý je človeku daný z prostredia, v ktorom vyrastá. Ľudské správanie je preto produktom kultúry a ak sa nezmení kultúra či podstata života, nezmení sa ani ľudské správanie. Až vtedy bude na Zemi inteligentná civilizácia.

Spoločnosť musí prejsť transmutáciou od základov, keď sa z peňažnej dostane k inteligentne využívanému automatizovanému systému technológií. Práve technológie, stroje a ich pokročilé počítačové algoritmy tak celkom nahradia prácu ľudí. Kľúčovým je preto potrebné poukázať na SYMBIÓZU či vzájomný vzťah všetkých žijúcich systémov a hľadať v nich príklady modelov, ktoré by sme mohli klasifikovať a pochopiť.

Projekt VITAE tak vidí budúcnosť práve v porozumení princípu procesu vzniku živých organizmov, v organizácií a usporiadaní ich štruktúr, v dokonalosti tvarov a ich prispôsobovaniu sa svojmu okoliu. Pokúša sa nájsť možnosti, keď by architektúra a urbanistické koncepcie nových miest boli vo svojich fazónach, figúrach či poliach novou živou symbiózou vizuálne nekonečne hlbokých tvarosloví splývajúcich s dynamikou roja ľudských tiel. Pôjde o nový nonkonformný a nekonvenčný prístup k tvorbe prostredia, keď sa architektúra a mestá už nebudú stavať. Ale čiastočne riadene a organizovane pestovať, pričom ich tvorba bude znamenať skĺbenie viacodborovej spolupráce inžinierov, biológov, lekárov a počítačových programátorov. Vznikne hybridná podoba nanotechnológie produkujúca novú živú formu, ktorá bude čiastočne projektovanou a čiastočne živou architektúru (BIOSYSTÉMOM). Kompozitom potom budú zárodky živých systémov buniek zvaných VITALIC, ktoré budú mať počítačovo naprogramované a usmernené svoje bunečné delenia a rast štruktúr, keď svoje tvary a formy dokážu maximálne prispôsobovať, mutovať, hybridizovať a optimalizovať vo svojom prostredí podľa potreby svojho užívateľa. Vstupný parameter vo forme IMPULZU či STIMULU určitého počítačového algoritmu tak spustí delenie vnútri figurálneho dizajnu jedinej bunky. Tá tento kód aplikuje do svojej bunečnej štruktúry a využije svoj potenciál samoorganizácie či štrukturálneho delenia na mutáciu v podobe novej čiastočne algoritmicky generovanej biologickej stavby. Ak pochopíme princípy procesu tvorby samoorganizačných systémov v prírode, dokážeme využiť aj ich potenciál pre svoj prospech. Cieľom bude bio-architektúra miest ako živý systém VITAE pružne reagujúci na čoraz väčší tok udalostí, keď bude forma architektonických štruktúr recyklovateľná, fexibilná a maximálne adaptabilná v prostredí. Už súčasná medicína má tendenciou hľadať možnosti liečenia nie prostredníctvom liekov, ale umelým pestovaním celých orgánov, keď pochopením génov danej štruktúry môžeme využívať, nahrádzať, klonovať či pestovať nové druhy. Prečo by potom aj architektúra nemohla čerpať z týchto postupov a hľadať materiály, ktorých výrobu, tvar, charakter a vlastnosti by prakticky zabezpečil živý systém buniek?

Celú planétu zaplnia malé výkonné neprogramované bunky, ktoré získajú vysokú mieru inteligencie so schopnosťou dorozumievania sa medzi sebou, ba dokonca schopné konverzovať aj s nami. Predstavme si, že každá z týchto buniek je vlastne malým počítačom, ktorý dokáže nielen počítať a komunikovať, ale môže sa aj pohybovať, združovať a organizovať do zhlukov a tvarov. V budúcnosti sa tak mestá, budovy aj interiér budú skladať z miniatúrnych počítačom riadených buniek, vďaka čomu aj nábytok dokáže meniť svoj tvar či farbu podľa toho, ako ho naprogramujeme. Mestá tvorené takýmto druhom nanoarchitektúry by potom dokázali reagovať na stúpajúce množstvo atraktorov (hýbačov) v prostredí a živým, ale ustavične symbiotickým hľadaním vzťahu k človeku optimalizovať svoje formy. Predstavme si architektúru nie vo forme izolovaných objektov, ale v podobe určitých bio-substancií oscilujúcich v prostredí, ktoré by sa dokázali celkom mutovať a prispôsobovať svojmu užívateľovi na základe jeho pocitu, charakteru a momentálneho vnútorného stavu. Malé bunky ako malé čiastočne naprogramované živé procesy produkujúce nekonvenčnú logiku miest, artikulujúcich novú úroveň dynamizmu. Architektúra by tak konečne netvorila „mŕtve betónové bloky" s obmedzenou životnosťou, ale dokázala by sa hýbať, pružne meniť, respektíve RÁSŤ a ŽIŤ spoločne s človekom ako nový organizmus v prostredí.

Z týchto živých miest by celkom zmizla konvenčná doprava a s tým spojené emisie či znečisťovanie

prostredia. Nie auto na plyn, biomasu, vodu či vzduch, ale TELEPORT. Až ľudstvo pochopí živé organizmy do danej hĺbky, molekulárne inžinierstvo a nanotechnológie dospejú do štádia, keď dokážu akúkoľvek hmotu nielen vypestovať, ale aj ovládať jej delenie, rozpad a následné spojenie. Nová dynamika a druh teleportačnej dopravy je tak čistou formou transportu a základom zdravého mesta so živou architektúrou VITAE. Z miest sa tak stratia cesty, zápchy, výfukové plyny a vznikne nový priestor na zeleň a život spoločne so živou architektúrou. Ľudstvo by získalo celkom nové plochy s možnosťou nového rozčlenenia a organizácie dynamickej urbanistickej štruktúry. Teleportovanie sa stane bežným spôsobom dopravy na premiestnenie osôb. Vďaka bunkám VITALIC sa teleportovaná štruktúra na jednom mieste rozloží na svoje atómy a informácie o štruktúre a väzbe tohto atomárneho skeletu potom bunky načítajú do svojich procesov. Keďže vedia medzi sebou komunikovať rýchlymi dátovými cestami, prenesú tieto informácie na iné miesto, kde sa opäť, podľa pôvodnej vzorky zložia do predošlého tvaru a kvality. Teleport tak celkom zmení pohyb ľudstva v mestách a nastolí novú otázku v astronautike a medziplanetárnych objavoch. Autá budú už len múzejnými exponátmi vo vitrínach a symbolmi pripomínajúcimi hazard s prírodou. Budúcnosť preto nie je v rýchlosti pohybu, ale v spôsobe presunu a získavania informácií „telepatií". Kľúčom pre projekt VITAE je preto pochopenie pravej podstaty živého organizmus ako cesta pre zdravú spoločnosť žijúcu v mestách. Tieto princípy sú potom logickým predpokladom k zvyšovaniu priemernej dĺžky života človeka, znižovaniu viacerých chorôb a k celkovému ozdravovaniu životného prostredia.

S pomocou inteligentného využívania techniky budeme môcť formovať vlastnú budúcnosť so zachovaním životného prostredia. Bunky VITALIC ako nová nanoforma inteligentných malých mysliacich organizmov sa bude vedieť formovať a prispôsobovať meniacemu sa prostrediu a jeho nárokom a klimatickým zmenám. Vzhľadom na prirodzenú schopnosť všetkých živých organizmov prispôsobovať sa meniacemu okoliu aj tieto formy majú v sebe zakorenenú vlastnosť UČIŤ SA a hľadať tú najlepšiu cestu na symbiózu s prírodou a človekom. Tieto organizmy určite zažijú svoju vlastnú evolúciu a posun v inteligencii, čo vyvolá novú vlnu konšpiračných teórií a otázok. Ich zrod však bude znamenať novú logiku a pohľad na architektúru ako na živý organizmus žijúci v symbióze spolu s človekom na jednom svete. My im dáme život a ony ho dajú nám.

Esej získala 3. miesto v literárnej súťaži 2010 MOJE MESTO BUDÚCNOSTI, ktorú vypísal Spolok architektov Slovenska v spolupráci s British Council a občianskym združením Archimera.

Pôsobenie mesta ako architektonického útvaru

Lucia Benkovičová

Mesto samo osebe nie je „nič", má význam len v spojení s ľuďmi. Tí si v mestách vytvárajú životný priestor. Dá sa povedať – akí ľudia, také mesto... „Spôsob, akým si vytvárame prostredie okolo nás, je výrazom nášho vnútorného stavu." (Jakob von Uexküll) Ale, rovnako, každý mestský útvar spätne pôsobí na vývin sociálneho rázu mesta a navzájom sa reflektujú... „Mesto je možno zachytávanie skutočnosti na relatívne malej ploche krajiny, akási fotografia ľudského vnútra, ktoré dané mesto vystavalo, dalo mu vlastnú tvár... Pri putovaní mestom je chodec (obyvateľ mesta, turista, náhodný návštevník) odkázaný na vlastnú schopnosť naplniť tieto prvky, skutočnosti, kategórie a znaky vlastnými estetickými, filozofickými či zážitkovými súvislosťami. Mestu tak možno ide o spoluprácu, akýsi duchovný vnútorný dialóg do viacerých strán. Mesto sa stáva výlučne vnútorným svetom a zážitkom konkrétneho človeka." (Radoslav Tomáš)

„Architektúra a urbanizmus sú prostriedky, pomocou ktorých si ľudia utvárajú prospešný rámec svojho života, vyjadrujúc veľmi presne materiálne a morálne hodnoty danej spoločnosti." (Le Corbusier, 1946)

Morálka je sústava regulátorov správania človeka (hodnôt, noriem, cieľov, ideí a pod.) vo všetkých sférach jeho spoločenského života, ktorých účinnosť sa opiera o moc verejnej mienky. Etika, zjednodušene filozofická náuka o mravnosti, morálke, tiež teoretické štúdium hodnôt a princípov, ktoré usmerňujú ľudské konanie v situáciách, keď je možný výber... Všetko je otázkou individuálnej voľby, ba čo viac, naše priority sú značne priehľadné, upriamiac pohľad na naše skutočné konanie...

Mesto má byť prostredím podporujúcim pospolitosť, a súčasne poskytovať a zaručovať individuálnu slobodu. Azda by sa, namiesto prakticky okamžitého členenia stavebných hmôt, malo začať funkčným členením ľudských vzťahov v mestskom priestore... V súčasnosti pozorujeme útek do priestorovej estetiky, ktorá má klamne nahradiť chýbajúce ľudské city. Človek ako indivíduum si môže zachovať svoju identitu len vtedy, ak sú posilnené možnosti pestovať vzájomné ľudské vzťahy. V našich súčasných mestách sa vynakladá veľké úsilie na to, aby sa potreby ľudí uspokojovali bez vzájomných stykov, „samoobslužne", nastáva úplný rozklad mestskej družnosti. Udržiava sa spoločenský odstup, ľudia sa uzatvárajú pred svetom, vyostrujú sa hranice... Nemožno sa preto čudovať, že sa oslabujú až trhajú akékoľvek putá či záujem o prostredie, v ktorom fungujú. Vyprchávajú bližšie kontakty, dôvera a napokon často i samotný zmysel daného miesta. Čosi nie je v poriadku...

Stiesnený mestský svet požaduje od dôstojného civilizovaného pudového človeka zvýšenú prispôsobivosť, čím môže nebezpečne priamo narastať prebytok nenasýtenej agresivity. Z psychologického hľadiska, prináša „poddanstvo" vždy dva efekty: stráca sa alebo sa ani nikdy nedosiahne samostatnosť, a ako reakcia na to sa hromadí nenávisť proti neslobode, hľadajúca spoločenské ventily. Túto energiu je potrebné zamerať na oblasti „inteligentných" cieľov. Do popredia sa tu potenciálne dostáva terciárny sektor – rozmanité služby, ale i potreba zachovať verejnosti voľný prístup k prírode. Čím ďalej, tým menej možno naplniť túžby človeka po samote, tichu, po neorganizovanom živote, ktoré je pritom azda základnou potrebou zachovania psychickej rovnováhy. Dnes sa príroda často kupuje za úžernícke ceny... Hľadí dnes vôbec ešte niekto na to, čo je etické? Žiaľ, patologický vývin má tendenciu sám zo seba neprestajne silnieť, na druhej strane, nijaké prostredie nie je celkom neodvratné a nezmeniteľné, teda, ak sa nestavia do pasívnej pozície obete. Stabilizačný moment, od ktorého sa možno ďalej odraziť, podľa môjho názoru, tkvie v uspokojení a vzájomnej pomoci prostredníctvom porozumenia...

Mobilita, oddelenie obytného a pracovného sveta, zhoršili možnosti solidárneho štýlu života. Je takéto rozčlenenie skutočne také nevyhnutné, ako sa nám vsugerováva? Prvé roky života človeka vytvárajú základy formovania sa neskoršieho charakteru, ktoré, preukázateľne, neskôr možno korigovať len so značným úsilím. Ide o čas búrlivých citových zaťažení, teda vôbec nie o bežne so samozrejmosťou predpokladanú idylu. Ak nie je matka svojmu malému dieťaťu k dispozícii telom i dušou niekoľko hodín denne, dieťa nemôže nadobudnúť schopnosť nadväzovať blízke a hlboké ľudské kontakty, čo spravidla speje k pociťovaniu drsných tiesnivých stavov. Pritom by stačilo zmenšiť vzdialenosť medzi oblasťou bývania a pracovnými centrami, v ktorých sú matky zamestnané, prípadne pracovný čas rozdeliť tak, aby odlúčenie dieťaťa netrvalo pridlho. Treba tiež podotknúť, že jasle ani materské školy nie sú plnohodnotnou náhradou. Vždy je predsa aj iná možnosť, napriek silným spoločenským tlakom, všetko je stále otázkou individuálneho rozhodnutia...

Výchova je veľmi silne determinovaná spoločenským prostredím. V stúpajúcom počte násilných činov maloletých hrajú úlohu miestne faktory. Je však dôvod označiť zodpovednými za asocialitu vzrastajúcu na celom svete rovnaké faktory vyplývajúce z nekontrolovateľného vývinu veľkomiest. Počet zle spoločensky adaptovaných mladistvých je veľmi veľký. Zaiste je to výsledok mnohých faktorov, ale jedným z nich je, že sa mladému človeku poskytuje primálo voľného priestoru na pohyb, je ponechaný sám na seba v preľudnenom životnom prostredí, prepuká zlosť na existujúci stav...

Antropológ nevychádza z údivu nad tým, že merkantilné plánovanie našich miest sa uskutočňuje v značnej miere len pre jeden vekový typ, aj to len veľmi nedostatočne, a to pre zárobkovo činného dospelého človeka, bezohľadne sa manipuluje s vlastným svetom detí i dôchodcov, akoby s oblasťou sociálne slabých. Ako riešiť tieto krehké otázky?

Tak ako k ryžovým poliam patrí malária, k baniam zaprášené pľúca, k stredovekému mestu mor, tak vraj k veľkomestu patrí neuróza, ktorá sa prenáša z generácie na generáciu, je to priam lavínový efekt. Neuróza je všade tam, kde je zúfalstvo, a zúfalstvo je všade tam, kde sú ľudia... Faktom je, že mestá predstavujú komplexy problémov, ktoré spolu navzájom súvisia, podobne, ako je to v biológii a v lekárstve. Tie azda najviac kulminujú v centrách miest – keď nefunguje „srdce", sú výrazne oslabené aj ostatné „orgány". Život mesta má, našťastie, pozoruhodnú schopnosť vyrovnať sa so svojimi problémami, s riešením však musia prísť jeho obyvatelia. Možno je romantické hľadať cesty k náprave spoločenských „previnilcov", ale zrejme sa tomu napokon nebude dať vyhnúť. Podstatnejším sa mi však, predovšetkým, javí stavať na existujúcich kladných stránkach, a tak produkovať ďalšie, venovať prednostne pozornosť tomu, čo už funguje...

Esej vznikla v rámci predmetu Vybrané state z architektúry I. k téme Architektonická slušnosť a urbánna demokracia v zimnom semestri akademického roka 2010/2011.

LITERATÚRA

JACOBSOVÁ, Jane: Smrt a život amerických velkoměst. Praha, Odeon 1975.

MITSCHERLICH, Alexander: Nehostinnosť miest, pobadanie k nepokoju. Bratislava, Pallas 1971.

http://visegradgroup.eu/main.php?folderID=1111&articleID=13048&ctag=articlelist&iid=1

http://www.cudzieslova.sk/hladanie/etika

Slušnosť

Darina Manová

„Systém musí byť silnejší ako jednotlivec." Ale čo, ak nie je? Možno potom od ľudí očakávať slušnosť? Mesto Partizánske toto leto obnovovalo a revitalizovalo celú centrálnu mestskú zónu. Jej súčasťou bola rekonštrukcia prístupovej komunikácie k Námestiu SNP a vybudovanie pešej zóny medzi polyfunkčnými budovami pred vstupom do podchodu, na ktorej pribudli zelené plochy, lavičky, odpadkové koše, stojany na bicykle, ako aj informačná tabuľa a mapa mesta. Veľkou zmenou prešiel v rámci projektu Obnova centrálnej zóny mesta Partizánske aj park v okolí pomníka padlým hrdinom SNP. To spôsobilo, že doprava bola niekoľko mesiacov odklonená značkou „Použi náhradnú trasu". Mesto obyvateľom značne skomplikovalo prechod cez mesto, či už autom, bicyklom, alebo peši a namiesto slušného požiadania o strpenie, priklonilo sa ku komunikácii rozkazmi. Som presvedčená, že informačný systém by mal slušne požiadať. Je to určite zaväzujúcejšie ako príkaz. Príkazy vedú ľudí k hľadaniu možnosti, ako ich porušiť alebo aspoň beztrestne obísť. V zahraničí je bežné používať tabule so „smajlíkmi" a ospravedlňujúcim textom, tak prečo u nás nemôže byť aspoň tabuľa s nápisom „Prepáčte, že Vás obťažujeme"? Bolo by to minimálne zdvorilejšie. *„Väčšie dopravné obmedzenia v centre mesta si počas letných prázdnin vyžiada obnova verejného priestranstva ulíc Hrnčírikova, Nádražná, Generála Svobodu a prístupovej komunikácie k Námestiu SNP, na spojnici ktorých vznikne nová kruhová križovatka. Jej vybudovaním sa zvýši bezpečnosť a plynulosť cestnej premávky. V rámci obnovy tejto časti centra budú rekonštruované všetky štyri komunikácie, chodníky aj verejné osvetlenie pri týchto komunikáciách, osadia sa nové prvky mobiliáru a upravia parkovacie plochy"*[1].

Skutočnosť je však taká, že otázka fungovania organizácie pešej dopravy zostala nedopovedaná. Chodníky sa končia v zelenom záhone, čím prikázali jediný možný smer a pokiaľ sa človek potrebuje dostať na opačnú stranu, musel by si nadísť takmer 50 metrov. A tak podľa hesla – ak ľuďom cestu nedáme, vyšliapu si ju sami, začali vznikať chodníčky cez ešte nevzídenú trávu. Cez trávu, ktorá mala ozeleniť a okrášliť naše mesto. Možno to nazvať vandalizmom? Možno vôbec niekomu zazlievať, že keď sa potrebuje dostať z bodu A do bodu B a nemá ako, vezme to krížom? Myslím si, že tu zlyhal systém. Funkčno-prevádzkové vzťahy pri návrhu neboli brané na vedomie a teraz tým trpíme všetci. Ľudia, ktorí sú stratení vo svojom vlastnom meste, ako aj návrh, ktorý nikdy nebude vyzerať ako na obrázku. Z pešej zóny vedie chodník zo zámkovej dlažby k novej oddychovej zóne pre rodiny s deťmi, ktorá je vybudovaná v pôvodnom parku vedľa tržnice. Napriek tomu, že oficiálne otvorenie už bolo, dodnes je na vstupnej bráničke nápis *Len na vlastné riziko*. A tak ihrisko s hojdačkami, preliezačkami a kolotočom určené pre deti „užívajú" vandali. Miesto šťastného smiechu detí je táto plocha cez deň opustená a o jej nočnom živote nám hlásia nasprejované nápisy, porozbíjané sklo a fľaše. Ohľaduplnosť v architektúre sa asi najväčšmi odráža pri vhodnom koncipovaní priestorov voči slabším, starším ľuďom a mamičkám s kočíkmi. Tu vidieť skutočný posun a možno povedať, že celá centrálna mestská zóna je bezbariérová. To, ako sa správne kladú vodiace pásy, sa môže prísť učiť aj Obchodná ulica v Bratislave, kde zodpovedný človek nevidel problém v stĺpe semafora či pouličnej lampy osadeného uprostred tohto pásu. Každých pár metrov ho prerušuje veko kanála či iný prvok vsadený do dlažby a brániaci tak v plynulej chôdzi človeku orientujúcemu sa len pomocou slepeckej paličky. Toto považujem za vrchol bezohľadnosti a netolerancie nášho hlavného mesta, keď dovolí, aby historická časť mesta, ktorá by mala byť tou najreprezentatívnejšou, ignorovala potreby bezbranných ľudí a neposkytla riešenie tým, ktorí to potrebujú.

Kvalita verejných priestorov sa vyvíja spolu s vývojom spoločnosti. A spoločnosť je len taká silná ako jej najslabší článok, preto keď má mesto fungovať, musí brať ohľad na ľudí zdravotne postihnutých, lebo inak ich odsúva na okraj spoločnosti. Verejný priestor už za čias Ríma slúžil ako miesto na stretávanie sa ľudí, tvorenie vzťahov a odovzdávanie si informácií. Preto by malo poskytovať možnosti na naplnenie potrieb, či už individuálnych, alebo potrieb skupín a namiesto zákazov prinášať možnosti a riešenia. Pokiaľ sa bude systém správať slušne, môže očakávať pozitívnu spätnú väzbu. Na druhej strane sú medzi nami ľudia, ktorí evidentne neznesú okolo seba niečo čisté a pekné a majú potrebu zanechať za sebou nejakú stopu. Tak na novej fasáde do rána vznikne grafit, na telefónnej búdke je rozbité sklo či z kvetináča sú vytrhané kvety. Mesto tu má dve možnosti: buď sa pasívne prizerať na rozpadávanie sa systému, alebo proti vandalom bojovať a zničené veci čo najrýchlejšie opraviť. Ak má vzťah spoločnosť – mesto fungovať, musí to byť o vzájomnom rešpekte.

Esej bola napísaná v rámci predmetu Environmentálna architektúra v akademickom roku 2011/2012.

[1] http://www.partizanske.sk/obnova-centralnej-zony-mestapartizanske.phtml?id3=62659

English Summary

Nové Sans Souci v Iliašovciach

Zabudnutá krajina

Ekologická autenticita architektúry

The New Sans Souci in Iliašovce Forgotten landscape

By Katarína Kristiánová

In looking at landscapes we perceive their present state first of all. However, some facts in the memory of landscapes are not visible, or are not obvious at the first glance. That is the case of the forgotten landscape - French Baroque-Rococo garden in Iliašovce, in the region of Spiš.

The summer residence with the famous garden, built by Count István Csáky and his wife Júlia Erdődy in 1776, was named by their contemporaries the "New Sans Souci". We know about its original appearance only from literary and archival sources describing the beauties of this garden.

The history of decay and destruction of the garden is emblazoned with legends about the end of love and the careless life-style of the noble couple. This once famous garden is now an object of interest for garden architecture history as a representative of a French model of Baroque-Rococo gardens in the Slovak territory. Its design was inspired by the famous gardens of that period, such as the garden of the "Chateau Sans Souci" of Frederick the Great in Potsdam.

There is not much preserved from the former summer palace and gardens there, but their imprints in the landscape have not yet vanished. Fragments of architecture known from historical maps are still legible in the contemporary landscape in the form of views and sceneries. Their historical and landscape value emphasizes the need to protect and preserve the site and to find new approaches to its presentation.

Ecological Authenticity in Architecture

By Lukáš Šíp

Ecological architecture, as a relevant attitude towards fundamental principles of architectural design, is still taking shape; the essence and outward forms of this phenomenon are being sought worldwide. For ecological architecture, are typical expression and conceptual subjectivity. That is why there has been a wide spectrum of architectural "genres" and movements associated with this concept; from neo-vernacular and solar to organic or bionic architecture. Experience tells us that when we add any adjective to the word "architecture", the adjective will then represent some compilation of the external attributes characteristic for this kind of architecture. Nowadays it is relatively simple to identify authentic gothic, renaissance or modern architecture. What kind of form apparatus or set of external attributes is unique to the architecture described as "ecological"? Is it possible to differentiate authentically ecological architecture? Could this lead to the formation of a new aesthetic paradigm in architecture?

The primary objective of this article is to illustrate the basic characteristics of a new aesthetical paradigm in architecture by searching for, identifying and analyzing its attributes - those which are already embodied in the contemporary ecological architecture. The main tool for achieving this goal is the formulation of a working hypothesis of the ecological authenticity of architecture, which I have tried to verify by argumentation. The creation of this hypothesis has been evoked by the current discussion about ecological architecture. Its formulation is a result of a logical procedure. In this case we consider logic as a science of correct reasoning. Ecologically sustainable building could have a very specific architectural expression, which could be characterized as genuinely ecological.

Resulting from the research is a set of arguments which support the hypothesis claiming that an ecologically authentic look of architecture does exist. If the argumentation is verified, then this argument will become one of the attributes of ecologically authentic architecture. I have identified the following attributes:

Argument / Attribute 01 – Compactness
Argument / Attribute 02 – Horizontality
Argument / Attribute 03 – Natural materials
Intermezzo A – Hi-tech versus low-tech architectural expression
Argument / Attribute 04 – Dominating south glazing
Argument / Attribute 05 – Optimization of glass surfaces
Argument / Attribute 06 – Glass surface shielding
Argument / Attribute 07 – Independent constructions in front of façades
Intermezzo B – Light-weight versus massive construction
Argument / Attribute 08 – Effective disposition
Argument / Attribute 09 – Thermal zoning
Argument / Attribute 10 – Energy interspaces
Intermezzo C – References to valid architectural typology
Argument / Attribute 11 – Straight single-arm staircase
Intermezzo D – Mechanical, electrical and plumbing plans (MEP)
Argument / Attribute 12 – Solar systems integration
Argument / Attribute 13 – Hidden heating system

Some important notes for the conclusion:

The hypothesis of the ecological authenticity of architecture is highly probable. The expression apparatus of ecological architecture consists of a number of identified attributes, and the mutual relations between them. A new aesthetical paradigm within the context of authentically ecological architecture has not emerged as yet.

Pamäť krajiny

Landscape Memory Factors Influencing Changes in Landscape

by Miriam Heinrichová

Landscape can be understood as a dynamic system with its own structure and distinct essence. The British historian Frederic Wiliam Maitland compared it to magic vellum - first covered with writing, after some time erased, and substituted by new writing. These preserved imprints in the landscape represent its memory. They are formed by elements in which the spirit of human activity has been materialized. The preserved overground and underground components with certain features form a landscape identity that bears the specific quality of a civilised country. It is specified mainly by the presence of preserved imprints of cultural and historical development and the unique skyline of the country. Identification of the landscape memory facilitates revealing the relation between man and country, and thus contributes to better understanding of our history.

The essential determinants forming the landscape memory are: country as a bearer of potential, plus man or society as bearers and creators of culture in the country. Natural components are a precondition for development of specific qualities in the landscape. The more natural limitations the country has, the more distinctly man cultivates specific forms of its utilisation. Natural particularities also have an impact on a number of cultural factors, such as population density, economic activities, or cultural progress. Demographic development is one of the factors influencing the utilization of the country, too. However, the volume and intensity of migration are only the basic preconditions for developing the memory of the landscape. Another important factor is the attractiveness of the society's culture and the extent of its implementation in the landscape. Each community or establishment in this territory represented a certain culture with its technical, social, ideological or other context. Apart from determining an approach towards utilising the given territory, it also specified the intellectual and/or aesthetic attitude of man to the country and its values.

Development of the society was accompanied by development of its culture. The more significant the quantitative or qualitative social and cultural characteristic of a society, the more distinct and sustainable is the interrelationship between man and the country. Such a country retains its original social values over the long term, otherwise the social values are rather vulnerable. A country with a weak expression of cultural characteristics tends more to changes, breaking the interrelations between man and the country and thus degrading its social values. Changes can not be avoided. However, their impact on the future development in the given territory is important.

Sociálne bývanie
v Španielsku a na Slovensku

Bývanie seniorov

Social Housing in Spain and Slovakia Comparison in Development (1900 – 2010)

By Mercedes Ortego González

The house itself is a complex social element in all the structures that determine it. Obviously the type and level of services offered by housing at the beginning of the 20th century differs from those currently being built in the same locations. The differences do not respond only to developments in technologies, but also to the social sector they are intended for.

The field of housing development is wide. It has always been influenced by certain historical events and is related to population migration. It accompanies the development of society and its needs; and is inevitably linked to the development of towns. Social housing is an important part of this area, although the specific term "social housing" cannot be easily defined. What exactly do we mean by the term "social housing"? In this case we consider as social housing any construction with a certain state involvement. This means buildings for housing built with the state as the main investor. The comparison between the developments of such types of housing in two different countries can show us how diverse approaches to social housing can be in various countries. Do they offer the same solutions to similar problems? Is global history determining the same housing developments in different countries?

Social housing has always represented a "laboratory of ideas." To provide necessary housing for a large number of people has always been a challenge for architects. It is said that in our towns we can read our history. In the development of our social housing we can read at which points various societies differ.

Housing For Seniors Current Trends In Nursing Home Design

By Daniel Szabó

The phenomenon of an aging population in developed countries is becoming a society-wide issue. It needs to be addressed interdepartmentally through lifelong education, focusing on health issues, as well as long-term care for the elderly and other forms of social services. For this reason, nursing homes offering long-term care for seniors represent a current issue in architecture. At present, there is growing dissatisfaction with facilities for the elderly which were built in the past and no longer meet today's needs. Most of these facilities have an institutional character and do not respect individual needs and privacy. Furthermore, many recent studies suggest that up to about 90 percent of people older than 50 years want to stay in their homes for life and do not want to move to a nursing home unless they are forced to. These problems lead to new trends and changes in the design of facilities for seniors.

This paper briefly describes trends in development of nursing homes since the mid-19th century, while mapping progress and changes in approach of society to care for the elderly as well as its practical impact on the design and operation of these facilities. The following is a description of current trends in the design of nursing homes which clearly shows a gradual reduction of size and convergence with the home-like environment, not only from the architectural and typological perspective, but also in terms of service. We can also see a clear trend of keeping seniors in their homes for as long as possible. In cases where it is not possible to keep them at homes for health reasons, there is an attempt to at least house them in their natural community.

Autori ¦ Authors

prof. Ing. arch. Peter Vodrážka, PhD.
Ústav dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok
Fakulta architektúry STU
Námestie slobody 19, 812 45 Bratislava
vodrazka@fa.stuba.sk

doc. RNDr. Ingrid Belčáková, PhD.
Ústav krajinnej a záhradnej architektúry
Fakulta architektúry STU
Námestie slobody 19, 812 45 Bratislava
belcakova@fa.stuba.sk

Ing. arch. Katarína Kristiánová, PhD.
Ústav krajinnej a záhradnej architektúry
Fakulta architektúry STU
Námestie slobody 19, 812 45 Bratislava
kristianova@fa.stuba.sk

Ing. arch. Lukáš Šíp
Ústav ekologickej a experimentálnej architektúry
Fakulta architektúry STU
Námestie slobody 19, 812 45 Bratislava
lukas.sip@stuba.sk

Ing. arch. Miriam Heinrichová, PhD.
Ústav krajinnej a záhradnej architektúry
Fakulta architektúry STU
Námestie slobody 19, 812 45 Bratislava
heinrichova@fa.stuba.sk

Ing. arch. Michal Valúšek – doktorand
Ústav architektúry občianskych budov
Fakulta architektúry STU
Námestie slobody 19, 812 45 Bratislava
michal.valusek@stuba.sk

Ing. arch. Lucia Benkovičová – doktorandka
Ústav ekologickej a experimentálnej architektúry
Fakulta architektúry STU
Námestie slobody 19, 812 45 Bratislava
lucia.benkovicova@stuba.sk

Bc. Darina Manová – študentka 2. stupňa
Fakulta architektúry STU
Námestie slobody 19, 812 45 Bratislava
xmanova@is.stuba.sk

ARCHITEKTONICKÉ LISTY
FAKULTY ARCHITEKTÚRY STU
ARCHITECTURE PAPERS
OF THE FACULTY OF ARCHITECTURE, SUT
ročník ¦ volume 16
rok ¦ year 2011
číslo ¦ number 4

Redakčná rada ¦ Editorial board
doc. Dr. Ing. arch. Henrieta Moravčíková
predsedníčka redakčnej rady ¦ chair of the editorial board
doc. RNDr. Ingrid Belčáková, PhD.
prof. Ing. arch. Julián Keppl, PhD.
prof. Ing. arch. Bohumil Kováč, PhD.
doc. PhDr. Magdaléna Kvasnicová, PhD.
doc. Ing. arch. Jana Pohaničová, PhD.
doc. Ing. arch. Vladimír Šimkovič, PhD.
prof. Ing. arch. Robert Špaček, CSc.
Ing. arch. Maria Topolčanská, PhD.

Šéfredaktorka ¦ Chef editor
Ing. arch. Irena Dorotjaková

Jazyková redaktorka ¦ Editor
prom. fil. Blažena Moravčíková

Anglický preklad ¦ English translations
Mgr. Zuzana Motešická, PhD. a Kevin Slavin, BA

Všetky texty boli recenzované redakčnou radou.
All texts have been reviewed by the editorial board.

Grafická koncepcia a layout ¦ Graphic concept and layout
Mgr. art. Matúš Lelovský, Mgr. art. Juraj Blaško

Fotografie ¦ Photos
Archív FA STU, archív autorov
FA STU and authors' archives

Obrázok na obálke ¦ Cover image
Vygenerovaná suma všetkých fotografií tejto publikácie.
Computer generated images from the publication.

Vydáva ¦ Published by
Fakulta architektúry STU
Námestie slobody 19, 812 45 Bratislava
www.fa.stuba.sk
tel.: + 421 918 665 026, + 421 2 57 27 61 78
e-mail: dorotjakova@fa.stuba.sk

Tlač ¦ Printed by
BIND print, s. r. o.
Amurská 36, 821 06 Bratislava

Vychádza štvrťročne ¦ Published quarterly
ISSN 1135-2679
Evidenčné číslo MK SR: EV 4209/10
Cena: 1 €

Toto číslo vychádza s podporou Prvej stavebnej sporiteľne, a. s.

ISSN 1135-2679